

Historická
demografická
demografie

Historická demografie

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v.v.i.
PRAHA 2001

25

demografie

Řídí redakční kolektiv:

**RNDr. Ludmila Fialová, CSc., PhDr. Pavla Horská, CSc. (vedoucí redaktorka),
univ. prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.**

ISBN 80-85950-96-0

ISSN 0323-0937

© Komise pro historickou a sociální demografii, Praha 2001

ÚVODEM

Dvacátý pátý svazek zpráv *Komise pro historickou demografii* zachovává obvyklé členění příspěvků.

Sborník je uveden původní studií *Eduarda Maura* s rozsáhlou tabulkovou přílohou, jejíž záměrem je ukázat, jak se v raném novověku vytvářela síť měst v Čechách. Dokládá, že Čechy měly v této době sice relativně hustou síť měst, ale s výjimkou Prahy spíše malých nebo nanejvýš střední velikosti. Další příspěvky jsou z pera převážně začínajících badatelů, kteří seznamují s výsledky svých výzkumů. *Martin Zeman* naznačuje na příkladu Prácheňského kraje možnosti ale i meze využití farářských relací z let 1677 a 1700. Studie *Petry Brabcové* je příspěvkem ke studiu plodnosti obyvatelstva Moravy v 18. století. Poslední velká demografická krize, která postihla Čechy v letech 1771-1772, zaujala *Lucii Steinbachovou*. Do sborníku je dále zařazena práce věnovaná vývoji židovské obce Jevíčka v průběhu posledního století její existence; autorka *Jana Helemíková* tak navazuje na předchozí studie o židovském obyvatelstvu Moravy publikované také ve sborníku *Historická demografie*

Část materiálu obsahuje *soupis matrik* založených před rokem 1650, které se zachovaly v archivech moravských resp. slezských – soupis byl sestaven z podkladů, poskytnutých *Lumírem Dokoupilem* a *Ludmilou Nesládkovou*. Výběrová bibliografie české historické demografie byla dovedena do roku 1999 a ve sborníku je otištěna část pro léta 1997-1999. I na jejím sestavení se podílely především autorky zastupující nejmladší generaci českých historických demografů – *Petra Brabcová* a *Alice Velková*.

Na stránkách *Historické demografie* vzpomínáme úmrtí jednoho z nejvýznamnějších představitelů české historické geografie posledních let, Zdeňka Boháče, výsledky jehož práce zůstávají trvalým příspěvkem k dějinám osídlení českých zemí a také velkou inspirací k dalšímu studiu.

Jako obvykle je do sborníku zařazen i oddíl recenze a zprávy obsahující informace o novější české produkci z oboru a blízkých disciplin.

Veškeré připomínky, náměty a příspěvky pro další čísla sborníku zasílejte na adresu: *Komise pro historickou a sociální demografii, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1.*

INTRODUCTION

The 25th Volume of Committee for Historical Demography Reports keeps its usual structure.

The volume is opened by Eduard Maur's original study that intends to show how the network of towns was created in the early modern times in the Czech Lands. As the author documents, there was a relatively dense network of towns but these towns were small or at most only middle-sized. The only exception was Prague. Maur's study also includes a large table appendix. Other texts come mainly from the pen of young researchers. Working with an example of Prácheň district, Martin Zeman shows how priest relations (*relations parochorum*) from 1677 and 1700 could be used for historical demography but he also indicates limits of this source. Petra Brabcová's text is a contribution to understanding of fertility in Moravia in the 18th century. Lucie Steinbachová is concerned with the last severe demographic crises in the Czech Lands between 1771-1772. The volume also includes a study of development of Jewish village Jevíčko during its last one hundred years of existence. The author, Jana Helemíková, links up to previous studies of a Jewish population in Moravia that have already been published in the Historical Demography.

The section „Resources” brings a list of parochial registers that have been kept from before 1650 and that are preserved in Moravian and Silesian Archives. The list was compiled from materials provided by Lumír Dokoupil and Ludmila Nesládková. A *selective bibliography of Czech historical demography* was extended until 1999 and the volume includes its part from 1997 to 1999. Petra Brabcová and Alice Velková, representatives of the youngest generation of the Czech historical demographers, were especially involved in its compilation.

We also remember the death of one of the most important representative of Czech historical geography in the last years. Zdeněk Boháč's works are lasting contribution to the history of the Czech Lands settlement and also an important inspiration for a further study.

As usually, the volume includes a section „Reviews and Information” that brings information about the newest Czech publications in the field of historical demography and other close disciplines.

All remarks, comments and contributions for further issues are to be sent to the address: *Komise pro historickou a sociální demografii, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1.*

URBANIZACE ČECH V RANÉM NOVOVĚKU*

Eduard Maur

Raný novověk, vymezovaný zpravidla 16.-18. stoletím, byl závěrečným obdobím tradiční společnosti před nástupem společnosti industriální, pro jejíž rozvoj se v něm vytvářely nezbytné předpoklady. Jedním z nich byl i další demografický růst evropských měst, který vyplýval z rozvoje světové ekonomiky, hlavně z obchodu s koloniemi a z vytváření celoevropského trhu, spočívajícího podle I. Wallersteina na dělbě práce mezi evropským ekonomickým jádrem, semiperiferií a periferií.¹ Evropská města v tomto období posilovala svůj vliv na okolní vesnické zázemí, například organizací proto-industriální výroby nebo modernizací zemědělství. Škála funkcí, jež města vůči svému okolí vykonávala, se přitom jeví být ve srovnání se středověkem diferencovanější. Vedle tradičních funkcí výrobních a tržních se nyní uplatňovaly ve zvýšené míře funkce rezidenční, administrativní a kulturní a docházelo také k větší diferenciaci měst podle toho, jaké funkce v jednotlivých lokalitách převládaly.² Přes všechnu nepřesnost a nespolehlivost shromážděných dat vyplývá z celoevropského srovnání, že v Evropě v 16. až 18. století nejen vzrůstal počet městského obyvatelstva, ale také se zvětšoval jeho podíl na celku populace, i když nikoliv v takové míře, jako ve vrcholném

* Tato studie vznikla v rámci výzkumného záměru MŠMT ČR MSM:JI 13/98 112100004.

¹ I. WALLERSTEIN, *The modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Text Edition, New York - San Francisco - London 1976, passim.

² P. M. HOHENBERG – L. H. LEES, *La formation de l'Europe urbaine 1000-1950*, Paris 1992, s.146.

středověku. Vývoj ovšem probíhal velmi diferencovaně v čase i v prostoru; největší dynamiku přitom vykazovaly země na atlantickém pobřeží Evropy.³

Úkolem následujícího článku je vystihnout, jak se na těchto proměnách obrazu evropské městské sítě podílely Čechy. Pozornost je v něm soustředěna zejména na časový úsek od poloviny 17. do poloviny 18. století, neboť pro toto období máme k dispozici podrobná čísla pozemkových katastrů, umožňující stanovit počet domů, a tím i odhadnout (byť značně nepřesně) počet obyvatel jednotlivých měst a vzájemně je srovnat. Naproti tomu pro 16. století se musíme spokojit s dílčími údaji pro několik měst, kde byla populačnímu vývoji věnována pozornost lokálními historiky, ať již v samostatných pojednáních, nebo v rámci syntetických zpracování dějin města jako celku. Na rozdíl od Moravy systematický výzkum populačního vývoje českých měst v době předbělohorské, opřený zejména o berní prameny, teprve čeká na svého autora.

Čechy vstupovaly na práh novověku s relativně hustou sítí měst a městeček, ovšem měst s výjimkou Prahy spíše malých nebo nanejvýše střední velikosti. Odpovídalo to faktu, že pro jejich socioprofesionální strukturu byla příznačná naprostá převaha řemesel vyrábějících pro lokální a regionální trh a relativně malý podíl řemesel exportních. Česká města ležela stranou nejvýznamnějších evropských obchodních tepen, strádala nedostatkem levných vodních cest a v novověku se tato jejich nevýhoda ještě znásobila tím, že posun ekonomického centra Evropy k Atlantskému oceánu posílil semiperiferijní postavení českých zemí v Evropě. V Čechách sice byla od 13. století rozvinuta neobyčejně výnosná těžba stříbra, ovšem toto odvětví, podléhající silným konjunkturálním výkyvům a v dlouhodobé perspektivě závislé na možnostech efektivního využití stávajících rudních zásob, nemohlo poskytnout rozvoji české ekonomiky trvalou perspektivu.⁴ V novověku byla navíc města v českých zemích, stejně jako jinde ve východní části střední Evropy, konfrontována s rozvojem režijního šlechtického velkostatku, který sice měl na jedné straně zájem o další rozvoj vrchnostenských měst a městeček, na druhé straně však přejímal řadu funkcí, které jinde vykonávalo měšťanstvo, a stával se pro města, zejména města královská, nebezpečným konkurentem,

³ J. P. BARDET – J. DUPQUAUIER; *Histoire des populations de l'Europe, I, Des origines aux prémices de la révolution démographique*, Paris 1997, I, s. 256-261 (podle P. Bairocha, J. de Vriese, T. Chandlera a G. Foxe); H. SCHILLING, *Die Stadt in der frühen Neuzeit. Enzyklopedie deutscher Geschichte*, Bd 24, München 1994, s. 4; viz i L. KLUSÁKOVÁ, *Evropská města na prahu kapitalismu*, Praha 1986, passim.

⁴ F. HOFFMANN, *České město ve středověku*, Praha 1992, s. 164-190; J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích, I, Hospodářská základna a královská moc, Praha 1992*, s. 84-112.

úspěšně využívajícím svých mimoekonomických výhod.⁵ Těmito faktory byl rozvoj českých měst v raném novověku nepochybně dosti limitován, stejně jako mu stála v cestě nepříznivá fiskální politika habsburského státu. Přesto i česká města v raném novověku rostla, ovšem pomalejším tempem než města západoevropská. Navíc jejich rozvoj nebyl rovnoměrný, existovalo totiž několik základních typů měst, které se tempem svého růstu dosti výrazně navzájem odlišovaly.

Počet městského obyvatelstva v Čechách stoupal v období po roce 1500 trojím způsobem. Jednak přibývalo obyvatelstva měst stávajících, dále docházelo k povyšování dalších vesnic na městečka a městeček na města a konečně k zakládání nových městeček a měst „na zeleném drnu“. Poslední způsob se ve větší míře uplatnil jen v souvislosti s rozvojem jednoho odvětví ekonomiky - hornictví, které zažilo v našich zemích na přelomu středověku a novověku nový, i když jen dočasný rozmach. V souvislosti s otevíráním výnosných stříbrných, cínových a zčásti i měděných, rtuťových a železnorudných dolů byly teprve 16. století plně dosídleny do té doby místy téměř liduprázdné vysoké polohy Krušných hor. Hornická kolonizace Krušných hor a Slavkovského lesa, která vycházela zejména ze Saska,⁶ vyvrcholila ve třicátých letech 16. století a doznívala v jeho druhé polovině, zprvu jen posílila populaci existujících měst a městeček, případně vsí, v této době nově povyšovaných na horní městečka.⁷ Po roce 1500, kdy příliv kolonistů zesílil, pak vyústila v založení celé řady nových horních měst.⁸ Po vyčerpání ekonomicky nejvýhodnějších partií krušnohorských rudních zásob, zejména stříbrných, a v důsledku přílivu drahého kovu z kolonií však těžba od poloviny 16. století rychle klesala, hornické lokality se začaly vylidňovat⁹ a jejich obyvatelstvo bylo nuceno hledat jiné zdroje obživy, nebo se stěhovalo pryč.

Kolonizační vlna spojená hornictvím dala vzniknout v Krušných horách a přilehlém Slavkovském lese oblasti s relativně nejvyšším stupněm urba-

⁵ E. MAUR, Český komorní velkostatek a trh v druhé polovině 17. století. *Sborník historický* 22, 1974, s. 53-114.

⁶ Blíže viz J. JANČÁREK, *Města českého středohoří v předbělohorské době*, Ústí nad Labem 1971.

⁷ Tak tomu bylo v Horním Slavkově, Krásnu, Čisté, Krupce, Nejdku, Jindřichovicích, Kraslicích, Krajkové, Lubech, Hroznětíně, Hrobu nebo Přísečnici.

⁸ Jáchymov, Měděnec, Oloví, Loučná, Hora Svaté Kateřiny, Abertamy, Pernink, Vejprty a v saském sousedství Horní Blatná a Boží Dar, které byly připojeny k Čechám roku 1547.

⁹ Hledání nových ložisek nicméně ještě v letech 1550-1570 přispělo ke vzniku několika dalších, nepříliš významných krušnohorských horních městeček: Hora Svatého Šebestiána, Přebuz, Výsluní, Místo a Mikulov.

nizace v Čechách vůbec. Několik nových, nepříliš významných hornických sídlišť, jako *Jiřetín pod Jedlovou* nebo *Březové Hory*, vzniklo v 16. století i mimo tuto oblast, a to jak v pohraničí, tak i ve vnitrozemí.¹⁰ Část nově založených horních měst a městeček jako *Horní Blatná*, *Boží Dar*, *Mikulov*, *Hora Svatého Šebestiána*, *Jiřetín pod Jedlovou* nebo *Nové Město pod Smrkem* zaujme i dnes návštěvníka nápadně pravidelným půdorysem s centrálním náměstím a šachovnicově uspořádanou uliční sítí. Vedle těchto lokalit, které představují cennou ukázkou přísně racionálního renesančního urbanismu, však existovala i nově založená hornická městečka jako *Abertamy* nebo *Adamov*, jež se naopak vyznačovala půdorysem zcela chaotickým.

Z nejvýznamnějšího centra krušnohorského dolování *Jáchymova*, který byl založen roku 1516, záhy vyrostlo druhé největší město v Čechách. Roku 1533 měl mít Jáchymov 1 200 domů a 18 000 obyvatel. Brzy však přišel i rychlý pád, roku 1601 bylo ve městě napočítáno již jen něco přes 2 000 obyvatel a méně než 500 domů. Nepoměr mezi počtem domů a obyvatel naznačuje, že údaj o osmnáctitisícovém městě je buď nespolehlivý, nebo že jáchymovské domy z doby po vzniku města byly zčásti jen hromadnými ubytovny, které se po poklesu konjunktury opět vyčlídily a zanikly. Nejistotu demografických údajů o Jáchymově navíc posiluje i fakt, že k vlastnímu Jáchymovu patřily i drobné osady v okolních horách, která netvořily samostatné obce, a ne vždy víme, zda v uváděných číslech jsou nebo nejsou započteny. O mimořádné velikosti Jáchymova však nemůže být pochyb. Neměla by nám ovšem zakrýt skutečnost, že důlní činnost ožila v době jagellonské i ve starých střediscích těžby stříbra, především v *Kutné Hoře*, která v souvislosti s tím prožila i pozoruhodný stavební rozvoj. Podle J. Macka měla kolem roku 1500 i s předměstími více než 10 000 obyvatel, snad dokonce 18 000, což se ale samotnému autorovi zdá být mnoho.¹¹ I v *Kutné Hoře* však začala důlní činnost od poloviny 16. století upadat a počátkem 17. století prakticky zcela zanikla, což silně podvázalo další vývoj města.

Zřetelný demografický vzestup zaznamenala od 16. století i města, kde se rozvíjela exportní řemeslná výroba. Nebyla ovšem zakládána nově jako

¹⁰ K novým horním městům a městečkům patřily *Michalovy Hory* u *Plané*, *Stříbrné Hory* a *Hory Matky Boží* u *Sušice*, *Rudolfovo* a *Adamov* u *Českých Budějovic*, *Ratibořské Hory* u *Tábora* (založené v 16. stol., ale povýšené na horní městečko až r. 1652), *Andělská Hora*, *Panenská Hůrka*, zaniklé *Nové Městečko* a *Nové Město pod Smrkem* v *Jizerských horách*, *Jiřetín pod Jedlovou*, *Březové Hory* u *Příbrami*, *Svoboda nad Úpou* a *Černý Důl* v *Krkonoších*. Ještě ve 30. l. 17. stol. vzniklo v souvislosti s těžbou síry a skalice městečko *Hůrky* u *Jindřichova Hradce*, od 2. pol. 17. stol. je jako horní městečko označována i starší osada *Cínovec*.

¹¹ J. MACEK, *Jagellonský věk*, III, s. 27.

většina měst horních, šlo o stávající, převážně poddanská města, do té doby zpravidla nepříliš významná. Rozvoj exportních měst – někde jen dočasný – se v 16. století opíral v první řadě o soukenictví, které se stalo základem ekonomiky takových lokalit, jako byly *Frýdlant*, *Broumov*, *Rychnov nad Kněžnou*, *Lanškroun*, *Litomyšl*, *Jindřichův Hradec* nebo *Tábor*. Například *Frýdlant*, ve kterém bylo roku 1381 jen 77 domů, z toho devět pustých, vyrostl do počátku 17. století na město s 379 domy. Lze tudíž předpokládat, že i počet jeho obyvatel se zvětšil pětkrát. Po roce 1550 pak nastal rychlý rozvoj plátenických městeček v severních a východních Čechách, pokračující i v následujících staletích. Rozvoj těchto měst bohužel nemáme spolehlivě dokumentován podrobnými studii, můžeme však si o něm udělat obrázek na základě toho, co známe z lépe prozkoumaných poměrů moravských, například z *Jihlavy*, která byla od druhé poloviny 15. století mimořádně významným soukenickým centrem produkujícím pro zahraniční trhy. Počet soukeníků v tomto městě od konce 15. do konce 16. století vzrostl z dvaceti na dvě stě. Patřili vesměs k podružské vrstvě a v jejím rámci představovali více než polovinu všech řemeslníků. V důsledku ekonomické prosperity vzrostl počet domů uvnitř města mezi léty 1450 a 1600 z 363-368 na 552 až 570, na předměstí ze 130-140 na 184-219 a počet obyvatel se v té době téměř ztrojnásobil (z 2,3-3 tisíc roku 1450, resp. 2,0-2,6 tisíce roku 1500 na 4,6-7,8 tisíc roku 1600).¹²

Rychlý růst královských měst, související s rozmachem exportního řemesla, byl v 16. století v Čechách spíše výjimkou. Většina jich tehdy vyráběla jen pro místní trh a populačně spíše stagnovala. Od druhé poloviny 15. století se zato rychle rozvíjela za vydatné podpory vrchností poddanská města a městečka, a to nejen městečka s textilní výrobou, ale i centra nově se vytvářejících dominikálních trhů, správní střediska velkostatků i střediska výnosné řemeslné výroby, narušující tradiční tržní a výrobní monopoly královských měst, někdy i města rezidenční. Právě v té době byly v Čechách povýšeny četné vsi na městečka a mnohá městečka na města, kromě toho jednotlivá poddanská města a městečka získala četná další privilegia, zejména tržní. Koncem 16. století však zakládání nových měst a městeček téměř ustalo a do konce existence stavovské společnosti se již městská síť

¹² Vývoj moravských měst podrobně sleduje J. MAREK, *Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století*, Praha 1965. Počet obyvatel odhaduje jako 4-5násobek počtu berních poplatníků, proto jeho údaje nejsou jednoznačné. Viz i J. MAREK, *Městská síť na Moravě v 15. a 16. století* (Studie o moravské společnosti v době jagellonské I), *Časopis Matice moravské* 90, 1971, s. 291-303 a TÝŽ, *Lidnatost Brna v 14. a 16. stol., Brno v minulosti a dnes* 2, 1960, s. 125-147.

v Čechách příliš neměnila.¹³ Vzniklo ještě několik nových městeček, ovšem současně řada starších nepříliš významných městeček za třicetileté války klesla na ves, takže celkový počet zůstal v podstatě nezměněn.

Běžných tržních a správních center jednotlivých panství přibývalo od druhé poloviny 15. století daleko více než bylo výše uvedených měst a městeček horních. Zpravidla nevznikala na „zeleném drnu“, ale spíše povyšováním již existujících osad nižšího typu. Výjimek bylo v 16. století jen pár jako *Králíky* a *Nové Město nad Metují* ve východních Čechách nebo *Všeruby* u Domažlic, tržní centra zcela nově založená v souvislosti s kolonizací dosud neosídlených pohraničních oblastí a se zformováním nových panství.¹⁴ Nově „vysazených“ městeček bylo v 16. století více, část z nich jako *Olbramovice Městečko* u Benešova nebo *Nové Městečko* u Nečtin však nedokázala svou městskou funkci prosadit a klesla záhy na ves.

Založením *Nového Město nad Metují* nemělo vzniknout jen nové tržní a správní centrum. Město mělo mít ještě další funkci, totiž mělo se stát útočištěm pro členy jednoty bratrské. Podobně vyrostly pod ochranou vrchností „bratrské“ čtvrti v jiných městech, již před rokem 1490 tzv. *Nové Město v Litomyšli*, v 16. století stejnojmenná čtvrť v *Mladé Boleslavi*. Byla to jakási analogie „emigrantských“ měst typu *Johanngeorgenstadtu* nebo *Herrenhutu*, vznikajících o něco později v průběhu rekatolizace v některých jiných evropských zemích, například v Sasku.¹⁵ České země ostatně měly, pokud jde o sídla náboženských minorit, starou tradici, sahající až do roku 1420, kdy byl založen radikálními husity Tábor, který se postupně transformoval v běžné královské město. O něco později, roku 1480, našli v českém *Lanškrounu* a

¹³ Na město byly v 16. stol. povýšeny například roku 1537 Jindřichovice, 1547 Kralovice, 1549 Švihov, 1559 Březno u Chomutova, 1578 Hostouň, 1581 Brandýs nad Labem, 1597 Pacov, 1606 Jirkov, ze vsi na městečko byly povýšeny například roku 1514 Bohdaneč, Valeč, 1516 Cerhovice, 1520 Chabařovice, 1522 Chodský Újezd, 1526 Čistá (u Rakovníka), 1528 Hora sv. Kateřiny, 1537 Čkyně, 1543 Město Touškov, 1544 Hrochův Týnec, Lhenice, Divišov, 1547 Havlíčkova Borová, 1558 Dobrovice, 1561 Kladrno, 1569 Dobříš, 1574 Lochovice, 1592 Hojná Voda, Chudějnice nebo 1601 Chotusice, vedle toho se v této době vynořuje z pramenů velké množství lokalit povýšených na městečko nebo město, u nichž rok povýšení přesně neznáme.

¹⁴ Pokud není uvedeno jinak, opírají se výklady o jednotlivých městech o práci K. KUČI *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, I-IV*, Praha 1996-2000, která prozatím dospěla čtvrtým svazkem k písmenu P, zčásti pak i o následující publikace: A. SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický království Českého*, Praha 1908, J. PELANT, *Města a městečka západočeského kraje*, 2. vyd., Plzeň 1988 a J. BAHLKE – W. EBERHARD – M. POLÍVKA (Hg.), *Böhmen und Mähren. Handbuch der historischen Städten*, Stuttgart 1998.

¹⁵ K exulantským městům srovnej H. SCHILLING, *Die Stadt*, s. 21, 61.

v moravském *Fulneku* útočiště braniborští valdenští, kteří se tu zařadili do místních sborů jednoty bratrské,¹⁶ po roce 1525 přilákala na Moravu tamní náboženská svoboda četné německé novokřtěnce, kteří se soustředili v několika jihomoravských městech.¹⁷ Po roce 1620 nábožensky motivovaná imigrace křesťanského obyvatelstva ustala, česká a ještě více moravská města zato v této době přijala četné židovské imigranty, prchající před pogromy z neklidného polsko-ruského pomezí, a také Židy vyhnané roku 1669 z *Vídně*.¹⁸ Vrchnosti poskytovaly Židům na svých panstvích vydatnou podporu, neboť židovští obchodníci dokázali dobře vyjít vstříc potřebám rozvíjející se tržní produkce šlechtického velkostatku i požadavkům vrchností na krytí jejich osobní spotřeby. V některých poddanských městech, například v *Březnici* nebo v *Bečově nad Teplou*, tak vznikly zajímavé uzavřené židovské čtvrtě, jinde alespoň „židovské ulice“.

Typologie poddanských měst a městeček byla z hlediska funkce, kterou tyto lokality vykonávaly ve svém zemědělském zázemí, velmi rozmanitá. Sáhala od typu drobných městeček majících pouhou funkci lokálního tržního centra přes města a městečka s centrální funkcí v rámci celého panství, a to nejen ekonomickou, ale i správní, až k městům a městečkům, kde se nalézala vedle správních center i sídla vrchnosti. Šlo ovšem většinou jen o sídla dočasná, neboť řada vrchností měla panství více a kromě toho v raném novověku trávil většinu roku ve svých pražských, případně vídeňských domech a palácích. Život takových měst a městeček byl silně ovlivněn tím, že tu žili příslušníci správního aparátu panství, případně i samotné vrchnosti, které na přelomu středověku a novověku opouštěly hrady vybudované na špatně přístupných místech a stěhovaly se do svých měst a městeček, kde si místo opuštěných opevněných sídel budovaly nové zámky. Ty šlechtě nejen nabízely pohodlnější a komfortnější životní styl, ale také jí umožňovaly účinněji spravovat svá panství. Rozvoj vrchnostenské zemědělské a zčásti i průmyslové výroby pak okolí vlastních tvrzí a zámků doplnil i o rozlehlé areály hospodářských budov – dvorů, pivovarů, mlýnů, sýpek. Tyto stavby dávaly dosud velmi skromným poddanským městům zcela novou podobu, malebnější, mnohem velkorysejší a složitější, v níž ovšem vlastní měšťanská zástavba jakoby spíše živořila ve stínu vrchnostenských staveb. Vnější tvářnost poddanských městeček poznamenalo i budování zámeckých parků, zejména v barokní a klasicistní éře, a také budování některých institucí založených

¹⁶ A. MOLNÁR, *Valdenští. Evropský rozměr jejich vzdoru*, Praha 1973, s. 233.

¹⁷ J. PÁNEK, *Moravští novokřtěnci (Společenské a politické postavení předbělohorských heretiků, sociálních reformátorů a pacifistů)*, ČCH 92, 1994, s. 242-256.

¹⁸ T. PĚKNÝ, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha 1993, s. 70.

vrchnostmi, jako byly kláštery nebo koleje. O významu vrchnostenských staveb pro poddanské město se dodnes můžeme přesvědčit například v *Českém Krumlově, Roudnici nad Labem, Ostrově, Litomyšli* nebo *Rychnově nad Kněžnou*. Torzem bohužel zůstal Valdštejnův *Jičín*, jehož zamýšlená výstavba podle plánu vypracovaného architektem Sebregondim se mohla stát vůbec nejnáročnějším urbanistickým počinem barokní epochy v našich zemích.¹⁹

Pro města, která byla hlavním sídlem významného aristokratického rodu, jemuž patřilo v zemi více panství, se v české historiografii vžil název města rezidenční, kterého se v zahraniční literatuře používá spíše pro sídla panovníků, resp. teritoriálních knížat. O vzhled takových měst pečovala vrchnost zvláště intenzivně a jejich prostřednictvím, zejména ale prostřednictvím hlavního města země s početnou šlechtickou společností a duchovenstvem, pronikaly do země nové kulturní podněty, zprostředkované šlechtickým mecenátem, ať již šlo o vlastní dvůr příslušného aristokrata, nebo o činnost jím založených škol a klášterů.²⁰

Tabulka 1. Počet měst a městeček v Čechách 1500-1757

Typ sídla	1550	1654*	1757*
Města	122	138	139
Městečka	296	393	368
Celkem	418	531	507

* Praha počítána jako jedno město, Chebsko a Kladsko nezapočteno.

Pramen: 1650 – F. HOFFMANN, *České*, s. 86, 1654 – berní rula, 1757 – tereziánský katastr

Jak již bylo řečeno, v důsledku vrchnostenské iniciativy počet měst v Čechách do konce 16. století podstatně vzrostl. Síť měst a městeček jako centrálních míst, poskytujících svému okolí nejrůznější funkce, zejména však funkce tržní, dosáhla své optimální hustoty a v některých případech se dokonce jeví být poněkud přehuštena, neboť některá nově založená městečka

¹⁹ J. MORÁVEK – Z. WIRTH, *Valdštejnův Jičín.. Příspěvek k dějinám barokního stavitelství v Čechách*, Praha 1946. Viz též sborník referátů z vědecké konference Valdštejnská loggie a komponovaná barokní krajina v okolí Jičína, konané 6.8.3.1997 v Jičíně, vydáný jako *Supplementum 3* vlastivědného sborníku *Z Českého ráje a Podkrkonoší*, Semily 1997.

²⁰ P. VOREL, *Města jako sídla feudálních vrchností*, in: *Česká města v 16.-18. století*, uspořádal J. Pánek, Praha 1991, s. 121-138 a sborník *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.—18. století)*, Prostějov 1997, zde zvl. příspěvky P. Vorla, F. Matějka, V. Ledvinky, a dále sborník *Poddanská města v systému patrimoniální správy*, red. M. Macková, Ústí nad Orlicí 1996. P. VOREL, *Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15.-17. století*, Pardubice 2001.

už zřejmě nenacházela dostatek prostoru pro plnění úlohy centrálního místa a vlastně se ani v řádné sídlo městského charakteru nevyvinula.

Podle prvního českého katastru, berní ruly z roku 1654, bylo v Čechách v polovině 17. století (bez Kladska a chybějícího Chebska) 138 měst (počítáme-li pražská města jako celek) a 392 městeček. Tento počet přitom není konečný, neboť berní rula v řadě případů označuje jako ves lokality, které jsou v dobových písemnostech ze 16. století a někdy i v pozdějších pramenech ze století 18. označovány jako městečka.²¹ Vedle toho ovšem je třeba vzít v úvahu i další lokality, původně vsi, které byly v 16. a v první polovině 17. století rovněž vedeny v některých pramenech jako městečko, ale po třicetileté válce shodně s území berní ruly již trvale jen jako ves.²² Kromě toho se v Čechách vyskytovaly i lokality, které byly v 16. století povýšeny na městečko, případně nově jako městečko vybudovány, nebo jsou v některém prameni v té době jako městečko zcela výjimečně označeny, ale povýšení se nepodařilo, lokality zůstaly vsi a jsou tak označovány již před rokem 1620.²³ Nelze je ovšem zcela odlišit od městeček, která poklesla na ves za třicetileté války, neboť není vždy zřejmé, kdy přesně k poklesu jejich významu došlo. V každém případě byl celkový počet městeček v 16. století o dost (nejméně o 40 lokalit) vyšší, než udávala berní rula. V naší studii se však držíme důsledně úzu berní ruly, neboť zřejmě odpovídá dobové situaci lokalit, které sice měly právní statut městečka, ale příliš se nelišily od vsi. Navíc nám jde o to, abychom statisticky sledovali identický soubor městských obcí, a to ve třech časových vrstvách, k roku 1618, 1651 a 1757 (resp. 1720). I tak je počet městských lokalit v Čechách v polovině 17. století značně vysoký. Na jedno město nebo městečko tu připadalo necelých 100 km², jinak řečeno,

²¹ K těmto lokalitám patřily například Bělčice, Bílé Podolí, Božejov, Dolní Jiřetín, Dolní Vltavice, Horní Jelení, Hůrky, Chlum Sváté Maří, Chudenice, Mlázovice nebo Olešnice v Orlických horách. Zvláštním případem je Hojná Voda, povýšená na městečko r. 1592 a znovu 1653. V berní rule je uvedena jako ves, ale v celkovém počtu vsí na panství Nové Hrady jsou uvedena 2 městečka, což znamená, že byla započtena jako městečko. Je proto zařazena ve výše uvedeném souboru městeček.

²² K těmto lokalitám patřily například Albrechtice nad Vltavou, Andělská Hora (u Chrástavy), Cehnice, Čachrov, Červená Hora (u Náchoda), České Heřmanice, Čimelice, Čimyšl, Čkyně (výjimečně označena jako městečko ještě roku 1666), Grabštejn, Kámen, Kostomlaty pod Milešovkou, Kovář, Křemže, Malín, Litice nad Orlicí, Lštění (u Čerčan), Malenice, Nové Městečko (u Nečtin), Paběnice, Panenská Hůrka, Strašice, Zdice, Zvíkovec.

²³ To je případ Červeného Hrádku (u Sedlčan), Dolní Dobré Vody u Hořic, Hamru na Jezeře, Horní Střítěže, Hradištko (u Chlumce nad Cidlinou), Chodského Újezda, Choustníkova Hradiště, Lesné (u Tachova), výše zmíněných Olbramovic Městečka a Nového Městečka u Nečtin ad.

průměrně velkým venkovským zázemím jedné městské obce byl čtverec zhruba o rozměrech 10x10 km. Je to velmi malá rozloha, jíž se české země řadí k vysoce urbanizovaným územím Evropy. Ovšem z hlediska velikosti městských obcí již tato charakteristika zcela neplatí.

Z klasifikace českých měst jako měst malých, nanejvýš střední velikosti, se vymykala jen *Praha*, přesněji řečeno *pražské čtyřměstí*, jež v této době, zejména za vlády Rudolfa II, posílilo svou pozici správního centra a rezidenčního města. Jako sídlo panovníka i nových centrálních úřadů přitahovala od počátku novověku z venkova k dlouhodobému pobytu i značnou část šlechty, která si tu zakupovala domy a budovala paláce.²⁴ Pobyt na venkově se pro šlechtu stával spíše dočasnou záležitostí, život v Praze pravidlem. Přítomnost dvora i ostatní uvedené změny ovšem nejen zvyšovaly lesk města, ale také přinášely nové podněty pro jeho prosperitu, například obchodní, stejně jako konjunkturu řemesla pracujícího pro místní trh, včetně řemesla luxusního. Tomu odpovídal i rychlý růst Prahy v 16. století. Na počátku 16. století mělo pražské čtyřměstí asi 30 tisíc obyvatel, v době rudolfínské se odhaduje počet obyvatel Prahy asi na 60 tisíc, těsně v předvečer třicetileté války, po trvalém přesunu dvora do Vídně a po několika zhoubných morových epidemiích, měla asi 45-50 000.²⁵ Patřila k nejlidnatějším městům střední Evropy, i když s evropskými velkoměsty typu Paříže nebo Londýna se měřit nemohla.

Ostatní česká města byla mnohem menší. Celkový obraz o jejich velikosti si můžeme vytvořit na základě údajů berní ruly, která uvádí u každého města jednak počet berní podrobených domů podle stavu k roku 1654, jednak domy pohořelé a nově osazené v posledních třech letech, které byly od berně osvobozeny, jednak domy pusté včetně tzv. „míst“, tj. v podstatě stavebních parcel, jejichž zastavění v důsledku válečných škod více či méně zaniklo (je třeba si přitom uvědomit, že v některých oblastech byla zejména drobná města z větší části postavena ze dřeva, takže například požár měl vždy katastrofální důsledky pro jejich tvářnost). Součtem všech těchto skupin pak dospějeme k přibližnému počtu zdaněných domů před zahájením třicetileté války. Výslovně přitom zdůrazňuji dvě slova, *přibližně* a *zdaněných*. Katastry totiž neevidují, jak známo, všechny domy ve městě, ale jen domy podrobené dani. Vedle nich tu byla ještě celá řada budov, které rovněž sloužily k bydlení, ale z různých důvodů nebyly do katastru zaneseny. Byly

²⁴ Podle berní ruly bylo z 2247 obydlených domů v Pražských městech 109 domů zemskodeskových a 293 dalších panských domů. Šlechtě tedy patřila téměř pětina domů ve městě (bez domů židovských).

²⁵ A. MÍKA, Počet obyvatelstva zvláště městského v českých zemích před třicetiletou válkou, *Demografie* 14, 1972, s. 197.

to například budovy trvale dani nepodrobené jako městské špitály, dále městské hospody, mlýny, valchy, pivovary a jiné výrobní podniky, kde všude bydleli lidé, k bydlení sloužily například i bašty a brány městského opevnění. Kromě toho tu byly církevní budovy, například fary, kláštery (v době předbělohorské ovšem nečetné a slabě obydlené), katastry většinou neevidují ani domy židovské. Miroslav Šerák, který se tímto problémem zabýval velmi důkladně na příkladu *Mladé Boleslavi*, dospěl minuciózním studiem k závěru, že zatímco dosavadní literatura uváděla na základě berních přiznání z let 1607 a 1610 v Boleslavi cca 370 domů, počet obytných budov ve městě v té době ve skutečnosti činil 435, to znamená, že plných 15 % domů uniklo evidenci.²⁶ Podobně Václav Líva v *Praze* k 2 768 zjištěným domům v roce 1654 připočítává ještě 144 domů (dvě radnice, rychty, 11 far, 25 klášterů, 6 špitálů, 15 farních škol, 21 neevidovaných domků na Novém Světě a 63 neevidovaných domků na Hradčanech) a navíc asi 200 domů v Židovském Městě, čímž mu počet domů v Praze stoupl na cca 3 112.²⁷

Prostý počet zdaněných domů proto není příliš vhodným východiskem pro odhad počtu obyvatel města, kromě výše uvedených důvodů také proto, že v různých městech existovaly domy různé velikosti, že v prosperujících městech byly domy často přelidněné, zatímco ve stagnujících městech byla situace jiná, a také proto, že ve větších městech byl podíl nezdaněných domů relativně vyšší než ve městech malých. V následující studii proto upouštím od odhadu celkového počtu obyvatel v jednotlivých městech i ve městech jako celku a spokojuji se s pouhým srovnáním jejich velikosti podle počtu domů. Musím přitom zdůraznit, že mi nejde o přesný počet obyvatel jednotlivých míst, ba dokonce ani ne domů, ale o vystižení základních strukturních znaků městské sítě. Nevylučuji proto, že v jednotlivých případech nejsou moje údaje zcela přesné, základní tendence ve vývoji našich měst však nepochybně vyjadřují, a o to mi v této studii jde.

Jestliže považuji za nutné zdůraznit, že pokud zjišťujeme počet domů v roce 1618 z berní ruly, dospějeme pouze k přibližným číslům, je tomu tak proto, že nelze předpokládat, že by berní rula skutečně evidovala všechny domy, které před válkou v jednotlivých městech stály včetně těch, které za války zmizely. Součet „pustých“ a „osedlých“ v roce 1654 bude často nižší než celkový počet domů, které ve městě stály před válkou, neboť část pustých domů unikla evidenci. Především to byly domy, jejichž parcely byly

²⁶ MIROSLAV ŠERÁK, Zalidnění Mladé Boleslavi v 17. století. *Boleslavica 68', Sborník příspěvků k dějinám Mladoboleslavska*, Praha 1969, s. 36-37.

²⁷ Václav LÍVA, Kolik obyvatelů měla Praha před třicetiletou válkou a po ní, *ČČH 42*, 1936, s. 332-337.

spojeny při výstavbě větších obytných objektů, jako byly šlechtické paláce nebo kláštery. Například Valdštejnskému paláci v *Praze* padlo za obětí kolem třiceti měšťanských domů a zahrad, jezuitské koleji v *Kutné Hoře* dvacet šest „míst“. V poddanských městech a městečkách někdy měšťanské domy nebo předměstské domky a dvory ustoupily i výstavbě výrobních podniků, jako byly poplužní dvory, část předměstské zástavy byla v některých městech za války obětována výstavbě opevnění. A konečně existovala i řada pustých domků, zvláště předměstských, které prostě zmizely a z evidence vypadly. Například ve *Slaném*, pro něž se originál berní ruly nedochoval, podle Karla Doskočila ve „Vejpisu z berní ruly“ chybí asi 68 „zahradnických“ míst na předměstí.²⁸ Na druhé straně ovšem existovala i města, která za války prožívala konjunkturu, například výše uvedený Liberec, a navíc ani nebyla díky své odlehlé poloze zasažena válečným pleněním. V takových městech počet domů mezi rokem 1618 a 1654 naopak podstatně vzrostl, takže součet osedlých a pustých neodráží předválečný stav, který mohl být mnohem nižší. Lze také předpokládat, že některé domy byly pusté i před válkou.²⁹ Všechna uvedená čísla je tedy třeba brát jako orientační a reflektovat spíše jejich řádovost než detaily. Před vydáním berní ruly jako celku však považuji minuciózní studium, při kterém by byly všechny údaje podrobeny důkladné kritice, za předčasné. Zjevné omyly se ovšem pokusím odstranit nebo na ně přinejmenším upozorňuji.

Východiskem mého zkoumání velikosti českých měst na prahu třicetileté války je berní rula, přesněji řečeno Doskočilův index obcí k berní rule, který u každé vesnické obce uvádí šest čísel, označujících počet domů, a to jednak domů osedlých (včetně „na živnosti zkažených“ a „pohořalých“), jednak domů pustých (včetně tzv. „míst“) a nově osedlých, a to ve třech kategoriích, „sedláků“, „chalupníků“ a „zahradníků“, tj. domkářů. Ve městech a městečkách je kategorizace majitelů domů obdobná, jen kategorie sedláků je tu nahrazena kategorií „sousedů“, ovšem nikoliv důsledně. V některých městech jsou totiž všechny domy ve vnitřním městě chápány jako domy „sousedů“, případně se kategorie nerozlišují u pustých domů. Proto k těmto kategoriím nebudu v následujícím výkladu přihlížet, neboť výklad by byl nutně neúplný a zkreslený. Ze svého rozboru dále vylučuji pražská města. Situace v *Praze* totiž nedovoluje postupovat analogicky k ostatním městům, neboť tu byl v důsledku výstavby opevnění, šlechtických paláců a církevních

²⁸ K. DOSKOČIL, *Berní rula 2, Popis Čech roku 1654. Souhrnný index obcí k berní rule*, Praha 1954, s. 695.

²⁹ K podobným závěrům došla již starší literatura, srovnej O.PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16. – 18. století*, Praha 1966, s. 166.

budov počet domů, které zanikly za války, ale nejsou evidovány jako „pusté“ v berní ruli tak veliký, že čísla o pražských domech prostě nelze použít pro odhad předbělohorského stavu. Navíc Praha již byla důkladně analyzována ve studii V. Lívy.

Vyjdeme-li z údajů berní ruly, počet osazených domů, tedy po vyloučení domů pustých a nově osedlých, by měl dát obraz stavu českých měst, městeček a vsí těsně po třicetileté válce, zhruba k roku 1651. Ve skutečnosti ovšem byla situace složitější. Část nově osedlých seděla na svých domech o něco déle, než se udávalo v berní ruli, neboť majitelé nově osedlých domů posouvali datum osazení svého domu o rok či dva, aby získali berní úlevy. Tento trik však nic nemění na tom, že šlo o domy nově osazené, i když o něco dříve, než udává berní rula, o domy, jejichž dočasné zpustnutí bylo důsledkem třicetileté války. Méně příjemnou skutečností je fakt, že některé domy uváděné jako „domy bez hospodáře“ nemusely být úplně zpustlé, mohly být obývány například podruhy. Bohužel, přesný stav lze poznat jen podrobným průzkumem situace v každém městě na základě soupisu podle víry z roku 1651, městských knih a dalších pramenů. V celozemském měřítku je takový výzkum nemožný a na tomto místě na něj musíme resignovat. Měli bychom si být však vědomi toho, že obraz zpustnutí měst je ve světle uvedených údajů berní ruly o něco černější, než byla historická realita. Protože mi jde o srovnání stavu před válkou a po ní, beru v úvahu jen města a městečka zaznamenaná berní rulou v těchto kategoriích a ponecháváme stranou několik desítek předbělohorských městeček, která berní rula označuje jako ves. Byla to vesměs městečka agrárního charakteru, blízká i v době předbělohorské vsím, takže zkreslení, kterého se tu dopouštím, není tak velké.

Jiný problém představují židovské domy. V berní ruli je udáván jejich počet jen v některých krajích, zatímco jinde se uvádí počet Židů (nad 10 a nad 20 let) a u některých krajů údaje o židovském obyvatelstvu zcela chybějí. Z tohoto důvodu data o židovských domech do našich počtů nezahrnuji, i když jsem si vědom, že se tím dopouštím dalšího zkreslení. U většiny měst však šlo jen o pár domů, takže celkové zkreslení není velké. Tam, kde byl podíl židovského obyvatelstva vysoký, se pak snažíme na tuto skutečnost upozornit.³⁰

Ze 138 měst zaznamenaných berní rulou bylo velké části možno před třicetiletou válkou přiznat charakter města jen se zavřením obou očí, spíše by

³⁰ Významné židovské minority zaznamenala berní rula v Novém Bydžově, Kolíně, České Lípě, Teplicích, Bečově nad Teplou, Hroznětíně, Voticích, Městě Touškově, Blovicích, Stráži, Kasejovicích a Žatci a také - vzhledem k nepatrné velikosti městečka - v Kosově Hoře.

patřila do kategorie městeček, respektive městysů, jak se tomuto typu sídel s omezenou městskou autonomií v 16. století začalo říkat. V historickodemografické literatuře se někdy bere jako město obec s 2 000 obyvatel. Pokud budeme – poněkud zjednodušeně – počítat s tím, že na jeden dům připadalo ve městech 10 obyvatel, vyhovuje zmíněnému kvantitativnímu kritériu městskosti jen asi 40 % našich měst, dokonce se do něho nevejdou ani všechna města královská.

Nejběžnějším typem města bylo v Čechách na prahu třicetileté války město s 101-200 domy, tedy vlastně město nesplňující kvantitativní kritérium „městskosti“. Ze 138 českých měst sem patřilo plných 58, tj. 42 % celkového počtu. K těm pak musíme připočítat ještě 23 dalších „neměstských“ měst (16 %) ve skupině do 100 domů, která většinou městský charakter skutečně zřetelně postrádala.³¹ Byla to jednak města vrchnostenská, často centra jednotlivých panství (*Hořovice, Bechyně*), jednak města horní (*Čistá, Stříbrné Hory u Nalžov*). Kromě *Karlovy Vary*, které ovšem měly zcela zvláštní postavení lázeňského města, však v této skupině nenajdeme žádné město královské. Udělení statutu města lokalitám zařazeným v této skupině bylo zřejmě výrazem očekávání ekonomického růstu, které se zatím nenaplnilo, případně záležitostí prestižní.

Ve skupině 101-200 domů rovněž převládala města poddanská (*Milevsko, Pacov, Český Dub* atd.), ale objevují se zde již i některá města královská a věnná, totiž *Pelhřimov, Jaroměř, Český Brod a Kouřim*, jejichž ekonomický rozvoj nebyl příliš úspěšný a jejichž význam nepřekročil rámec úzkého regionu. Patřil sem zdánlivě i *Kolín*, kde ale byla velká židovská minorita, jejímž započtením se město posouvá do třetí kategorie. Jinak ovšem v této skupině zcela převažovala města vrchnostenská, početná tu byla i města horní. Je možno říci, že typickým vrchnostenským městem bylo právě město mezi 100 a 200 domy, tedy lokalita, nevyhovující vlastně běžně užívanému kvantitativnímu kritériu městskosti.

Druhou nejpočetnější skupinu českých měst představovala města s 201 až 300 domy. Z celkového počtu jich bylo 33, to jest 24 %. V této skupině již byla v podstatě vyrovnána váha mezi městy královskými a věnnými na straně jedné, k nimž tu patřily *Nymburk, Čáslav, Německý Brod, Dvůr Králové,*

³¹ Do této nejnižší skupiny patřil *Vyšehrad* s 29, *Lipnice nad Sázavou* s 37, *Stříbrné Hory* se 43, *Nové Benátky* a *Město Touškov* s 51, *Nové Strašecí* se 66, *Vlašim* s 69, *Bechyně* se 70, *Žebrák* se 71, *Blatná* se 74, *Nové Hrady* se 75, *Jistebnice* se 76, *Karlovy Vary* se 79, *Jílové* s 80, *Duchcov* s 84, *Toužim, Libochovice* nebo *Čistá (Litrbachy)* s 87, *Břežnice* s 92, *Veselí nad Lužnicí* a *Týn nad Vltavou* s 94, *Rožmberk* s 99 a *Hořovice* se 100 domy.

Trutnov, Nový Bydžov, Polička, Ústí nad Labem, Plzeň (?), Stříbro, Beroun, Sušice, Rakovník a Louny, a mezi městy poddanskými (*Soběslav, Liberec, Turnov, Polná, Lanškroun, Pardubice, Benešov, Bílina, Česká Kamenice, Děčín, Planá*). Najdeme tu i několik královských měst, později panovníkem zastavených nebo prodaných šlechtickým vrchnostem (*Tachov, Prachatice, Vodňany, Slaný*). Zbytek připadal na města horní (*Rudolfov, Krásno, Příbram a Přísečnice*). I v této skupině ovšem bylo několik měst, která by náležela velikostí spíše do další, čtvrté skupiny, kdyby evidence pustých domů byla zcela spolehlivá. V každém případě by tam patřil *Slaný*, kde, jak víme, berní rula nezapočetla téměř sedmdesát pustých domů na předměstí, zřejmě i *Domažlice* a snad i *Plzeň*, kde asi byla autory ruly vynechána předměstí.³² Tuto skupinu bychom mohli charakterizovat jako skupinu průměrných královských měst a významnějších měst vrchnostenských.

Do skupiny měst s 301-400 domy spadalo pouhých 10 lokalit (7 %), v následující skupině s více než 400 domy bychom jich našli 14 (10 %). Na vrcholu této skupiny se nacházelo *pražské čtyřměstí* s 2 768 domy, respektive 3 112 domy, pokud započteme i domy nepodléhající dani, jako byly špitály, kláštery, školy apod. Daleko za Prahou následovala *Kutná Hora* a *Hradec Králové*, velikostí si dosti podobná. Prvé město mělo totiž 891 dům a druhé 716 domů. Pokud bychom na Čechy aplikovali Cristallerovu teorii centrálních míst, měla by mít Kutná Hora zhruba poloviční počet obyvatel než Praha. Tak tomu zdaleka nebylo, neboť Praha zastávala v rámci Čech zcela mimořádné postavení, dané jejími mimoekonomickými funkcemi, a v jejím stínu se ostatní města velmi obtížně prosazovala. O stupeň níže než Kutná Hora a Hradec Králové stála, pokud bychom měli věřit údajům Doskočilova indexu, města *Roudnice nad Labem* a *Jáchymov*,³³ prvé s 540 a druhé s 532 domy. Pak přicházela poměrně početná skupina měst mezi 401 až 500 domy, kam je možno zařadit *Litoměřice* (494), *Litomyšl* (484),³⁴ *Kadaň* (454), *Horní Slavkov* (436), *Broumov* (433), *Chrudim* (426), *Chomutov* (415) a *Českou Lípu* (411). Jak je vidět, na špičce českých měst, tj. mezi městy s více než 400 domy, jednoznačně převládala královská města (včetně horních města Jáchymova a Horního Slavkova), protlačilo se však do ní i několik vrchnostenských měst protoindustriálního, současně však i rezidenč-

³² U Domažlic nebo u Plzně překvapuje relativně malý počet domů a fakt, že předměstské domy tu vůbec nejsou zmiňovány. Města přitom vykazují stejný počet domů jako nepochybně menší Stříbro. K. DOSKOČIL, *Popis*, s. 480-481.

³³ Včetně okolních hornických osad Mariánská, Nové Město, Zálesí, Hřebečná a Suchá, které administrativně patřily k městu. Bez nich měl Jáchymov 473 domů.

³⁴ Včetně předměstí, která se nepočítala administrativně k městu, ale k panství.

ního typu (*Broumov, Česká Lípa, Litomyšl*). Až nečekaně vysoký počet domů, umístěných převážně na předměstí, vykazovala *Roudnice nad Labem*. Mohlo by se zdát, že ve velikosti Roudnice se odrážela její funkce rezidenčního města Lobkoviců, obchodního centra úrodné zemědělské oblasti s možností využít labské vodní cesty a zčásti i existence vinařství na městském katastru. Zdá se však, že jde v tomto případě o omyl. Město, které by mělo u nás 192 domů ve městě a 348 na předměstí, nemá u nás analogii, počet předměstských domů je tak vysoký, že jej nemůžeme vysvětlit jinak než chybou písaře. Ve prospěch tohoto tvrzení mluví i fakt, že v tereziánském katastru mělo město jako celek pouhých 182 domů. Bohužel, údaj Doskočilova soupisu nelze korigovat nahlédnutím do berní ruly, protože její originál se pro Slánsko ztratil. V dalším budeme počítat s tím, že město mělo na předměstí nikoliv 348 domů, ale jen 48, čímž se podstatně přiblížíme k hodnotě udávané tereziánským katastrem. Město by podle toho mělo před třicetiletou válkou 240 domů, což by odpovídalo kategorii významných vrchnostenských (a průměrných královských) měst.

Podobný obraz jako ve skupině nad 400 domů najdeme i ve skupině měst s 301-400 domy, kde objevíme vedle královského *Mostu* (394), *Mladé Boleslavi* (370), *Žatce* (367), *Českých Budějovic* (357), *Klatov* (341) a věnného *Vysokého Mýta* (303) i poddanský *Frydlant* (378), *Soběslav* (370) a *Český Krumlov* (351). Také v případě vrchnostenských měst této skupiny šlo jednak o města rezidenční, jednak města ekonomicky rozvinutá díky textilní výrobě, ale také obchodu. Celkově je možno říci, že města nad 300 domů představovala v našich poměrech města rozvinutá, i když v evropském měřítku šlo s výjimkou čtyř největších z nich stále o města malá. Jasně mezi nimi převládala města královská, pokud mezi ně proniklo několik měst vrchnostenských, byla to města využívající mimořádných podmínek, zejména existence sídla významné vrchnosti nebo silně rozvinutého textilního řemesla.

Součástí feudálních panství ovšem byla kromě výše uvedených poddanských měst ještě početná městečka, to jest obce s neúplně vyvinutou samosprávou městského typu a s omezenými výsadami. Jak naznačuje i jejich nejčastější německý název – *Markt*, plnila městečka především funkci lokálních tržních center. Těchto městských lokalit nižšího typu bylo několiknásobně více než měst. Berní rula uvádí v polovině 17. století 138 měst a 392 městeček, přičemž mezi městečka jsou zařazena i městečka komorní, tvořící integrální součást královských panství, a městečka horní, zčásti podřízená vrchnostem a zčásti panovníkovi. Na počátku třicetileté války byl ale počet městeček, jak bylo uvedeno výše, o několik desítek vyšší, neboť berní rula některá z nich označuje jako ves. V našem rozboru se omezuje na městečka výslovně takto označená berní rulou, neboť nám jde o kontinuální

sledování téhož souboru lokalit. Lze přitom předpokládat, že ta městečka, která v berní rule chybějí, se příliš nelišila od vsí, a to jak svou velikostí, tak i svou socioprofesionální skladbou.

Naprostá většina městeček byla lokalitami nevelkého rozsahu. Z 393 městeček evidovaných berní rulou jich jen 45, tedy necelá jedna šestina, mělo před třicetiletou válkou více než 100 domů a jen dvě více než 200 domů. Lokality s více než 100 domy ležely převážně v protoindustriálních oblastech severních, severozápadních a severovýchodních Čech, v pásu táhnoucím se od *Rumburka* přes *Šluknov*, *Cvikov*, *Mimoň*, *Vrchlabí*, *Dobrušku* a *Českou Třebovou* až po *Králíky*. Tato městečka vděčila za svůj rozvoj textilní výrobě. Menší skupinu lokalit této kategorie tvořila městečka krušnohorská, jejichž obyvatelé v té době již rovněž začínali hledat za zanikající doložení nové zdroje obživy v textilní výrobě, a několik městeček při jižní hranici od *Volar* až po *Kaplici*, jejichž rozvoj měl složitější důvody. V jednotlivých případech vyplýval mimořádný rozvoj městečka ze zcela speciálních podmínek. Tak tomu bylo v Lovosicích, z nichž se vrchnost pokoušela vytvořit významné centrum labského obchodu s obilím, konkurující tradičnímu obchodnímu centru tohoto zaměření v nedalekých *Litoměřicích*.³⁵ V jiných než výše uvedených krajích se s městečky nad 100 domů buď nesečkáme vůbec, nebo jen zcela výjimečně. Zvláště nápadná je jejich absence ve středních Čechách, která měla hned několik důvodů. Jednak to byla mimořádná pozice Prahy a jejího trhu, která potlačila nejen jakékoliv tendence k růstu městeček v této oblasti, ale bránila i rozvoji měst včetně měst královských s výjimkou Kutné Hory, vděčící za svou velikost doložení. Dalším důvodem rozdílné velikosti městeček v různých krajích byla i odlišná struktura vesnického osídlení, zejména v oblasti jižně, jihozápadně a jihovýchodně od Prahy, kde převládaly menší vesnice (zvl. v oblastech středověké tzv. vnitřní kolonizace 11.-12. století), jimž odpovídala i nevelká městečka, zatímco větší protoindustriální městečka severočeská nacházela svůj pendant v pod-

³⁵ Ve skupině 101-200 domů byla tato městečka: *Bechyňsko*: Benešov nad Černou, Černovice, Chvalšiny, Kaplice, Strmilov, Trhové Sviny, *Boleslavsko*: Bělá pod Bezdězem, Cvikov, Chrastava, Jablonné v Podještědí, Lysá nad Labem, Mimoň, Mnichovo Hradiště, Nové Město pod Smrkem, Stráž pod Ralskem, *Čáslavsko*: Humpolec, *Hradecko*: Rokytnice v Orlických horách (237 domů), Dobruška, Hořice v Podkrkonoší, Kostelec nad Orlicí, Králíky, Police nad Metují, Třebechovice pod Orebem, Vrchlabí, *Chrudimsko*: Česká Třebová, Choceň, Ústí nad Orlicí, *Kouřimsko*: Kostelec nad Labem, *Litoměřicko*: Jiřetín pod Jedlovou, Lovosice, Rumburk, Šluknov, Třebeň, *Loketsko*: Kraslice (336 domů), Horní Blatná, Luby, *Plzeňsko*: Dobřany, Plánice, Teplá, *Prachaticko*: Volary, *Žatecko*: Bočov, Hora sv. Kateřiny, Hora sv. Šebestiána, Nejdek, Vejprty.

horských a horských „přadláckých“ vsích s velkým počtem domů, zejména v případě lesních lánových vsí, které se od jiných vsí v Čechách odlišovaly již ve středověku velkým počtem domů, který časem dále rychle rostl.

A konečně se v rozdílné velikosti městeček v jednotlivých oblastech Čech odrazila i odlišná ekonomická dynamika těchto regionů, zejména rozdíl mezi protoindustriální oblastí a oblastí tržního zemědělství na straně jedné a zaostávající jižní polovinou země na straně druhé. Regionální specifika sítě městeček se projevovala i v jiném směru, totiž v tom, že v oblastech, kde chyběla „velká městečka“ nad 100 domů, najdeme ve skupině do 100 domů zastoupeno velké množství městeček menší velikosti (do 50 domů), zatímco v severních Čechách tento typ místy téměř chyběl. Například v litoměřickém kraji byla takové městečka jen dvě (s 35 a 49 domy),³⁶ zatímco v čáslavském kraji z celkového počtu 34 městeček mělo 27 městeček 50 a méně domů, ale jen 6 jich najdeme v kategorii 51-100 domů a jedno (*Humpolec* se 142 domy) ve skupině nad 100 domů. Právě v oblastech s relativně nízkou průměrnou velikostí městeček najdeme i lokality, u nichž byl tento titul skutečně pouhou formalitou, tj. trpasličí městečka s méně než dvaceti domy. Často to byla podhradí, která získala svůj statut z prestižních důvodů, ale nikdy skutečnými městečky nebyla. Nejmenší z nich, *Křemže*, mělo pouhých 6 domů, za *Křemží* následoval *Český Šternberk* s 9 domy, *Podhradí* (u Lichnice) s 10 domy, *Borovsko*, *Vysoký Chlumec* a *Vrábí* s 11 domy, *Vestřev* s 12 domy, *Horní Ročov*, *Vlastějovice* a *Nasavrky* s 13 domy, *Jankov*, *Jenštejn*, *Chlum* a *Zbraslav* se 14 domy, mezi 15 a 20 domy se pohybovaly *Budňany*, *Davle*, *Milín*, *Sovínky*, *Dolní Kralovice*, *Hněvkovice*, *Suchdol*, *Podhradí* (u Velíše), *Potštejn*, *Choltice*, *Žumberk*, *Cerhenice*, *Přerov nad Labem*, *Stříbrná Skalice*, *Abertamy*, *Klenová*.

Naprostou většinu městeček nalezneme v kategorii od 21 do 100 domů. To byla zřejmě rozloha pro městečka typická, přičemž v rámci této skupiny v severních, protoindustriálních oblastech převažovala spíše městečka větší, zatímco v zaostávajících regionech na jih od Sázavy a Berounky spíše městečka malá. Do struktury městeček se promítaly jak skutečné ekonomické potřeby, tj. zajištění dobře fungujícího trhu, zejména zemědělskými výrobky, tak i důvody další, například potřeba vybudování správního centra panství nebo důvody čistě prestižní. Část ekonomicky nejdynamičtějších městeček se svou velikostí blížila průměrným městům a předstihovala ta nejmenší z nich, avšak zůstávala v právní rovině dosud neplně vyvinutými

³⁶ V Litoměřicku je však obraz velikosti měst poněkud, ne však zásadně zkreslen směrem k vyšším hodnotám tím, že se tu na rozdíl od jiných krajů evidují i domky na obecní půdě. Jejich počty však nejsou vysoké.

městskými obcemi. U některých z nich byl tento nedostatek posléze napraven po roce 1620 jejich povýšením na město. Naproti tomu u části lokalit označených jako městečka šlo více méně jen formální záležitost. Naprostá většina městeček však zřejmě plnila přesně tu funkci, která jim byla přikládána a pro niž vznikla, tj. centra lokálního trhu. V severní části země pak byla tato funkce ještě doplněna funkcí center exportní textilní výroby, což zde vedlo k podstatnému posílení průměrné velikosti městeček ve srovnání s jinými oblastmi Čech.

Tabulka 2. Průměrná velikost (počet domů) města a městečka v jednotlivých krajích r. 1618

K r a j	Města		Městečka	
	Počet	Průměr	Počet	Průměr
Bechyňský	22	168,2	41	70,0
Boleslavský	7	238,0	36	70,0
Čáslavský	9	243,2	35	41,0
Hradecký	14	224,5	48	61,9
Chrudimský	9	266,3	23	56,4
Kouřimský	8	127,8	36	36,4
Litoměřický	13	211,0	21	84,2
Loketský	7	274,5	11	95,1
Plzeňský	14	169,6	44	58,1
Podbrdský	5	165,2	13	34,7
Prácheňský	13	150,8	27	50,5
Rakovnický	3	124,3	4	41,8
Slánský	4	258,2	8	37,0
Vltavský	1	124,0	11	34,5
Žatecký	8	311,0	35	64,8
CELKEM	137	201,9	393	57,8

Celkově lze říci, že mezi početnými městskými obcemi (městy i městečky) do 100 domů najdeme prakticky jen města a městečka nekrálovská, která zřetelně převažovala i ve skupině do 200 domů. V následující, nepříliš početné skupině obcí s 201-300 domy byl již poměr obou kategorií zhruba vyrovnán a mezi největšími městy (nad 400 domů) převládala města královská, avšak pronikla sem i některá města vrchnostenská, která se umístila na žebříčku velikosti měst značně vysoko. Byla to města s výraznou funkcí správní a rezidenční, ale zároveň i se silně rozvinutou ekonomikou. Tato fakta dokládají, že vrchnostenská strategie podpory vlastních měst jako center dominikálního a někde i regionálního trhu, byla velmi úspěšná. Na druhé straně je ovšem třeba varovat před poněkud zjednodušujícími představami panství jako uzavřených celků, jejichž hranicemi je striktně vyme-

zena i hranice trhu. O tom nejlépe svědčí fakt, že řada i větších panství žádnými městy a městečky vybavena nebyla. Je samozřejmé, že vlastní město neb městečko postrádala většina drobných rytířských statků. Avšak i větší statky až do 10 vsí je zahrnovaly do svého území spíše výjimečně. Byla ale i velká panství s více než deseti vesnicemi, kde žádné město ani městečko nebylo a prodej poddanských produktů – pokud je neodebírala přímo vrchnost - nepochybně musel být realizován mimo panství, na trzích okolních královských i poddanských měst. K takovým velkým čistě „agrárním“ panstvím patřil například v Prácheňsku *Varvažov* (12 vsí), *Bratronice* (22), *Čestice* (21), *Drahenice* (18), *Lčovice* (12), *Čížová* (13), *Drahonice* (11), *Tažovice* (12), *Volšovy* (16) a dokonce i *Libějovice* se 40 vesnicemi (jejichž podání ovšem mohli využívat trhu sousedních *Vodňan*, zastavených jejich vrchností). Podobně by bylo možno jmenovat ve Vltavsku *Mitrovce* (15), *Nalžovice* (13), *Olbramovice* (13), *Smilkov* (14), *Týnec nad Sázavou* (35), v Žatecku *Kysibl* (24), *Údrč* (17), ve Slánsku *Třebíz* (30), *Horní Beřkovice* (22), *Nelahozeves* (15) a další. Tendence k vytváření dominikálního trhu soustředěného kolem poddanských měst a městeček nepochybně existovala, prosadila se však hlavně na velkých panstvích a ani tam ne beze zbytku.

Celkově lze říci, že velikostí měst a podílem městského obyvatelstva³⁷ i ekonomickým charakterem stály české země v 16. století, stejně jako celá střední Evropa, přes nesporný rozvoj, který zaznamenaly, na přechodu mezi rychle se modernizujícím Západem a zaostávajícím agrárním Východem. Rudolfínská *Praha* byla sice největším středoevropským městem, za ní následovala jak *Vídeň*, tak i *Norimberk* a *Kolín nad Rýnem*, ale ani ona nedosahovala velikosti *Paříže* (200 tisíc), *Lisabonu* (100-125 tisíc), *Neapole* (200 tisíc) a dalších italských měst, která překročila hranici 100 tisíc, nebo *Londýna*, který v letech 1500-1640 vyrostl z padesátitisícového města na metropoli o 400 tisících obyvatel. Čechám, stejně jako celé střední Evropě,³⁸ především chyběla síť velkých měst. Pro srovnání stačí uvést, že v nizozemské provincii *Holland* v období 1514-1622 vzrostla městská populace o 185 % a dosáhla 54% všeho obyvatelstva provincie.³⁹

³⁷ Tento podíl odhaduje Alois Míka asi na 25 %. Vyloučíme-li však drobná městečka agrárního charakteru, jejichž obyvatelé se způsobem života nijak nelišili od vesničanů, poklesne nám tento podíl asi na 10-15 %. V obou případech však jde jen o hrubý odhad. A. MÍKA, *Počet*, s. 193-202.

³⁸ H. SCHILLING, *Die Stadt*, s. 58.

³⁹ M. REINHARD – A. ARMENGAUD – J. DUPAQUIER, *Histoire générale de la population mondiale*, 3. éd., Paris 1968, s. 148n. Viz i L. Klusáková, *Evropská města*, s. 45-50.

Zmíněné zaostávání se nezměnilo ani v 17. a 18. století. Velmi těžce postihla města v Čechách třicetiletá válka. Města se částečně vylidnila, obydlených domů ubylo, v některých městech padla celá předměstí za oběť opevňovacím pracím, někde, například v *Písku* roku 1620 nebo v *Nymburce* roku 1634 byla část obyvatelstva dobytého města vyvražděna okupačním vojskem,⁴⁰ jiná města jako *Žatec* nebo *Litoměřice*⁴¹ byla značně oslabena i emigrací části nekatolického obyvatelstva. Obecně města utrpěla za třicetileté války vysoké populační ztráty v důsledku epidemií, které s sebou přinášely pohyby vojsk obou stran, zejména několika epidemií pravého moru (1624 až 1626, 1631-1635, 1639-1640, 1648-1649). Mimořádně nepříznivá populační bilance měst, daná vysokou úmrtností krizového charakteru, nezačala podle posledních výzkumů teprve za třicetileté války, ale již na přelomu 16. a 17. století, válka ovšem naznačený pokles podstatně prohloubila.⁴² Města za třicetileté války rovněž zchudla. Jejich úpadek ovšem nebyl přímočarý, například *Praha* ve 20. a 30. letech dokázala využít válečných událostí v sousedních zemích a nahradit do značné míry tradiční centra dálkového obchodu a převzít jejich roli.⁴³ Rovněž města a městečka v odlehlých pohraničních oblastech mohla být válečných běd více či méně ušetřena a v případě, že dokázala reagovat na válečnou nebo zahraniční poptávku, mohla během války zaznamenat i růst, jak to máme nejlépe doloženo u *Liberce*.

Celkově byl ovšem stav našich měst v polovině 17. století neutěšený. Dokládají to zejména údaje našich katastrů o počtech pustých domů v jednotlivých městských obcích. U českých královských měst mimo Prahu činil podíl pustých domů (včetně nově osedlých) zaznamenaných k roku 1654 berní rulou plných 35,5 %, ztráty na vesnici a v poddaných městech a městečkách odhaduje O. Placht na 12 %, přičemž u poddaných měst počítá s 22 %.⁴⁴ Doskočilův index obcí k berní rule nám ovšem umožňuje studovat tento problém daleko podrobněji, zejména pak postihnout jeho regionální aspekty.

⁴⁰ O. ODLOŽILÍK, *Zkáza Nymburka za třicetileté války*, Nymburk 1934.

⁴¹ L. BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621-1639*, Praha 1999, s. XX.

⁴² L. DOKOUPIL – L. FIALOVÁ – E. MAUR – L. NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha 1999, s. 63n.

⁴³ M. DVOŘÁK, *Pražský obchod po Bílé hoře*, *Folia historica Bohemica* 8, 1985, s. 317-330.

⁴⁴ O. PLACHT, *Lidnatost*, s. 81.

Tabulka 3. Pusté domy ve městech roku 1651

Kraj	Města			Městečka			Města a městečka dohromady		
	osedlí	pustí	% pustí	osedlí	pustí	% pustí	osedlí	pustí	% pustí
Bechyňsko	2 698	1 002	27,1	2 133	735	25,6	4 831	1 737	26,4
Boleslavsko	968	698	34,2	1 898	621	24,6	2 866	1 319	31,5
Čáslavsko	1 437	833	36,7	841	513	37,9	2 278	1 346	37,1
Hradecko	1 959	1 184	37,7	2 450	521	17,5	4 409	1 705	27,9
Chrudimsko	1 652	745	31,1	1 110	187	14,4	2 762	932	25,2
Kouřimsko	540	482	59,1	778	533	40,5	1 318	1 015	43,5
Litoměřicko	1 979	764	27,8	1 351	417	39,3	3 330	1 181	26,2
Loketsko	1 321	601	31,3	952	94	9,0	2 273	695	23,4
Plzeňsko	1 866	509	21,4	2 219	338	13,2	4 085	847	17,2
Podbrdsko	427	399	48,3	281	170	37,7	708	569	44,6
Prácheňsko	1 309	651	33,2	1 030	334	24,5	2 339	985	29,6
Rakovnicko	208	165	41,3	98	69	41,3	306	234	43,3
Slánsko	665	368	35,6	175	124	41,5	840	492	36,9
Vltavsko	96	28	22,6	312	68	17,9	408	96	19,0
Žatecko	1 635	852	34,3	1 818	450	19,8	3 453	1 302	27,4
CELKEM	18 760	9 281	33,1	17 446	5 174	22,9	36 206	14 455	28,5

Vyjdeme-li nikoliv z dělení na města královská a ostatní, ale na města (mimo Prahu) a městečka, dostaneme následující obraz: Počet pustých činil v polovině 17. století v našich městech a městečkách 28,5 %, tedy víc než jednu čtvrtinu domů. Podstatně více přitom byla postižena města než městečka: Zatímco v první skupině měst najdeme plných 33,1 % pustých domů, tedy celou jednu třetinu, v městečkách jen 22,9 %, tedy podíl, který činil něco mezi jednou čtvrtinou a jednou pětinou celkového předválečného stavu. Tento rozdíl měl zřejmě dvě příčiny. Velká města jednak byla více postižena pobytom vojsk než odlehlá městečka, jednak se také hůře z válečných škod zotavovala. Příznivější obraz městeček byl dán zejména tím, že část z nich, zvláště v severní části Čech, se velmi rychle začlenila do rozvoje textilní výroby, zatímco velká města, zejména královská, zadlužená, postižená konfiskacemi i konkurencí vrchnostenských měst a samotných vrchností, se vzpamatovávala z válečného marasmu obtížněji.

Mezi jednotlivými kraji Čech přitom existovaly co do podílu pustých domů ve městech, případně v městečkách, značné rozdíly. Velmi těžce byl postižen zejména střed země, kraje podbrdský, kouřimský, rakovnický a slánský, kde podíl pustých domů ve městech a městečkách činil 43 - 48 %, blížil se tedy k polovině. To je vskutku obraz dosti hrůzný. Velmi těžce bylo postiženo i Čáslavsko (37 %), a to jednak v důsledku totálního vyplenění řady městeček při moravské hranici, což byl zřejmě důsledek přítomnosti švédské posádky na *Lipnici* v závěru války, jednak kvůli mimořádnému vyhlazení Čáslavi a hlubokému úpadku *Kutné Hory*, který neměl jen příčiny válečné, ale souvisel především se zánikem zdejšího dolování. Ze 34 městeček čáslavského kraje bylo plných 15 lokalit zničeno z více než 50 %, z nich například *Uhelná Příbram* ze 77%, *Červené Janovice* ze 74 %. Jedno ze zdejších městeček, *Chlum*, bylo po válce dokonce zcela neobydlené, podobně jako *Jenštejn* v Kouřimsku, který jako okolní vsi padl za oběť Banérovu zimnímu ležení u *Brandýsa nad Labem* v roce 1639. Kouřimsko poskytuje obdobný obraz (44 % pustých domů) jako Čáslavsko. Ze zdejších 34 městeček bylo dokonce 17 zničeno z více než jedné poloviny, z osmi měst tři. Ještě horší situace byla v *Rakovnicku*, kde ze 7 lokalit byly z více než poloviny zničeny 3, a ve *Slánsku*, kde zpustlo z více než poloviny 7 lokalit z dvanácti. Poměrně vysoké ztráty utrpělo i *Boleslavsko* (32 %). Zde byl velmi těžce postižen *Nymburk*, totálně vypleněný Švédy v roce 1634, kde z 230 předválečných domů jich v polovině století stále zůstávalo pustých 126, tedy 55 %, sousední *Rožďalovice* (54 %), zřejmě ze stejné příčiny, a dále pak *Frýdlant* (67 %) a *Nové Město pod Smrkem* (56 %). V posledních dvou případech bychom takový úpadek nečekali, protože to byla města s rozvinutou textilní

výrobu, která prožívala značný rozmach za Valdštejnovy éry. Šlo však také o města na saské hranici, těžce postižená náboženskou emigrací svého obyvatelstva, která vysoké ztráty dobře vysvětluje. Celkově byla v těchto krajích zvláště výrazně postižena královská města: *Český Brod* byl pustý ze 75 %, *Slaný* z 57 %, *Nymburk* z 55 %, *Čáslav* z 54 %, *Kouřim* z 51 %.

Kolem zemského průměru nebo mírně pod ním se pohybovalo vyliďnění měst a městeček krajů prácheňského, hradeckého, žateckého, bechyňského, litoměřického a chrudimského, zřetelněji pod průměr klesalo v případě kraje loketského, nejméně pustých domů vykazují města a městečka ve Vltavsku a zejména v Plzeňsku (18-19%). V těchto devíti jmenovaných krajích najdeme města a městečka s více než 50 % pustých domů jen ojediněle, v Loketsku dokonce chyběla vůbec. K nejvíce postiženým lokalitám druhé skupiny opět patřila některá královská (zčásti zastavená) města jako *Mělník* (76 %), *Hradec Králové* (73 %), *Most* (63 %), *Litoměřice* (61 %), *Vodňany* (56 %), *Polička* (55 %), *Písek* (54 %), *Stříbro* (52 %) a *Louny* (50 %).

Třicetiletá válka nejen zasadila těžkou ránu českým městům jako celku, ale zároveň také prohloubila některé tendence, které zde již existovaly před válkou. Jestliže již před rokem 1618 česká královská města těžce nesla konkurenci měst poddanských, podporovaných ve svém vzestupu vlastními vrchnostmi, pak válka vývoj královských měst ještě dále zbrzdila. Kromě toho prohloubila i některé starší rozdíly regionální. Jak již bylo konstatováno, některé kraje ve středních a jižních Čechách se vyznačovaly velkým počtem drobných, někdy až trpasličích městeček, která se svou velikostí nelišily od běžné vsi, zatímco městečka v protoindustriálních krajích na severozápadě, severu a severovýchodě Čech byla podstatně větší. Tím, že se vnitrozemské kraje vyliďnily více než pohraniční, tento rozdíl dále vzrostl. Jestliže například v Hradecku poklesla průměrná velikost městečka z 62 domů na 58 domů, byla to sice citelná ztráta, avšak i tak „průměrné“ městečko Hradeckého kraje bylo stále hodno svého názvu. Zato v Čáslavsku, kde průměr již před válkou činil sotva dvě třetiny průměru hradeckého, klesla po válce průměrná velikost městečka na pouhých 25 domů, v Kouřimsku a v Podbrdsku dokonce jen na 22 domů. V praxi to vypadalo tak, že drobná městečka o deseti až dvaceti domech se zmenšila často na polovinu a někde byl stav ještě horší. Uveďme si pro ilustraci několik čísel z Čáslavska. Z 19 domů v *Červených Janovicích* bylo osazeno v době berní ruly jen 5, z 11 v *Borovsku* 4, z 20 v *Hněvkovicích* 9, ze 14 v *Chlumu* žádný, z 19 v *Suchdole* 7, z 39 v *Uhelné Příbrami* 9. V Kouřimsku nebo Podbrdsku tomu nebylo jinak. Naproti tomu v Hradecku žádné ze zdejších městeček nemělo tak malý počet domů, že by klesl pod dvojciferné číslo. Třicetiletá válka tak ještě více upevnila charakter středních Čech na jih od Polabské nížiny a přilehlých oblastí

jižních Čech jako oblasti s převládajícími nepatrnými lokálními centrálními místy, odpovídající celkovému zaostávání této oblasti ve srovnání s proto-industriálními regiony a s oblastí komerčního zemědělství.

Úbytek domů za třicetileté války nepochybně doprovázen i úbytkem počtu obyvatel jednotlivých měst, i když obě proměnné nemusely být vždy navzájem přímo úměrné. Třicetiletá válka tvrdě zasáhla do dosavadního vzestupného vývoje měst a ta se s jejími důsledky vyrovnávala dosti obtížně. Platí to zejména o královských městech, která překonávala ztráty způsobené třicetiletou válkou mnohem pomaleji než města poddanská. Vyšla z války silně zadlužena, zbavena příjmů z vlastních venkovských panství, konfiskovaných po roce 1620, jejich hlavní zdroj zisků – pivovarnictví – byl trvale zatížen tzv. trestním tákem, zavedeným roku 1548, a trpěl konkurencí pivovarnictví šlechtického, jen málokteré královské město dokázalo orientovat svou řemeslnou výrobu na vzdálené trhy, takže se nutně potýkala se zchudnutím a vylidněním země jako celku. Navíc byla tísněna rozvojem šlechtického velkostatku, který měl proti městům výhodu v levných surovinách, levné pracovní síle, byl méně zatížen daněmi a měl možnost regulovat směnu podle svých potřeb a v rozsáhlé míře – i když nikoliv bezvýhradně – podporoval svá poddanská města. Na tento diferencovaný vývoj královských a poddanských měst upozorňovala již řada historiků, zejména Otto Placht. Podle něho počátkem 70. let 17. století bylo již jen výjimkou poddanské město nebo městečko, které by nemělo více obydlených domů než před válkou, a v 18. století poddanská města dále rostla. Zato z královských měst ještě roku 1715 dosáhlo předválečného počtu nebo jej překročilo jen 17 z 52 a některým se to nepodařilo ani do roku 1757.⁴⁵

K Plachtovu zjištění je však možno dodat, že vývoj souboru královských měst byl vnitřně dosti diferencovaný. Jako celek města v podstatě stagnovala, domů v nich napočteme k roku 1720 zhruba stejně jako roku 1618, dokonce o 2 procenta méně, avšak jednotlivé lokality se vyvíjely značně odlišně a některé z nich dokonce velmi dynamicky. V podstatě je možno rozlišit dvě skupiny,⁴⁶ města, kterým se válečný úpadek nepodařilo překonat ani do roku 1720, a města, která stav z roku 1618 ve větší nebo menší míře překračovala, a to někdy dosti výrazným způsobem. Extrémy představují na jedné straně *Beroun*, který roku 1720 vykazoval jen něco přes polovinu stavu z roku 1620, na druhé straně pak *Karlovy Vary*, které díky rozvoji lázeňství

⁴⁵ O. PLACHT, *Lidnatost*, s. 167n.

⁴⁶ V následujícím rozboru se omezují na města královská a města věnná, vynechávám však na rozdíl od Plachta královská horní města (s výjimkou Kutné Hory), která měla specifický charakter a většinou nedosahovala velikosti měst obou výše uvedených typů.

zvětšily ve sledovaném období svou velikost téměř pětkrát. K Berounu se pak blížily svými dvěmi třetinami předválečného stavu obě největší venkovská města, *Hradec Králové* a *Kutná Hora*, poměrně vysokou dynamiku naopak vykazovaly *Jaroměř*, *Pelhřimov*, *Rokycany*, *Ústí nad Labem* a *Žatec*. Zbytek pak osciloval s nevelkými výkyvy kolem stavu z roku 1618. Uvedená čísla ovšem nejde srovnávat zcela mechanicky a zejména nelze pokles počtu domů odvozovat jen od válečných škod nebo hospodářského úpadku. Například na vysokém úbytku domů v *Hradci Králové* se podílela mimo jiné i výstavba budov sloužících nově zřízenému biskupství a jezuitskému školství. Určitý závěr nicméně naše čísla nabízejí. Královská města jako celek skutečně vykazovala malou dynamiku, přesněji řečeno jako celek stagnovala (v tom smyslu, že se sice rozvíjela, ale tento rozvoj byl jen zahlazováním válečných škod) a některým z nich třicetiletá válka, ale i další události (například vyčerpání kutnohorských dolů) zasadily velmi těžkou ránu, z níž se nedokázala vzpamatovat. Současně je však nutno říci, že 19, tedy více než polovina ze zkoumaného souboru 36 měst dokázala stav z roku 1618 nejen obnovit, ale vyvíjela se úspěšně i za jeho hranice.⁴⁷ Ani ta nejúspěšnější z nich se ale nestala významnými středisky exportního řemesla, které jediné mohlo zajistit městským lokalitám vskutku mimořádnou dynamiku. Nelze přehlédnout mimo jiné fakt, že žádné z našich královských měst, a to nejen po třicetileté válce, ale v celém raném novověku, nebylo nuceno zvětšit své území vymezené hradbami, zatímco například v *Amsterdamu*, *Lille*, *Marseilli* nebo *Lyonu* v 16. a 17. století vyrostly celé nové městské čtvrti.

Ztráta rezidenční funkce se nápadně odrazila i ve vnějším vzhledu Prahy. V tvářnosti města, v jeho půdorysu, se nijak neprojevila výraznějším způsobem státní iniciativa, která tak zřetelně poznamenala v baroku a klasicismu soudobá hlavní města některých evropských zemí,⁴⁸ nevznikla tu žádná nová reprezentační náměstí ani nové bulváry. Půdorys města se změnil jen velmi málo, radikální barokní proměna tváře *Prahy* byla spíše dílem soukromých stavebníků, šlechticů, církevních institucí, příslušníků městských honorací, kteří nákladně budovali a přestavovali spíše jen jednotlivé budovy. Přes zánik celých uličních bloků, které padly za oběť reprezentačním stavbám typu Valdštejnského paláce nebo Klementina, zůstal starší organizmus

⁴⁷ Tomu odpovídá i zjištění některých autorů lokálních monografií, že obraz poměrů v jejich městě nevypadá zdaleka tak černě, jak tvrdila obecně starší literatura. Srovnej O. PLACHT, *Lidnatost*, s. 196. Placht rovněž uvádí i konkrétní údaje o rozvoji řemeslné výroby v těchto městech. Ne vždy však zřetelně rozlišuje mezi řemeslem exportním a pro místní trh.

⁴⁸ P. M. HOHENBERG – L. H. LEES, *La formation*, s. 203n.

města jako celek v podstatě nezměněn. Proto se například V. L. Tapié nejvíce Praha jako město barokní, ale jako gotické město s barokním dekorem.

Tabulka 4. Počty domů v královských městech (bez Prahy) v letech 1618 a 1720

<i>Město</i>	<i>Stav 1618</i>	<i>Stav 1720</i>	<i>Index 1618/1720</i>
Beroun	282	150	53
Čáslav	250	182	73
České Budějovice	357	386	108
Český Brod	161	113	70
Domažlice	140	279	116
Dvůr Králové	250	293	117
Havlíčkův Brod	257	264	103
Hradec Králové	716	478	67
Chrudim	426	336	79
Chomutov	415	471	106
Jaroměř	172	226	141
Kadaň	454	439	97
Karlovy Vary	79	297	476
Klatovy	341	401	118
Kolín	172	188	109
Kouřim	156	189	121
Kutná Hora	981	535	54
Litoměřice	494	409	83
Loket	338	259	77
Louny	251	258	103
Mladá Boleslav	370	296	80
Most	394	355	90
Nový Bydžov	222	234	105
Nymburk	230	177	77
Pelhřimov	122	207	170
Písek	198	215	92
Plzeň	242	308	127
Polička	220	261	119
Rakovník	205	160	78
Rokycany	122	203	166
Stříbro	244	191	78
Sušice	217	256	118
Tábor	370	288	78
Ústí nad Labem	234	344	147
Vysoké Mýto	303	330	109
Žatec	367	556	152
CELKEM	10 752	10 534	98

Pokud jde o stát, jeho jediným velkým zásahem do pražského městského organismu bylo v barokním období vybudování nového pražského opevnění v letech 1650-1727. V klasicismu se k tomuto počínu připojila tereziánská přestavba Hradu, která dala hlavní dominantě Prahy dnešní tvářnost. Pokrokem vojenské techniky a existence stálé armády přinutily stát zasáhnout obdobným způsobem i do podoby *Chebu* a několika měst na Moravě v čele s *Brnem* a později s *Olomoucí* (1742-1757). Po válkách s Pruskem v 18. století byl přebudován na moderní pevnost *Hradec Králové* (1766 až 1778) a byla vybudována dvě zcela nová pevnostní města, *Josefov* a *Terezín* (1780-1790), což byl vlastně ve sledovaném období jediný příspěvek státu k rozšíření sítě královských měst v Čechách.⁴⁹ Pro další rozvoj těchto měst však bylo „barokní“ opevnění spíše brzdou. Městské hradby byly ostatně nadále udržovány – s podobnými důsledky - i v ostatních městech, a to až do počátku 19. století, zatímco například ve Francii zřízení pevného prstence pohraničních pevností za Ludvíka XIV. dovolilo již od 17. století bořit městské hradby měst ve vnitrozemí včetně *Paříže* a budovat na jejich místě výstavné bulváry.

Jak již bylo řečeno, daleko dynamičtěji než královská města se v pobělohorském období rozvíjela města a městečka poddanská, ovšem poněkud jiným způsobem než v období před rokem 1620. Rostl sice rychle počet jejich domů a obyvatel, ale ubylo nových povýšení, která by směřovala k vytvoření dalších správních a tržních center jednotlivých panství, přesněji řečeno, docházelo k nim jen velmi zřídka, například tam, kde se přesuny pozemkového majetku vytvořily nové celky, které takové centrum postrádaly.⁵⁰ Zcela výjimečně pak mohlo být v takovém případě založeno i zcela nové městečko, jak to máme doloženo někdy mezi léty 1673 a 1713 v případě *Nové Včelnice (Nového Etyнку)* v jižních Čechách. Někdy také došlo při povýšení vsi na městečko k založení nové čtvrti městského charakteru, do níž se přesunulo centrum života obce. Tak tomu bylo u *Červených Peček*, povýšených na městečko roku 1755. Podobnou situaci ostatně nalézáme i v *Novém Etyнку*, který byl založen v těsné blízkosti starší vsi *Včelnice* s vrchnostenským zámekem, s níž nové městečko záhy splynulo. V případě *Krásné*

⁴⁹ Starší literaturu shrnují *Vojenské dějiny Československa*, II, 1526-1918, Praha 1986, s. 172-177, 234-238.

⁵⁰ Po třicetileté válce byly povýšeny na městečka například roku 1666 Neustupov, 1680 Klenčí pod Čerchovem, 1701 Nové Dvory u Kutné Hory, 1705 Zlonice, 1715 Horní Litvínov, 1722 Lázně Bělohrad, 1731 Krásná Lípa, 1753 Jiříkov, 1755 Červené Pečky, 1757 Nový Bor, 1798 Libice nad Doubravou, na město byla povýšena například někdejší městečka Nepomuk (1730, ale je uveden jako město již v berní rule) nebo Hostomice (1738).

Lípy (1731) se zase setkáváme s řešením, že při povýšení vsi na městečko bylo do protáhlé lesní lánové vsi vloženo obdélníkové náměstí, zdůrazňující novou funkci lokality. Bylo to řešení známé již ze středověku a používalo se ho i v době předbělohorské, jak dokládá případ krkonošského horního městečka *Černý Důl*. Většinou se však povýšení té či oné vsi na městečko projevilo maximálně postavením radnice a zahuštěním stávající zástavby. Současně ovšem v 17. století řada bezvýznamných městeček za ekonomické deprese a někdy i pod tlakem vrchnosti, které šlo o to získat co největší počet robotníků, poklesla na ves.⁵¹ K většímu nárůstu celkového počtu poddanských měst a městeček už proto nedocházelo, zato však rychle vzrůstal počet domů ve stávajících městských obcích. Při bližším srovnávání jednotlivých lokalit a regionů ovšem záhy zjistíme, že růst poddanských měst a městeček zdaleka nebyl obecný. Již Otto Placht jej dal správně do souvislosti s rozvojem řemeslné výroby, zejména textilní, usilovně podporované vrchnostmi jako významný zdroj jejich příjmů. Tento fakt je však třeba ještě více podtrhnout, než tak činí on, a upřesnit v tom smyslu, že nešlo o rozvoj jakékoliv řemeslné výroby, ale exportní výroby určené pro vzdálené trhy a z velké části financované zahraničním kapitálem. Tyto faktory, tj. zahraniční poptávka a zahraniční kapitál, teprve postupně nahrazovaný kapitálem domácím, měly pro rozvoj těchto městeček větší význam než samotná podpora vrchnosti. Tam, kde tyto faktory chyběly, byl růst poddanských městeček mnohem pomalejší, případně k němu nedocházelo vůbec a městečka zcela stagnovala. Velmi dobře si to lze demonstrovat na srovnání přírůstků domovního fondu v jednotlivých krajích mezi berní rulou a tereziánským katastrem. Při užití tohoto pramene je ovšem třeba vzít na vědomí, že počty domů zatížených pozemkovou daní uváděné ve finálním elaborátu tereziánského katastru neodpovídají době dokončení tohoto elaborátu v roce 1757, ale době okolo roku 1720, kdy probíhala tak zvaná okulární vizitace rustikálních příznání z roku 1713. Stav v roce 1757 lépe odpovídají počty domů podrobených domovní dani, ovšem tento údaj nelze použít, neboť v tzv. neklasifikovaných (méně významných) městech a městečkách, kterých byla většina, byla této dani podrobena jen část domů.

V našem srovnání vycházíme stále ze stejného počtu lokalit, jaký jsme sledovali v letech 1618-1654, tak aby srovnání dávalo nějaký smysl. Soubor

⁵¹ Z lokalit evidovaných v berní rule mezi městečky, se v tereziánském katastru uvádějí jako pouhá ves Davle, Chlum, Chroustovice, Klecany, Kozojedy, Křemže, Liberk, Libštát, Malín, Podhradí (u Lichnice), Poleň, Purkarec, Roupov, Městec a Vestřev. Neuvádí se rovněž horní městečko Ryžovna, které je zřejmě započteno do některé sousední horní lokality, nejspíše do Božího Daru nebo Abertam.

Tabulka 5 Počty domů v městech a městečkách v 17 a 18. století podle krajů

a) Města

Kraj	Počet domů			Index růstu (úbytku) počtu domů		
	1618	1654	1720	1618/1654	1618/1720	1654/1720
Bechyňský	3700	2698	3938	73	106	146
Boleslavský	1666	968	1737	58	104	179
Čáslavský	2189	1402	1900	64	87	136
Hradecký	3143	1959	3397	62	108	173
Chrudimský	2397	1652	2326	69	97	141
Kouřimský	1022	540	969	53	95	179
Litoměřický	2743	1979	2896	72	106	146
Loketský	1922	1321	1985	69	103	150
Plzeňský	2375	1866	3269	79	137	175
Podbrdský	826	427	580	52	70	175
Prácheňský	1960	1309	2279	67	116	136
Rakovnický	373	208	341	56	91	164
Slánský	733	365	673	50	92	184
Vltavský	124	96	139	77	112	145
Žatecký	2487	1635	2796	66	112	170
Celkem	27660	18425	29225	67	106	159

b) Městečka

Kraj	Počet domů			Index růstu (úbytku) počtu domů		
	1618	1654	1720	1618/1654	1618/1720	1654/1720
Bechyňský	2868	2133	3020	73	105	142
Boleslavský	2519	1898	3476	75	138	183
Čáslavský	1435	877	1531	61	107	176
Hradecký	2971	2450	4267	82	144	174
Chrudimský	1297	1110	1597	86	123	144
Kouřimský	1311	778	1266	59	97	163
Litoměřický	1768	1351	2458	76	139	182
Loketský	1046	952	1553	91	148	161
Plzeňský	2557	2219	3529	86	138	159
Podbrdský	451	281	544	62,	121	194
Prácheňský	1364	1030	1667	97	122	162
Rakovnický	167	98	173	59	104	176
Slánský	299	175	348	58	116	199
Vltavský	380	312	513	82	135	164
Žatecký	2268	1818	2944	80	130	162
Celkem	22701	17482	28886	77	127	165

zkoumaných měst a městeček bude tedy vlastně souborem fiktivním, protože ve skutečnosti nevelká část městeček poklesla na ves a zhruba stejný počet byl povýšen na město, zatímco o něco větší počet někdejších měst je v katastru naopak označen jako městečko. Změna klasifikace provedená v katastru přitom někdy vsutku odrážela právní povýšení příslušné lokality na město (např. u *Hostomic*), ale často jen uznání charakteru města těm lokalitám, které jej již měly před rokem 1618, ale v berní ruce byly označeny jako městečko. Totéž se týká také rulových vsí uváděných v Tereziánu jako městečko.⁵² I většina z nich (např. *Bílé Podolí, Vojnův Městec, Chudenice*) byla označována jako městečko již před rokem 1618 a jen v některých případech šlo o nově povýšené obce (např. *Nové Dvory, Lázně Bělohrad*). Na druhé straně některé lokality, o nichž bezpečně víme, že byly po roce 1654 povýšeny na městečko (např. *Horní Litvínov, Krásná Lípa, Červené Pečky, Nový Etynk* aj.), zůstávají v tereziánském katastru evidovány jak vsí. V celkové masě měst a městeček však se tyto posuny ztrácejí a navíc se kompenzují, takže výsledný počet skutečných a „rulových“ měst a městeček se od sebe příliš neliší. To nám umožňuje sledovat na základě tereziánského katastru původní soubor měst a městeček sestavený na základě berní ruly z roku 1654, i když některé lokality byly v té době již vsí. Pro zachování kontinuity rovněž člením obce evidované v tereziánském katastru i nadále podle krajského členění z poloviny 17. století, nikoliv z doby vzniku katastru, neboť jinak by nebylo možno zajistit srovnatelnost získaných údajů.

Celkově lze konstatovat, že kolem roku 1720 překročil jak počet domů ve městech, tak i v městečkách stav kolem roku 1618. Následky třicetileté války tedy byly do roku 1720 nejen zahlazeny, ale domů (a zřejmě i obyvatelstva) dále přibylo. Městečka přitom rostla podstatně rychleji než města; u prvních činil přírůstek proti původnímu stavu jen 10 %, u druhých plných 26 %. Při bližším zkoumání však se nám objevuje, že tomu tak zdaleka nebylo všude, že existovala řada krajů, kde byl tento přírůstek podstatně nižší a dokonce i dva kraje, kde se do roku 1720 ztráty způsobené válkou zahladit nepodařilo. Šlo konkrétně o Podbrdsko a Čáslavsko, z nichž druhý kraj dosáhl jen stavu 93 % před třicetiletou válkou a první dokonce jen 88 %. Ještě horší situace se nám ovšem zjeví, pokud budeme sledovat přírůstek domů jen

⁵² Byly to Bělčice, Bílé Podolí, Božejov, Číměř, Dolní Jiřetín, Dolní Vltavice, Dubeč, Lázně Bělohrad, Mlázovice, Horní Jelení, Hůrky, Chlum sv. Máří, Chudenice, Kamberk, Klenčí pod Čerchovem, Neustupov, Nepomyšl, Nové Dvory, Postupice, Proseč, Pyšely, Ratibořské Hory, Trmice, Vojnův Městec, Zlonice, Žampach, Železná Ruda, Městys Žireč. Zvláštní případ tvoří Újezd Svatého Kříže u Domažlic, který byl zapsán do katastru původně jako městečko, ale pak bylo označení změněno na ves.

ve městech (bez městeček). Zde bude deficitních krajů hned několik, totiž Chrudimsko (97 %), Kouřimsko (95 %), Slánsko (92 %), Rakovnicko (91 %), Čáslavsko (84 %), Podbrdsko (70 %). Šlo opět o kraje vnitrozemské a etnicky české, kde se města, jak zřejmo, vzpamatovávala z katastrofy třicetileté války mnohem hůře než v oblastech pohraničních, vyznačujících se silným podílem nebo převahou německého etnika. Vnitrozemské kraje byly, jak víme, válkou poničeny zvláště těžce, avšak byly to také kraje, které minula vlna protoindustrializace, zachvacující postupně stále větší oblast pohraničních území, zejména na severu, severozápadě a severovýchodě země, ale zčásti i na jihu a jihozápadě. Obě tyto příčiny je třeba vzít v úvahu. Kraje s populačním deficitem měst a zčásti i městeček byly kraji mimořádně zpustlými za války, ale také kraje bez řemeslné výroby orientované na vzdálené trhy. Minimální přírůstek proti roku 1618 je vskutku patrný hlavně v krajích s vysokým počtem pustých domů po válce, avšak na druhou stranu kraje se stejným procentem pustých se lišily ve výši přírůstku domů podle toho, zda se na jejich území intenzívně rozvíjela industrializace, nebo ne. Tak například v Bechyňsku, Boleslavsku a Litoměřicku byl podíl pustých domů v městečkách roku 1651 zhruba stejný, pohyboval se kolem 75 %. Kolem roku 1720 však „protoindustriální“ Litoměřicko dosáhlo 139 % původního stavu a stejně zaměřené Boleslavsko jen o jedno procento méně, zatímco Bechyňsko jen 105 %.

Rozvoj protoindustrializace⁵³ započal v českých zemích v polovině 16. století a nabyl rychlého tempa po třicetileté válce. Jeho základem byla plátenická výroba, z velké části orientovaná na export. Na rozdíl od západní Evropy, kde obchodní kapitál velkých měst organizoval textilní výrobu v jejich bezprostředním okolí,⁵⁴ byla plátenická výroba v Čechách od samého počátku organizována zahraničním obchodním kapitálem, zpočátku jihoněmeckým, později i nizozemským a anglickým, a teprve od poloviny 18. století se na exportu plátna začínali větší mírou podílet domácí obchodní společnosti, ve kterých se sdružoval kapitál měšťanstva, zvláště z větších poddanských

⁵³ K pojmu protoindustrializace viz zejména M. MYŠKA, Proto-industrializace (Čtvrtstoletá bilance jednoho historiografického paradigmatu). *ČČH* 92, 1994, s. 759-774. J. SCHLUMBOHM, „Proto-Industrialisierung“ als forschungsstrategisches Konzept und als Epochenbegriff – eine Zwischenbilanz, in: M. CERMAN - SH. C. OGIELVIE (Hg.), *Protoindustrialisierung in Europa. Industrielle Produktion vor dem Fabrikszeitalter*. Wien 1995, s. 23-34.

⁵⁴ Na příkladu Beauvais to hezky dokládá P. GOUBERT ve své monografii *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730, Contribution à l'histoire sociale de la France du XVIIe siècle*, Paris 1960.

měst, i šlechty.⁵⁵ V plátenictví přitom docházelo k důležité dělbě práce. Zatímco na venkově se rychle rozvíjelo předení, tkaní plátna zůstávalo dlouho především záležitostí drobných městeček. Již ve třicátých letech 18. století tvořilo plátno hlavní vývozní artikl Čech, zatímco vyvezené sukno dosahovalo asi třetiny ceny vyvezeného plátna. Významný byl i vývoz lněné příze, kdežto hodnota vyvezeného skla nebo cínu dosahovala sotva jedné desetiny hodnoty plátna. Úhrn vývozu plátna, sukna a příze z Čech se přitom rovnal celkovému objemu vývozu zemědělských výrobků.⁵⁶

Tkaní plátna bylo ještě v polovině 18. století převážně městským řemeslem. Z tradičních center se postupně rozšiřovalo do okolních rychle rostoucích poddanských městeček, rozvoj plátenictví však podmiňoval i velmi rychlý rozvoj vesnického osídlení v okolí, kde bylo soustředěno hlavně předení. V některých oblastech, jako bylo okolí *Rumburkau, Liberce, Trutnova a Broumova*, se však již v 17. století rozšiřuje v hojné míře na vesnici i tkaní plátna. Některé z tkalcovských vsí jsou časem povýšeny již v průběhu 17. a 18. století na městečka (*Krásná Lípa a Jiříkov*), jinde – například v případě *Varnsdorfu* – se aglomerace tkalcovských vsí stala základem průmyslového města až v průběhu průmyslové revoluce. V oblastech s protoindustriální výrobou se vlastně vytvářela jakási semiurbánní struktura, která se odlišovala od ostatního venkova větší koncentrací obyvatelstva, soustředěním na jeden typ neagrární výrobní činnosti, závislostí na dovozu agrárních výrobků a specifickou organizací práce vycházející z městských vzorů. V tomto prostředí se rozvíjela i specifická mentalita místního obyvatelstva, vytvářející dobré předpoklady pro pozdější nástup industrializace.

Textilní výroba nebyla jen vítaným zdrojem obživy nebo alespoň doplňkem nepřilíživě výnosného zemědělství v málo úrodných oblastech severních a východních Čech. Jejím prostřednictvím se také zčásti podařilo zajistit obživu pro obyvatelstvo horních měst a městeček, postižené koncem 16. století hlubokým úpadkem těžby kovů. Kromě plátenictví tuto úlohu zejména v Krušných horách plnila i výroba jemných vlněných tkanin (tzv. cajkářství), pletení punčoch a krajkářství, které bylo častým zaměstnáním zejména hornických žen. Nové zdroje obživy pro obyvatele krušnohorských městeček

⁵⁵ G. OTRUBA, *Die Wirtschaftspolitik Maria Theresias*, Wien 1964, s. 74n.

⁵⁶ A. KLÍMA, *Manufakturní období v Čechách*, Praha 1955, s. 427-428. Následující výklad o textilní výrobě se opírá jednak o citovanou práci Klímovu a dále o monografie F. MAINUŠE *Plátenictví na Moravě a ve Slezsku v XVII. a XVIII. století*, Ostrava 1959 a *Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v XVIII. století*, Praha 1960. Nověji viz Z. MARTÍNEK, *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska, III, Řemeslná, domácí a manufakturní výroba a obchod v Čechách v letech 1752-1756*, Praha 2000.

časem poskytla i výroba hudebních nástrojů, zejména v *Kraslicích* a jejich okolí. Městským řemeslem i nadále zůstávala výroba vlněných látek – sukna a cajku. Je možno souhlasit s Hohenbergem a Leesem,⁵⁷ že není vhodné striktně oddělovat městské cechovní řemeslo od vesnické domácí práce a vylučovat je z procesu protoindustrializace. U nás to platí ještě více než v západní Evropě, neboť naše města a městečka s rozvinutou exportní výrobou, zejména městečka plátenická, se svou velikostí a charakterem často příliš nelišila od okolních vsí. Především ale je třeba vzít v úvahu, že jak městské řemeslo, tak i vesnická domácí výroba reagovaly stejným způsobem na rostoucí poptávku po konkrétním typu zboží, na nabídku nedostatečně zaměstnané pracovní síly, obojí vyžadovalo dostatek kapitálu. V celé Evropě se v dlouhodobé perspektivě nepochybně přesunovaly průmyslové aktivity na venkov, ale v některých odvětvích exportní výroby, například ve výrobě hedvábí ve Francii (*Lyon*), si uchovalo silné či dokonce rozhodující pozice i nadále městské řemeslo. V našich podmínkách to platí především o soukenictví. V tradičních centrech typu *Liberce*, *Rychnova nad Kněžnou*, *Broumova* nebo *Humpolce*, až na výjimky vesměs městech vrchnostenských, se toto odvětví poměrně rychle vzpamatovalo z válečného rozvratu a pokračovalo i v exportu na tradiční odbytiště v jihovýchodní Evropě, kam šlo české sukno hlavně přes *Vídeň*. Důležitým odběratelem soukenických výrobků se stala i armáda. Na vlnářské výrobě se od konce 17. století významně podílely koncentrované manufaktury, zakládané dlouho převážně vrchnostmi v jejich poddanských městech a městečkách, například ve *Kdyni*, *Hrádku nad Nisou*, *Plánici*, *Horním Litvínově*, zatímco v královských (ale i některých poddanských) městech jejich vznik dlouho narážel na nepochopení a odpor cechovního řemeslnictva. Teprve v období osvícenského absolutismu, za výrazné podpory ze strany státu, se začali v manufakturním podnikání prosazovat v daleko větší míře měšťané, zejména ve výrobě bavlněných tkanin, jež se začala rozvíjet nejdříve v severních Čechách a záhy poté i v Praze. Většina měst mimo protoindustriální oblasti a zejména rozhodující většina královských měst si však zachovávala tradiční socioprofesní strukturu s řemeslnou výrobou orientovanou převážně nebo výlučně na místní a oblastní trh,⁵⁸ což se odráželo i v pomalém rozvoji počtu jejich obyvatelstva.

Zato založení manufaktury obvykle dalo do té doby většinou bezvýznamným vrchnostenským městečkům nové impulsy k dalšímu demografickému růstu a někdy bylo – tam kde převzala iniciativu vrchnost - i zajímavým

⁵⁷ P. M. HOHENBERG – L. H. LEES, *La formation*, s. 167.

⁵⁸ Blíže viz J. PETRÁŇ (red.), *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*, Praha 1990, s. 33-72.

počinem urbanistickým. Tak tomu bylo například v *Horním Litvínově*, vděčícím za svůj rozvoj valdštejnské manufaktuře založené roku 1715.⁵⁹ Ze vsi středověkého původu o pouhých 20 domech vyrostl Horní Litvínov do roku 1785 na sídlo s více než 200 domy, kde se k centrálně položené manufaktuře, architektonicky náročně řešené ve stylu soudobé zámecké a parkové architektury, připojovaly tradiční městská část (ale s neobvykle řešeným náměstím, jehož plochu z větší části zabírala vodní hladina rybníka), zámecký areál a řemeslnicko-dělnické sídliště typu zahradního města. Vrchnostenská iniciativa však mohla vést k pozoruhodnému ztvárnění prostoru města i tam, kde se exportní textilní výroba rozvíjela výlučně v rámci tradičního cechovního řemesla. Nejlepším příkladem takového řešení je *Liberec*. Původně nevelké a nepřilíš významné městečko se do poloviny 16. století skládalo v podstatě z čtvercového náměstí a dvou ulic. První impuls k jeho dalšímu vzestupu přineslo po polovině 16. století postavení zámku na východním okraji města, do něhož byla přenesena správa panství z opuštěného hradu Hamrštejna. Rozvoj řemesel a zejména soukenictví, který tehdy nastal, nabyl nových dimenzí v éře Albrechta z Valdštejna, který využíval Liberec jako výrobní základnu pro armádní dodávky sukna a souvislosti s tím přikázal městečko rozšířit na západ založením tzv. Nového města se dvěma náměstími. Za Valdštejnových nástupců hrabat z Gallasu pak pokračoval růst města v podstatě živelně, zejména zástavbou svahu jižně od Nového města drobnými řemeslnickými domky. V důsledku toho od roku 1654 do roku 1713 vzrostl počet domů v Liberci z 245 na 535. Rasantní vzestup Liberce mezi přední česká města pak byl v 80. letech 18. století završen novým urbanizačním počinem, kdy byla z iniciativy vrchnosti na sever a na východ od něho postavena na pravoúhlém půdorysu dvě pozoruhodná satelitní sídliště, menší *Filipov* a rozlehlý *Kristiánov*. Liberec se tak již v první polovině 18. století zařadil na třetí místo v zemi co do velikosti po pražském souměstí a *Chebu*.

Tabulka 6. Růst počtu domů v Liberci v období 1654-1843

Rok	1654	1713	1757	1771	1780	1786	1843
Počet domů	245	557	584	829	872	957	1426
Index:	100	227	238	338	356	391	582

Pramen: Kuča, III, s. 425-427

⁵⁹ H. FREUDENBERGER, *The Waldstein Woolen Mill. Noble Entrepreneurship in Eighteenth-Century Bohemia*. Boston 1963.

Koncem 17. a v první polovině 18. století prožilo svou první velkou konjunkturu další významné protoindustriální odvětví - sklářství. Přestože bylo jednoznačně zakotveno na venkově, i ono poněkud – ovšem nesrovnatelně méně než textilní výroba - přispělo k rozvoji městské sítě, a to tím, že v hlavní sklářské oblasti – v severních Čechách – se vytvořila z několika poddanských měst a městeček, jako byly *Česká Kamenice*, *Kamenický Šenov* (povýšený však na městys až roku 1849), *Chřibská* nebo *Nový Bor*, významná centra obchodu se sklem, který byl orientován převážně na vývoz, dokonce i do zámoří. Z výše uvedených měst a městeček byl urbanisticky nejzajímavější Nový Bor. Vznikl teprve na přelomu 17. a 18. století jako nevelká dominikální ves sloupského panství hrabat Kinských, která byla roku 1757 povýšena na městečko a současně výrazně přestavěna. Městského rázu nabyla zejména vybudováním nového náměstí s kostelem a piaristickou kolejí. Po roce 1783 pak bylo městečko z iniciativy Filipa Kinského rozšířeno o novou rozsáhlou čtvrť zahradního charakteru, se zcela pravidelným půdorysem a se silně rozvolněnou zástavbou. Spolu s libereckým Kristiánovem se tak Nový Bor stal nejlepším realizací anglického ideálu zahradního města v Čechách.

Rozvoj protoindustriální oblasti v severním pohraničí a s ním spojená postupná kolonizace horských oblastí však neovlivnily jen proces urbanizace na vlastním protoindustriálním území. Vynutily si totiž i zvýšenou spotřebu obilí dováženého z úrodných nížin (brambory se dosud nepěstovaly a obilí se v horách nedařilo), kterého bylo třeba jednak k výrobě chleba, jednak v pivovarnictví. V důsledku rostoucí poptávky pak rostla tržní produkce obilí v přílehlém úrodném pruhu Čech, a spolu s tím nastal i rozmach zdejších měst a městeček, jako byly například *Česká Lípa* (současně ovšem centrum textilního řemesla), *Mladá Boleslav*, *Jičín*, *Chlumeck nad Cidlinou* nebo *Hradec Králové*, stejně jako města podkrušnohorská, která se stávala centry intenzivního obchodu s obilím, jehož dopravu do horských oblastí zajišťovali zejména vesničtí formani z Krušných hor, Krkonoš i dalších míst.⁶⁰

Jen pro úplnost je třeba zmínit další typ měst, který se v raném novověku objevil v Čechách, a to lázeňská. Lázeňská města se od 16. století rozvíjela i v jiných částech Evropy. Bylo pro ně charakteristické, že neměla velký počet stabilního obyvatelstva, v sezóně ovšem jejich lidnatost značně narůstala.⁶¹ U nás nabyla většího významu prozatím jen dvě, a to *Teplice*, jež spojovaly s funkcí lázeňského města evropského významu funkci sídla vrch-

⁶⁰ J. PETRÁŇ, *Ceny obilí a tržní okruhy v Čechách v 18. a počátkem 19. století*, *AUC* 1977, *Phil. et Hist.* 3, s. 9-49.

⁶¹ K lázeňským městům obecně viz L. KLUSÁKOVÁ, *Evropská města*, s. 37.

nosti,⁶² a *Karlovy Vary*, které se vedle své lázeňské funkce zase staly i významným centrem puškařské výroby. Rozvoj Teplic však nedosahoval zdaleka takového tempa jako rozvoj Karlových Varů. Jestliže před Bílou horou byly podstatně větší než Karlovy Vary, v polovině 18. století se již s nimi nemohly měřit. Další lázeňské lokality v Čechách pak postrádaly až do konce 18. století výrazně urbánní charakter, nebo šlo o drobná, byť urbanisticky zajímavá lázeňská centra venkovského rázu založená některými aristokraty na jejich statcích, jak to máme doloženo ze Šporkova *Kuksu*, z *Janských Lázní* v Krkonoších nebo *Hojné* a *Dobré Vody* na Novohradsku.

Tabulka 7. Počet městeček podle počtu domů v roce 1618 a 1720

Rok	Počet domů v městečku			Celkem
	1-100	101-200	201+	
1618	346	45	2	393
1720	303	75	15	393

V roce 1720 městečka se 101-200 domy: Boleslavsko 14, Plzeňsko 11, Hradecko 10, Žatecko 9, Litoměřicko, Bechyňsko 8, Chrudimsko 7, Loketsko 6, Čáslavsko, Prácheňsko 1;

městečka s 201-300 domy: Hradecko 5, Boleslavsko 2, Litoměřicko, Plzeňsko, Prácheňsko, Vltavsko, Žatecko 1;

městečka nad 300 domů : Šluknov (314, Litoměřicko), Kraslice (341, Loketsko).

Rozvoj „protoindustriálních“ městeček po roce 1654 dále prohloubil strukturální rozdíly mezi jednotlivými regiony Čech, které byly zřetelně patrné již v době předbělohorské. Zesílil se rozdíl mezi dynamickým severem a zaostávajícím středem a jihem země. Velmi dobře to dokládá srovnání městeček podle velikosti mezi rokem 1618 a 1720. Jestliže roku 1618 bylo v Čechách 45 městeček se 101-200 domy, pak jejich počet do roku 1720 stoupl na 75. Ještě zřetelnější pak byl nárůst ve skupině nad 200 domů. Jestliže počátkem 17. století se do této kategorie dostala jen 2 městečka, pak o sto let později jich bylo již 15, dvě z nich dokonce překročila i hranici 300 domů a dalším, jako byl Rychnov nad Kněžnou, chyběl k jejímu dosažení jen krůček. Hranice mezi takovými městečky a městy se do značné míry stírala a staré dělení na města a městečka ztrácelo svůj někdejší význam. Vždyť průměrná velikost města v 18. století činila pouhých 213 domů. Tato nová situace se mimo jiné odrazila v povyšování některých městeček na města. Proti berní rule se objevily v tereziánském katastru mezi městy zmíněný již *Rychnov nad Kněžnou*, dále například *Rumburk*, ale městečky nadále zůstávaly například *Šluknov* i *Kraslice*, lokality, které obě překročily počtem svých domů třístovkovou

⁶² M. MATYÁŠOVÁ-LEJSKOVÁ, *Teplice v době klasicismu*, 2. vyd., Teplice 1983.

hranici. Toto stírání rozdílů mezi městy a městečky našlo svůj výraz i v novém třídění měst a městeček na klasifikovaná a neklasifikovaná, použitým v tereziánském katastru. Právě tato nová klasifikace měla hospodářský význam jednotlivých lokalit vystihnout přesněji.

S prudkým rozvojem protoindustriální oblasti a jejích měst i městeček ostře kontrastovala stagnace oněch regionů, které již před třicetiletou válkou co do významu své urbánní sítě zřetelně zaostávaly a navíc byly velmi těžce postiženy třicetiletou válkou. V čáslavském, kouřimském, podbrdském, rakovnickém, slánském a vltavském kraji prakticky nenajdeme městečko, které by překročilo hranici 100 domů. Tři výjimky jenom potvrzují pravidlo. V těchto krajích tedy zůstávala situace stejná jako před třicetiletou válkou, což v konfrontaci s dynamickými pohraničními krajími fakticky znamenalo další zaostávání. Velmi dobře to dokládají i údaje o průměrné velikosti měst a především městeček v těchto krajích.

Tabulka 8 Průměrná velikost (počet domů) města a městečka v jednotlivých krajích kolem roku 1720

K r a j	Města		Městečka	
	Počet	Průměr	Počet	Průměr
Bechyňský	22	179,0	41	73,7
Boleslavský	7	248,1	36	96,6
Čáslavský	9	211,1	35	43,7
Hradecký	22	242,6	48	88,9
Chrudimský	9	258,4	23	69,4
Kouřimský	8	121,1	36	35,2
Litoměřický	13	222,8	21	117,0
Loketský	7	283,6	11	141,2
Plzeňský	14	233,5	44	80,2
Podbrdský	5	116,0	13	41,8
Prácheňský	13	175,3	27	61,7
Rakovnický	3	113,7	4	43,2
Slánský	4	168,2	8	43,5
Vltavský	1	139,0	11	46,6
Žatecký	8	349,5	35	84,2
ČECHY	137	213,3	393	73,5

V celozemském měřítku průměrná velikost města, přesněji řečeno obce evidované roku 1654 jako město, vzrostla jen málo, z 202 na 213 domů. Opět tu však existovaly velké rozdíly mezi krajími. Zatímco ve většině krajů rostla města podstatně rychleji, než by naznačoval celozemský průměr, v čáslavském, chrudimském, kouřimském, podbrdském, rakovnickém a slánském kraji nebylo dosaženo předbělohorského průměru. Stejně pak tomu

bylo i v kategorii městeček. Zatímco v litoměřickém kraji se ve sledovaném období zvětšil u městeček průměr z 84 na 117 domů, v kouřimském klesl z 36 na 35, podobně proti vzestupu z 62 na 89, který nastal v Hradecku, můžeme postavit stagnaci Čáslavska či Rakovnicka, kde v prvním případě došlo k růstu z průměru 42 na 44 a ve druhém ze 42 na 43 domy. Tyto kraje zůstávaly oblastmi převažujících drobných, ospalých a stagnujících městeček, která si v podstatě zachovávala svou středověkou podobu a funkci. V těchto oblastech rozhodně nemůžeme mluvit o rychlém růstu poddanských městeček podporovaných jejich vrchnostmi, jak věc příliš zevšeobecnil Otto Placht, naopak musíme zdůraznit jejich obecnou stagnaci. Těmto krajům se sice v zásadě podařilo obnovit válečné ztráty (někdy ani to ne beze zbytku), ale další proces urbanizace je míjel.

Protoindustrializace a na ni navazující rozvoj úrodných agrárních oblastí mimo jiné prohloubily značné rozdíly v hustotě obyvatelstva jednotlivých oblastí Čech. V nejlidnatějších krajích, jako bylo Loketsko, Litoměřicko, Hradecko a Chebsko, připadalo počátkem 18. století na 1 km² 38,4 až 52,6 obyvatel, zatímco v kraji čáslavském, kouřimském, plzeňském, bechyňském, prácheňském a vltavském s podbrdským nedosahovala ani 26 obyvatel na 1 km². V oblastech s rozvinutou agrární výrobou (Polabí, Poohří) se pak lidnatost pohybovala kolem 30 osob na 1 km².⁶³

Celkově bylo napočteno kolem roku 1720 v Čechách ve městech a v městečkách (v tomto případě již počítám se skutečnými městy a městečky, tak jak byly označeny v tereziánském katastru) 28,9 % všech domů v zemi, podrobených pozemkové dani. V Chebsku a Žatecku to ovšem bylo 35,1 % a v Loketsku dokonce 47,2 %, zatímco v Budějovicu jen 17,4 %. Úrodné oblasti dolního Poohří a Polabí sice nebyly tak urbanizovány jako sousední „hory“, nicméně i tam najdeme relativně hustou síť větších měst jako byla *Mladá Boleslav*, *Jičín* nebo *Hradec Králové*, stejně jako podkrušnohorský *Most*, *Kadaň* nebo *Žatec*. Tato města vděčila za svou dynamiku jednak tradičnímu řemeslu, jednak čilému obchodu s obilím mezi „krajem“ a „horami“. Naproti tomu jižní a jihozápadní Čechy a jižní polovinu středních Čech pokrývala hustá síť drobných městeček s nepatrným ekonomickým a demografickým potenciálem, mající jen lokální výrobní a tržní, případně správní funkci, doplněná několika většími tržními centry typu *Českých Budějovic*, *Tábora* nebo *Plzně*. Jejich existence se opírala o tradiční řemeslo, o administrativní a kulturní funkce, výjimečně i o rozsáhlý městský velkostatek. Tradiční charakter těchto center dokládá názorně struktura měšťanských příjmů v Plzni v první čtvrtině 18. století: Příjem ze řemesel a živností zde

⁶³ F. GABRIEL, Lidnatost Čech na počátku 18. století, *Demografie* 9, 1967, s. 344.

představoval jen 18,8 % celkové sumy a příjem z hotových či uložených kapitálů pouhých 5,1 %, zatímco na výnos z vaření piva připadalo více než 30 %, na zisky ze zemědělství téměř 20 % a na zisky z domovního majetku téměř 13 %.⁶⁴

Ovšem i v této oblasti v některých krajích, zejména v Plzeňsku a Prácheňsku, městečka rostla, i když nikoliv tak nápadně jako městečka protoindustriální. Jejich růst měl několik příčin. Především šlo o kraje méně postižené válkou než kraje středočeské. Populační růst zdejších městeček reagoval na populační vzestup země jako celku, tedy i na růst obyvatelstva jejich bezprostředního vesnického zázemí, kde rostla poptávka po službách poskytovaných těmito městečky. Současně tu příznivě působily i faktory sociálně-politické. Na rozdíl od vesnic, kde vrchnosti ve snaze zachovat robotní i berní potenciál rolnických usedlostí jen velmi nerady povolovaly jejich dělení a odprodej poddanské půdy, v městečkách, kde byly roboty většinou nevelké a přesně vymezené a kde obdělávání půdy bylo jen doplňkem řemesla, projevovali majitelé panství k odprodeji půdy značnou benevolenci. Výsledkem tohoto odlišného postoje bylo, že na vesnici se sociální diferenciací vyplývající z populačního růstu projevovala především narůstáním podružské vrstvy, kdežto v městečkách postupně přibývalo domů drobných řemeslníků, často s minimálním pozemkovým přídělem, avšak se zdrojem příjmů plynoucích z řemesla, případně z domácké práce. Tempu růstu protoindustriálních městeček se ovšem městečka v oblasti na jih od Prahy rovnat nemohla a některá z nich se vyznačovala spíše populační stagnací.

Velmi dobrou představu o nerovnoměrném stupni urbanizace jednotlivých oblastí Čech dávají údaje tereziánského katastru z roku 1757 o počtu domů zatížených domovní daní v tzv. klasifikovaných, tj. významnějších městech. Jimi můžeme doplnit náš dosavadní rozbor vycházející z údajů o placení pozemkové berně a evidenci jejich subjektů. Zároveň při tom opustíme náš soubor měst a městeček fixovaných svým právním postavením k roku 1654, a přejdeme k reálné situaci existující v 18. století. V budějovickém kraji bylo roku 1757 zapsáno 17 tzv. klasifikovaných měst. Z nich jen 2 měla více než 200 domů zatížených domovní daní, a to *České Budějovice* se 494 a *Český Krumlov* s 394 domy, jedno významné město královské, druhé neméně významné město rezidenční. Všechna ostatní klasifikovaná města tu měla méně než 200 domů a zcela tu chyběla města s 200-300 domy, typická pro protoindustriální oblasti. V hradeckém kraji naproti tomu do této skupiny (200-300 domů) patřilo z tamních 18 klasi-

⁶⁴ A. ZEMAN, *Plzeň v první polovině 18. století. Poměry hospodářské a sociální*, Plzeň 1947, s. 437.

fikovaných měst plných 7 (*Jaroměř, Dvůr Králové nad Labem, Králíky, Náchod, Dobruška, Třebechovice pod Orebem, Trutnov*), navíc tu byl ještě *Hradec Králové* s 387, resp. 478 domy. Stejně tak v Boleslavsku, kde bylo klasifikovaných měst 24, patřilo do skupiny s 200-300 domy 5 lokalit (*Frýdlant, Jablonné v Podještědí, Lysá nad Labem, Mladá Boleslav, Turnov* a *Cvikov*) a šestý *Liberec* tu měl dokonce 584 domy. Toto bouřlivě se rozvíjející poddanské město se v této době zařadilo svou velikostí na třetí místo v zemi a to hned za *pražské souměstí* (3 107 domů bez židovské čtvrti) a *Cheb* (604 domy).

V důsledku nerovného vývoje poddanských a královských měst najdeme v polovině 18. století mezi čtyřmi největším (s více než 500 domy) českými venkovskými městy vedle dvou královských měst, *Chebu* a *Kutné Hory*, i dvě města poddanská. Byly to *Liberec* a *Jindřichův Hradec*, obě významná centra textilního řemesla. V následující skupině 23 měst s 300-499 zdaněnými domy sice převažovala města královská, ale i sem proniklo 7 měst poddanských: *Česká Lípa, Litomyšl, Český Krumlov, Kraslice, Šluknov, Lanškroun, Slaný* a *Broumov*, většinou opět textilní centra severočeské protoindustriální oblasti. Ze 45 měst, která se nalézala ve skupině 200-299 domů, se plná třetina (většinou města poddanská) nalézala v úzkém pruhu při severní a severovýchodní hranici země. Vesměs vděčila za svůj rozvoj textilu. Zbytek pak byl rozložen po celých Čechách. V méně zalidněných oblastech zastávala centrální funkci vyššího stupně, téměř z poloviny to byla města královská a v rámci kraje často patřila k největším (*Domažlice, Příbram, Písek, Most* ad.).

Podobně jako v Německu, i v Čechách existovala velmi hustá síť měst a městeček, ale převládala tu malá města, část měst (s výjimkou Prahy) můžeme maximálně označit jako města střední. Většinou to byly spíše poklidné, ospalé lokality, jež svým obyvatelům, navzájem emocionálně spojeným, nabízely vzájemnou pospolitost a pocit jisté bezpečnosti, kde ale také komunita sousedů vykonávala nad každým jednotlivcem přísný dohled a kde se individuum ještě nemohlo skrýt v anonymním davu jako ve velkých městech 19. a 20. století.⁶⁵ Na tom neměnil nic ani rychlý rozvoj městeček a měst protoindustriálního typu. Naprostá většina z nich totiž původně byla lokalitami velmi malými, takže ani jejich několikanásobné zvětšení nemohlo vést k vytvoření průmyslových center srovnatelných s některými centry západoevropskými, jako byl britský *Manchestr, Leeds* nebo *Birmingham*. Stejně tak se české *Šluknovy, Rumburky, Humpolce*, ba ani *Jindřichovy Hradce* a *Liberce* nemohly srovnávat s francouzskými textilními centry typu

⁶⁵ Srovnej H. SCHILLING, *Die Stadt*, s. 1, 17; *France urbaine* 3, s. 506.

Lille nebo *Lyonu*, z nichž první mělo kolem roku 1700 asi 55 tisíc, druhé 71 tisíc obyvatel. Jestliže tedy se v Čechách vytvořil zřetelný rozdíl mezi stagnujícím agrárním vnitrozemím se zcela konzervativní strukturou městské sítě, a protoindustriálním pohraničím s rychle se rozvíjejícími městy a městečky orientovanými na exportní vlnařskou výrobu a plátenictví, byl tento rozdíl zároveň relativní. Ani protoindustrializace nezměnila charakter Čech jako země s hustou sítí malých, nanejvýš středních měst, což samozřejmě nezůstávalo bez vlivu jak na mentalitu městského obyvatelstva, tak i na jeho omezené politické aspirace. To však nebyl problém jen Čech, ale celé střední Evropy včetně velké části Německa.

Příloha 1 Česká města a městečka v berní ruli a Tereziánském katastru

Úvodní informace:

V této příloze jsou publikovány údaje o počtu domů získané z berní ruly a tereziánského katastru, a to pro ty lokality, které byly v berní ruli označeny jako **město** nebo **městečko**. Lokality jsou průběžně číslovány po jednotlivých krajích, v rámci kraje jsou uváděna nejdříve města a pak městečka, oddělená mezerou. Východiskem je Doskočilův Popis Čech roku 1654 a edice tereziánského katastru. Místa, pro která se nedochoval originál berní ruly a údaje byly rekonstruovány, jsou označena hvězdičkou. V prvních třech sloupcích jsou údaje čerpané z berní ruly. V prvním sloupci, označeném písmenem **a**, jsou uvedeny počty osedlých domů včetně pohořelých a na živnosti zkažených, ve druhém **b** počty pustých a nové osedlých, ve třetím **c** součet obou čísel, který dává hrubou představu o počtu berní podrobených domů před třicetiletou válkou. Čtvrtý sloupec **d** informuje o tom, jak velký byl procentuální podíl pustých a nově osazených domů po třicetileté válce. V pátém sloupci **e** nalezneme informaci, jak je daná lokalita označena v tereziánském katastru **m** = město, **ms** = městys, městečko, v šestém **f** se uvádí počet domů podle finálního elaborátu tereziánského katastru a u tzv. klasifikovaných měst a městeček, v sedmém **g** kurzívou počet domů zatížených podle tereziánského katastru domovní daní u neklasifikovaných se neuvádí, protože domovní daní byla zatížena jen nevelká část jejich domů. U těch lokalit, kde bylo židovské osídlení zaznamenáno, jsou uváděny informace o Židech nebo židovských domech v poznámce pod tabulkou. Tyto údaje chybějí pro pražská města, Bechyňsko, část Boleslavska, Chrudimsko a Slánsko. Pokud není uvedeno jinak, týká se údaj Židů, a to odděleně nad 20 a nad 10 let např. 3+1, výslovně se uvádějí počty domů **d.**, a to odděleně osedlé a pusté např. 5+2. Do seznamu byly zaneseny jako samostatná městečka i lokality Kaňk, Abertamy a Ryžovna, i když vlastně byly administrativně součástí blízkých velkých horních měst. Pokud jde o Prahu, odkazují na Doskočilovu edici s. 35-36, kde je uvedeno podrobné třídění pražských domů podle jednotlivých kategorií, a na svou stať Velikost českých městských obcí podle tereziánského katastru edice statistických dat, Historická demografie 19, 1995, s. 203. Pražské poměry byly natolik specifické, že se vymykají z následujícího přehledu.

Česká města a městečka v berní rule a Tereziánském katastru

Poř. číslo	Kraj, město, městečko	a	b	c	d	e	f	g
	Bechyňsko							
1	Bechyň	53	17	70	24,49	m	119	125
2	České Budějovice	335	22	357	6,16	m	386	494
3	Český Krumlov	347	4	351	1,14	m	400	394
4	Hořepník	68	40	108	37,04	m	101	91
5	Jindřichův Hradec	411	36	447	8,06	m	494	505
6	Jistebnice	73	3	76	3,95	m	101	94
7	Kamenice nad Lužnicí	92	23	115	20,00	m	135	115
8	Lomnice nad Lužnicí*	47	66	113	58,41	ms	87	
9	Milevsko*	50	86	136	63,24	m	139	109
10	Miličín	35	70	105	66,67	m	109	97
11	Nová Bystřice	117	-	117	0,00	m	157	157
12	Nové Hrady	69	6	75	8,00	m	91	105
13	Pacov	100	64	164	39,02	m	234	205
14	Pelhřimov	113	9	122	7,38	m	207	213
15	Počátky	94	30	124	24,20	m	164	163
16	Rožmberk nad Vltavou	69	30	99	30,30	m	110	107
17	Rudolfov	44	117	161	72,77	ms	67	
18	Soběslav	112	98	210	46,67	m	188	194
19	Tábor	198	172	370	46,49	m	288	322
20	Třeboň*	98	3	101	2,97	m	126	136
21	Týn nad Vltavou*	93	92	185	49,73	m	115	183
22	Veselí nad Lužnicí*	80	14	94	14,89	m	120	123
23	Adamov	27	37	64	57,81	ms	39	
24	Benešov nad Černou	101	16	117	13,68	ms	128	117
25	Bernartice*	27	13	40	32,5	ms	50	
26	Borotín	26	22	48	45,83	ms	45	
27	Borovany*	40	15	55	27,27	ms	59	
28	Cetviny	39	14	53	26,42	ms	68	66
29	Černovice	56	58	114	50,88	ms	115	
30	Červená Řečice*	47	13	60	21,67	ms	65	
31	Deštná	67	16	83	19,28	ms	100	
32	Dolní Bukovsko*	24	15	39	38,46	ms	60	
33	Dolní Cerekev*	31	20	51	39,22	ms	61	
34	Dolní Dvořiště	27	22	49	44,90	ms	67	66
35	Frymburk	66	4	70	5,97	ms	75	63
36	Hojná Voda	36	-	36	0,00	ms	26	
37	Horní Planá	62	-	62	0,00	ms	78	
38	Horní Stropnice	53	14	67	29,90	ms	59	
39	Horní Cerekev	26	38	64	59,37	ms	67	
40	Horní Dvořiště	58	14	72	19,44	ms	73	73
41	Hořice na Šumavě	57	17	74	22,97	ms	86	

<i>Poř. číslo</i>	<i>Kraj, město, městečko</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>
42	Chvalšiny	109	2	111	1,80	<i>ms</i>	123	
43	Chýnov	31	25	56	44,64	<i>ms</i>	60	
44	Kaplice	112	42	154	27,27	<i>ms</i>	160	176
45	Kardašova Řečice	79	6	85	7,06	<i>ms</i>	83	89
46	Křemže	6	-	6	0,00	<i>ves</i>	22	
47	Kunžak	81	5	86	5,81	<i>ms</i>	132	
48	Ledenice*	24	29	53	54,72	<i>ms</i>	52	
49	Lišov	54	33	87	37,93	<i>ms</i>	94	103
50	Mezimostí*	32	14	46	30,43	<i>ms</i>	46	
51	Mladá Vožice	45	23	68	33,82	<i>ms</i>	114	114
52	Nová Cerekev	13	36	49	73,47	<i>ms</i>	37	
53	Nový Rychnov*	31	1	32	3,12	<i>m</i>	49	
54	Přídolí	36	7	43	15,22	<i>ms</i>	45	
55	Rožmitál na Šumavě	56	2	58	3,49	<i>ms</i>	69	
56	Rychnov nad Malší	57	4	61	6,56	<i>ms</i>	81	
57	Staré Město pod Landštejnem	61	-	61	0,00	<i>ms</i>	61	
58	Stráž nad Nežárkou	53	10	63	15,87	<i>ms</i>	61	
59	Strmilov	107	54	161	33,59	<i>ms</i>	112	
60	Trhové Sviny	94	67	161	41,61	<i>ms</i>	160	176
61	Velešín	40	17	57	29,82	<i>ms</i>	57	
62	Vyšší Brod	85	-	85	0,00	<i>ms</i>	91	92
63	Žirovnice	57	10	67	14,93	<i>ms</i>	90	94
	Boleslavsko							
1	Český Dub	81	36	117	30,77	<i>m</i>	117	118
2	Frydlant	124	254	378	67,77	<i>m</i>	252	255
3	Liberec	245	-	245	0,00	<i>m</i>	535	584
4	Mladá Boleslav*	193	177	370	47,84	<i>m</i>	296	274
5	Nové Benátky	40	11	51	21,57	<i>m</i>	120	95
6	Nymburk*	104	126	230	54,78	<i>m</i>	177	182
7	Turnov ¹	181	94	275	34,18	<i>m</i>	240	219
8	Bakov nad Jizerou	44	7	51	13,72	<i>ms</i>	85	
9	Bělá pod Bezdězem	99	56	156	36,54	<i>ms</i>	108	11
10	Brodce*	27	14	41	34,15	<i>ms</i>	42	
11	Březno	13	10	23	43,48	<i>ms</i>	24	
12	Byšice	25	17	42	40,48	<i>ms</i>	43	
13	Cvikov	100	4	104	3,87	<i>ms</i>	235	249
14	Dobruška	55	7	62	11,29	<i>ms</i>	83	71
15	Doksy	75	17	92	18,48	<i>ms</i>	126	134
16	Dolní Bousov	28	25	53	47,17	<i>ms</i>	61	
17	Dubá	50	16	66	24,24	<i>ms</i>	100	

¹ Židé: Turnov 9+7 d.

<i>Poř. číslo</i>	<i>Kraj, město, městečko</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>
18	Hodkovice nad Mohelkou	66	31	97	31,96	<i>ms</i>	136	138
19	Hrádek nad Nisou	25	9	34	26,47	<i>ms</i>	108	130
20	Chrastava	117	2	119	1,68	<i>ms</i>	152	164
21	Jablonné v Podještědí	132	63	195	32,31	<i>m</i>	243	238
22	Kněžmost	27	5	32	15,62	<i>ms</i>	45	
23	Křinec	13	10	23	43,48	<i>ms</i>	46	
24	Kuřívody	23	4	27	14,81	<i>ms</i>	56	
25	Libáň	40	6	46	13,04	<i>ms</i>	53	113
26	Lysá nad Labem	74	46	120	38,33	<i>ms</i>	129	233
27	Mimoň*	105	26	131	19,85	<i>ms</i>	181	187
28	Mnichovo Hradiště	94	25	119	21,01	<i>ms</i>	151	166
29	Mšeno*	53	12	65	18,46	<i>ms</i>	161	151
30	Nové Město pod Smrkem	53	66	119	55,46	<i>ms</i>	100	
31	Osečná	58	33	91	36,26	<i>ms</i>	145	
32	Rovensko pod Troskami	73	4	77	5,18	<i>ms</i>	93	137
33	Rožďalovice	23	27	50	54,00	<i>ms</i>	101	
34	Semily	37	2	39	5,13	<i>ms</i>	68	
35	Sobotka	78	18	97	18,56	<i>ms</i>	163	117
36	Sovínky	17	2	19	10,53	<i>ms</i>	21	
37	Stará Boleslav ²	9	28	37	75,67	<i>ms</i>	25	
38	Stráž pod Ralskem	91	13	104	12,50	<i>ms</i>	127	130
39	Strenice	21	7	28	25,00	<i>ms</i>	25	
40	Střevač	23	5	28	17,86	<i>ms</i>	21	
41	Vysoké nad Jizerou	32	2	34	5,88	<i>ms</i>	34	
42	Zákupy	67	1	68	1,47	<i>ms</i>	128	126
43	Železný Brod	30	-	30	0,00	<i>ms</i>	57	
	Čáslavsko							
1	Čáslav³	115	135	250	54,00	<i>m</i>	182	190
2	Havlíčkův Brod	200	57	257	22,18	<i>m</i>	264	281
3	Chotěboř	114	66	180	36,64	<i>m</i>	192	224
4	Kutná Hora	487	323	810	41,41	<i>m</i>	535	512
5	Ledeč nad Sázavou	146	33	179	18,44	<i>m</i>	156	148
6	Lipnice nad Sázavou	12	25	37	67,57	<i>ms</i>	60	
7	Polná ⁴	205	45	250	18,88	<i>m</i>	267	281
8	Přibyslav	60	48	108	44,44	<i>ms</i>	132	129
9	Ronov nad Doubravou	63	55	118	46,61	<i>ms</i>	112	
10	Borovsko	4	7	11	63,64	<i>ms</i>	11	
11	Červené Janovice	5	14	19	73,68	<i>ms</i>	34	

² Započtena i část rozděleného městečka evidovaná v Kouřimsku.

³ Židé: Čáslav 1+1

⁴ Židé: Polná 8+2

<i>Poř. číslo</i>	<i>Kraj, město, městečko</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>
12	Čechtice	25	36	61	59,02	<i>ms</i>	77	
13	Česká Bělá	37	38	75	50,67	<i>ms</i>	49	
14	Čestín	19	12	31	38,71	<i>ms</i>	20	
15	Dolní Kralovice ⁵	18	2	20	10,00	<i>ms</i>	26	
16	Golčův Jeníkov ⁶	24	2	26	7,69	<i>ms</i>	41	58
17	Habry ⁷	35	9	44	20,45	<i>ms</i>	53	80
18	Havlíčková Borová	34	27	61	44,26	<i>ms</i>	64	
19	Hněvkovice	9	11	20	55,00	<i>ms</i>	22	
20	Humpolec	107	35	142	24,65	<i>ms</i>	197	198
21	Chlum	-	14	14	100,0	<i>ves</i>	13	
22	Chotusice	15	17	32	53,12	<i>ms</i>	56	
23	Kácov	30	9	39	23,08	<i>ms</i>	34	
24	Kaňk – důl	35	46	81	56,79	<i>důl</i>	71	
25	Krucemburk	25	29	54	53,70	<i>ms</i>	54	
26	Křivsoudov	24	13	37	37,84	<i>ms</i>	50	
27	Lukavec ⁸	44	13	57	22,81	<i>ms</i>	55	
28	Malešov	20	6	26	23,08	<i>ms</i>	27	
29	Malín*	34	-	34	0,00	<i>ves</i>	25	
30	Podhradí	5	5	10	50,00	<i>ves</i>	10	
31	Sázavka	20	24	44	54,55	<i>ms</i>	44	
32	Senožaty*	49	1	50	2,00	<i>ms</i>	49	
33	Stříbrné Hory	16	9	25	36,00	<i>ms</i>	24	
34	Suchdol	7	12	19	63,16	<i>ms</i>	17	
35	Světlá nad Sázavou ⁹	34	4	38	10,53	<i>ms</i>	50	
36	Štoky	20	20	40	50,00	<i>ms</i>	40	
37	Uhelná Příbram	9	30	39	76,92	<i>ms</i>	42	
38	Větrný Jeníkov	14	14	28	50,00	<i>ms</i>	27	
39	Vilémov	26	22	48	45,83	<i>ms</i>	47	
40	Vlastějovice	10	3	13	23,08	<i>ms</i>	16	
41	Zahrádka	44	6	50	12,00	<i>ms</i>	50	
42	Zbraslavice	26	44	70	62,86	<i>ms</i>	47	
43	Zruč nad Sázavou ¹⁰	26	22	48	45,83	<i>ms</i>	35	
44	Žleby	27	2	29	6,90	<i>ms</i>	54	
	Hradecko							
1	Broumov	293	140	433	32,33	<i>m</i>	356	330
2	Dvůr Králové nad Labem	171	79	250	34,60	<i>m</i>	293	261

⁵ Židé: Dolní Kralovice 1+-

⁶ Židé: Golčův Jeníkov 5+3

⁷ Židé: Habry 1+-

⁸ Židé: Lukavec 2+1

⁹ Židé: Světlá nad Sázavou 3+-

¹⁰ Židé: Zruč nad Sázavou 2+1

<i>Poř. číslo</i>	<i>Kraj, město, městečko</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>
3	Hostinné	94	13	107	12,15	<i>m</i>	159	169
4	Hradec Králové	200	516	716	72,07	<i>m</i>	478	386
5	Chlumeck nad Cidlinou	67	56	123	45,53	<i>ms</i>	164	162
6	Jaroměř	166	7	172	4,58	<i>m</i>	226	219
7	Jičín ¹¹	179	15	194	7,73	<i>m</i>	231	238
8	Náchod	128	28	156	17,95	<i>m</i>	214	217
9	Nové Město nad Metují	126	30	156	19,23	<i>m</i>	184	159
10	Nový Bydžov ¹²	123	99	222	44,59	<i>m</i>	234	201
11	Poděbrady	70	58	128	45,31	<i>m</i>	126	139
12	Solnice	85	75	160	46,87	<i>ms</i>	168	154
13	Trutnov	184	40	224	17,86	<i>m</i>	384	280
14	Žamberk	73	28	101	27,72	<i>m</i>	180	181
15	Borohrádek	23	2	25	8,00	<i>ms</i>	31	
16	Brandýs nad Orlicí	49	1	50	2,00	<i>ms</i>	49	
17	Častolovice	33	4	37	10,81	<i>ms</i>	43	
18	Černý Důl	29	2	31	6,45	<i>ms</i>	33	
19	Červený Kostelec	21	1	43	3,33	<i>ms</i>	52	
20	Česká Skalice	78	9	87	10,35	<i>m</i>	122	114
21	Dobruška	150	13	163	7,97	<i>m</i>	221	225
22	Hořice v Podkrkonoší	109	10	119	8,40	<i>ms</i>	223	264
23	Hronov	18	7	25	28,00	<i>ms</i>	33	
24	Jilemnice	61	4	65	6,15	<i>ms</i>	120	129
25	Kopidlno	37	11	48	22,92	<i>ms</i>	75	
26	Kostelec nad Orlicí	140	33	173	19,07	<i>m</i>	207	194
27	Králíky	108	-	108	0,00	<i>ms</i>	200	219
28	Letohrad	28	-	28	0,00	<i>ms</i>	69	
29	Liberk	24	-	24	0,00	<i>ves</i>	27	
30	Libštát	36	1	37	2,70	<i>ves</i>	36	
31	Lomnice nad Popelkou	49	23	72	31,94	<i>ms</i>	70	108
32	Machov	25	2	27	7,40	<i>ms</i>	47	
33	Městec	13	-	13	0,00	<i>ves</i>	17	
34	Městec Králové	28	26	54	48,19	<i>ms</i>	92	
35	Miletín	23	20	43	46,51	<i>ms</i>	66	
36	Mladkov	28	-	28	0,00	<i>ms</i>	27	
37	Nechanice	14	10	24	41,67	<i>ms</i>	48	
38	Nová Paka	67	24	91	26,37	<i>ms</i>	145	172
39	Nový Hrádek	22	-	22	0,00	<i>ms</i>	30	
40	Opočno	49	7	56	12,50	<i>ms</i>	119	128
41	Pecka	38	-	38	0,00	<i>ms</i>	62	
42	Pilníkov	12	46	58	79,31	<i>ms</i>	145	143

¹¹ Židé: Jičín 2 d.

¹² Židé: Nový Bydžov 29+6

<i>Poř. číslo</i>	<i>Kraj, město, městečko</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>
43	Podhradí	17	-	17	0,00	<i>ms</i>	18	
44	Police nad Metují	77	74	151	49,09	<i>ms</i>	133	
45	Potštejn	16	-	16	0,00	<i>ms</i>	27	
46	Rokytnice v Orlických horách	25	1	26	3,85	<i>ms</i>	36	
47	Rychnov nad Kněžnou	188	49	237	20,94	<i>m</i>	300	192
48	Sadská	58	7	65	2,67	<i>ms</i>	141	
49	Smidary	44	6	50	12,05	<i>ms</i>	49	
50	Smiřice	51	4	55	7,27	<i>ms</i>	65	
51	Stárvov	35	6	41	14,63	<i>ms</i>	51	
52	Svoboda nad Úpou	56	6	62	9,68	<i>ms</i>	97	99
53	Třebechovice pod Orebem	140	-	140	0,00	<i>ms</i>	197	224
54	Týniště nad Orlicí	27	32	59	54,24	<i>ms</i>	80	
55	Úpice	51	14	65	21,54	<i>ms</i>	79	
56	Vamberk	48	5	53	9,43	<i>ms</i>	85	85
57	Vestřev	12	-	12	0,00	<i>ves</i>	16	
58	Vrchlabí	101	9	110	8,18	<i>ms</i>	135	252
59	Vysoké Veselí	31	11	42	26,19	<i>ms</i>	66	
60	Žacléř	51	13	64	20,31	<i>m</i>	117	118
61	Železnice	54	1	55	18,18	<i>ms</i>	84	
62	Žiželice	35	27	62	43,55	<i>ms</i>	82	
	<i>Chrudimsko</i>							
1	Heřmanův Městec	82	57	139	41,01	<i>ms</i>	163	193
2	Chrudim	290	136	426	31,92	<i>m</i>	336	371
3	Lanškroun	228	72	300	24,00	<i>m,ms</i>	311	316
4	Litomyšl ¹³	389	94	483	19,46	<i>m</i>	412	407
5	Pardubice	169	72	241	29,87	<i>ms</i>	235	238
6	Polička	101	119	220	54,09	<i>m</i>	261	281
7	Přelouč	85	22	107	20,56	<i>ms</i>	106	110
8	Skuteč	130	48	178	26,97	<i>m</i>	172	211
9	Vysoké Mýto	178	125	303	41,25	<i>m</i>	330	367
10	Bohdaneč	89	5	94	5,32	<i>ms</i>	141	112
11	Bojanov	23	1	24	4,17	<i>ms</i>	25	
12	Bystré	58	4	62	6,45	<i>ms</i>	119	
13	Česká Třebová	91	39	130	30,00	<i>ms</i>	141	144
14	Dašice	72	14	86	16,28	<i>ms</i>	106	98
15	Hlinsko	63	13	76	17,10	<i>ms</i>	76	
16	Holice	65	6	61	8,45	<i>ms</i>	123	
17	Hrochův Týnec	29	8	37	21,62	<i>ms</i>	46	

¹³ Včetně předměstí, která tvořila administrativně součást panství, nikoliv města. Samo město mělo v BR 287+92=379 domů.

<i>Poř. číslo</i>	<i>Kraj, město, městečko</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>
18	Choceň	103	8	111	7,21	<i>ms</i>	129	106
19	Choltice	20	-	20	0,00	<i>ms</i>	29	
20	Chrast	48	4	52	7,84	<i>ms</i>	53	
21	Chroustovice	17	4	21	19,05	<i>ves</i>	24	
22	Jablonné nad Orlicí	36	7	43	16,28	<i>ms</i>	51	
23	Luže	62	2	64	31,25	<i>ms</i>	54	
24	Nasavrky	13	-	13	0,00	<i>ms</i>	12	
25	Seč	28	8	36	22,22	<i>ms</i>	40	
26	Sezemice	64	6	70	8,57	<i>ms</i>	91	91
27	Svojanov	36	1	47	23,40	<i>ms</i>	36	
28	Svratka	23	4	27	14,81	<i>ms</i>	27	
29	Trhová Kamenice	16	19	35	54,28	<i>ms</i>	40	
30	Týnec nad Labem	46	9	58	16,36	<i>ms</i>	77	88
31	Ústí nad Orlicí	93	15	108	13,89	<i>ms</i>	141	132
32	Žumberk	15	-	15	0,00	<i>ms</i>	16	
<i>Kouřimsko</i>								
1	Benešov	135	91	226	40,26	<i>m</i>	168	226
2	Brandýs nad Labem ¹⁴	31	98	129	75,97	<i>m</i>	111	119
3	Český Brod	40	121	161	75,15	<i>m</i>	113	113
4	Jílové u Prahy	62	18	80	22,50	<i>m</i>	80	
5	Kolín ¹⁵	109	63	172	36,63	<i>m</i>	188	188
6	Kouřim	75	81	156	51,92	<i>m</i>	189	235
7	Vlašim	66	3	69	4,35	<i>m</i>	86	92
8	Vyšehrad	22	7	29	24,14	<i>m</i>	34	
9	Bystřice	18	26	44	59,90	<i>ms</i>	37	
10	Cerhenice	19	-	19	0,00	<i>ms</i>	18	
11	Český Šternberk	9	-	9	0,00	<i>ms</i>	12	
12	Čelákovice	36	18	54	33,33	<i>ms</i>	51	
13	Divišov	44	15	59	25,42	<i>ms</i>	60	
14	Domašín	42	15	57	26,32	<i>ms</i>	59	
15	Chlumín	18	28	46	77,78	<i>ms</i>	29	
16	Jankov	24	7	31	22,58	<i>ms</i>	30	
17	Jenštejn	-	14	14	100,0	<i>ms</i>	14	
18	Kamberk	28	7	35	20,00	<i>ms</i>	33	
19	Klecany	5	23	28	82,14	<i>ves</i>	26	
20	Kostelec nad Černými lesy	33	4	37	10,81	<i>ms</i>	45	
21	Kostelec nad Labem	44	64	108	52,26	<i>m</i>	87	99
22	Louňovice pod Bláníkem	32	-	32	0,00	<i>ms</i>	42	
23	Mečeříž	24	7	31	12,90	<i>ms</i>	32	

¹⁴ Židé: Brandýs nad L. – +114 d.

¹⁵ Židé: Kolín 87+29 d.

<i>Poř. číslo</i>	<i>Kraj, město, městečko</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>
24	Mnichovice	38	13	51	25,49	<i>ms</i>	51	
25	Mochov	11	12	23	52,17	<i>ms</i>	29	
26	Načeradec ¹⁶	36	41	77	53,25	<i>ms</i>	65	
27	Nehvizdy	8	18	26	64,29	<i>ms</i>	26	
28	Ondřejov	33	9	42	21,43	<i>ms</i>	41	
29	Plaňany	11	29	40	72,50	<i>ms</i>	35	
30	Popovice	17	4	21	72,50	<i>ms</i>	23	
31	Přerov nad Labem	17	3	20	15,00	<i>ms</i>	21	
32	Rataje nad Sázavou	22	7	29	24,14	<i>ms</i>	25	
33	Říčany	14	23	37	62,16	<i>ms</i>	31	
34	Sázava	24	-	24	0,00	<i>ms</i>	19	
35	Stříbrná Skalice	7	12	19	63,16	<i>ms</i>	15	
36	Škvorec	8	17	25	68,00	<i>ms</i>	28	
37	Toušev	20	19	39	48,72	<i>ms</i>	32	
38	Trhový Štěpánov	49	9	58	12,07	<i>ms</i>	75	
39	Uhlířské Janovice	25	31	56	55,36	<i>ms</i>	55	
40	Úvaly	1	20	21	95,24	<i>ms</i>	18	
41	Vrábí	2	9	11	81,82	<i>ms</i>	8	
42	Zápy	8	22	30	73,33	<i>ms</i>	30	
43	Zásmuky	17	8	25	32,00	<i>ms</i>	32	
44	Zdislavice	31	2	33	6,06	<i>ms</i>	32	
	Litoměřicko							
1	Benešov nad Ploučnou	125	14	139	10,07	<i>m</i>	142	148
2	Bílina	177	25	202	12,38	<i>m</i>	226	245
3	Česká Kamenice	200	7	200	3,38	<i>m</i>	288	287
4	Česká Lípa ¹⁷	384	27	411	6,57	<i>m</i>	391	453
5	Děčín	214	30	244	12,29	<i>m</i>	190	186
6	Duchcov	66	18	84	21,43	<i>m</i>	135	121
7	Krupka	118	53	171	30,99	<i>m</i>	149	158
8	Libochovice	49	38	87	43,68	<i>m</i>	77	90
9	Litoměřice	194	300	494	60,73	<i>m</i>	409	315
10	Mělník	40	129	169	76,33	<i>m</i>	141	117
11	Teplice ¹⁸	80	42	122	34,43	<i>m</i>	197	191
12	Ústí nad Labem	186	48	234	20,51	<i>m</i>	344	268
13	Ústěv ¹⁹	146	33	179	18,44	<i>m</i>	207	204
14	Blíževdly	64	-	64	0,00	<i>ms</i>	99	
15	Brozany	41	15	56	26,78	<i>ms</i>	57	
16	Holany	33	17	50	34,00	<i>ms</i>	68	

¹⁶ Židé: Načeradec 1d.

¹⁷ Židé: Česká Lípa 29+11

¹⁸ Židé: Teplice 50+14

¹⁹ Židé: Ústěv 4+1

<i>Poř. číslo</i>	<i>Kraj, město, městečko</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>
17	Hošťka	46	42	88	43,73	<i>ms</i>	111	
18	Hrob	64	21	85	24,71	<i>ms</i>	77	81
19	Chabařovice	74	18	92	19,57	<i>m,ms</i>	126	
20	Chřibská	67	3	70	4,29	<i>ms</i>	118	120
21	Jestřebí	30	20	50	40,00	<i>ms</i>	72	
22	Jezvé	63	4	67	5,97	<i>ms</i>	83	
23	Jiřetín pod Jedlovou	92	29	121	23,97	<i>ms</i>	165	
24	Kravaře	89	11	100	11,00	<i>ms</i>	162	
25	Levín	26	9	35	25,71	<i>ms</i>	53	
26	Lovosice	62	49	111	44,14	<i>m</i>	115	85
27	Mikulov	53	7	60	11,67	<i>m</i>	60	
28	Rumburk	163	20	183	10,93	<i>ms</i>	239	300
29	Stvolínky	43	5	48	10,42	<i>ms</i>	83	
30	Šluknov	100	57	157	36,30	<i>ms</i>	314	352
31	Štětí	52	16	68	23,53	<i>ms</i>	57	
32	Třebenice	71	39	110	35,45	<i>ms</i>	153	
33	Verneřice	67	2	69	28,98	<i>ms</i>	151	
34	Žandov	51	33	84	39,28	<i>m</i>	95	107
	Loketsko							
1	Čistá	53	34	87	39,08	<i>m</i>	120	
2	Horní Slavkov	324	112	436	25,69	<i>m</i>	407	445
3	Jáchymov ²⁰	302	240	542	44,28	<i>m</i>	385	474
4	Karlovy Vary	78	1	79	1,21	<i>m</i>	297	352
5	Krásno	215	37	252	14,68	<i>m</i>	282	
6	Loket	183	155	338	45,86	<i>m</i>	259	180
7	Ostrov	166	22	188	11,70	<i>m</i>	235	188
8	Abertamy	16	1	17	5,28	<i>xx</i>	119	
9	Bečov nad Teplou ²¹	97	-	97	0,00	<i>ms</i>	181	142
10	Boží Dar	59	7	66	10,61	<i>m</i>	91	
11	Horní Blatná	110	22	132	16,67	<i>m</i>	202	
12	Hroznětín ²²	92	2	94	2,13	<i>ms</i>	135	
13	Krajková	42	2	44	4,54	<i>ms</i>	78	116
14	Kraslice	296	40	336	11,98	<i>ms</i>	341	364
15	Kynšperk nad Ohří	51	-	51	0,00	<i>m</i>	161	157
16	Luby	98	17	115	14,78	<i>m</i>	130	121
17	Oloví	63	2	65	3,08	<i>m</i>	115	
18	Rýžovna	28	1	29	3,45			

²⁰ Z toho v BR vlastní Jáchymov 270 + 203 = 473 domů, zbytek osady Nové Město, Mariánská, Zálesí, Suchá, Hřebečná.

²¹ Židé: Bečov nad Teplou 11+3 Židé, 2 pusté d.

²² Židé: Hroznětín 21+4, 6 pustých d.

<i>Poř. číslo</i>	<i>Kraj, město, městečko</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>
	Plzeňsko							
1	Bor ²³	84	18	102	17,65	<i>ms</i>	224	164
2	Domažlice ²⁴	105	35	140	25,00	<i>m</i>	279	258
3	Horšovský Týn	145	1	146	0,68	<i>m</i>	193	203
4	Kladruby	72	44	116	37,93	<i>ms</i>	121	121
5	Klatovy	284	57	341	16,72	<i>m</i>	401	358
6	Město Touškov ²⁵	50	1	51	1,96	<i>ms</i>	75	77
7	Nepomuk	96	24	120	20,00	<i>m,ms</i>	108	
8	Planá ²⁶	187	26	213	12,21	<i>m</i>	366	208
9	Plzeň	216	26	242	10,74	<i>m</i>	308	335
10	Rokycany ²⁷	120	2	122	1,64	<i>m</i>	203	234
11	Sokolov ²⁸	160	39	199	30,23	<i>m</i>	325	256
12	Stříbro ²⁹	117	127	244	52,00	<i>m</i>	191	177
13	Tachov ³⁰	146	106	252	42,06	<i>m</i>	308	271
14	Toužim	84	3	87	3,45	<i>m</i>	167	157
	Bezručice							
15	Bezručice	34	6	40	15,00	<i>ms</i>	51	
16	Blovice ³¹	58	-	58	0,00	<i>ms</i>	82	
17	Černošín	36	4	40	10,00	<i>ms</i>	67	
18	Dobřany	93	22	115	19,13	<i>ms</i>	154	151
19	Dolní Žandov	51	3	54	5,56	<i>m</i>	76	
20	Hostouň ³²	84	16	100	16,00	<i>ms</i>	100	93
21	Chodová Planá ³³	67	9	76	11,84	<i>ms</i>	91	114
22	Janovice nad Úhlavou	43	6	49	12,24	<i>ms</i>	67	
23	Kdyně	41	5	46	10,87	<i>m</i>	62	78
24	Klenová	13	6	19	31,58	<i>ms</i>	20	
25	Koloveč	18	23	41	56,09	<i>ms</i>	57	
26	Krásné Údolí	40	-	40	0,00	<i>ms</i>	50	
27	Lázně Kynžvart ³⁴	69	3	72	4,14	<i>ms</i>	110	
28	Lestkov	45	-	45	0,00	<i>ms</i>	58	
29	Manětín ³⁵	41	7	48	14,58	<i>ms</i>	98	92

²³ Židé: Bor 1+1

²⁴ S předměstím, zřejmě nezapočteným, 239 domů

²⁵ Židé: Město Touškov 16+9

²⁶ Židé: Planá 10+1

²⁷ Židé: Rokycany 1

²⁸ Židé: Sokolov 4+3

²⁹ Židé: Stříbro 1+1

³⁰ Židé: Tachov 8+6

³¹ Židé: Blovice 11+1

³² Židé: Hostouň 3

³³ Židé: Chodová Planá 2

³⁴ Židé: Lázně Kynžvart 1+1

<i>Poř. číslo</i>	<i>Kraj, město, městečko</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>
30	Měčín	31	-	31	0,00	<i>ms</i>	24	
31	Merklín	21	22	43	51,16	<i>ms</i>	42	
32	Michalovy Hory	48	3	51	5,88	<i>ms</i>	100	
33	Mnichov	66	8	74	10,81	<i>ms</i>	109	
34	Mutěňín	55	1	56	1,78	<i>ms</i>	81	
35	Nečtiny ³⁶	40	-	40	0,00	<i>ms</i>	60	
36	Nýrsko ³⁷	65	-	65	0,00	<i>ms</i>	83	75
37	Plánice	99	2	101	1,98	<i>ms</i>	134	
38	Pňovany ³⁸	24	17	41	41,46	<i>ms</i>	30	
39	Poběžovice ³⁹	40	31	71	43,66	<i>m</i>	76	92
40	Poleň	21	6	27	22,22	<i>ves</i>	26	
41	Přeštice	66	17	83	20,48	<i>ms</i>	104	102
42	Přimda	59	20	79	25,32	<i>ms</i>	96	
43	Radnice ⁴⁰	63	2	65	3,08	<i>ms</i>	63	133
44	Roupov	27	12	39	30,77	<i>ves</i>	32	
45	Spálené Poříčí	31	1	32	3,12	<i>ms</i>	66	
46	Staňkov	26	7	33	21,21	<i>ms</i>	63	
47	Staré Sedliště	53	6	59	10,17	<i>ms</i>	126	
48	Starý Plzenec	29	9	38	23,68	<i>ms</i>	48	
49	Stod	41	1	42	2,38	<i>ms</i>	114	114
50	Stráž ⁴¹	69	7	76	9,21	<i>ms</i>	129	
51	Strážov	61	13	74	17,57	<i>ms</i>	61	
52	Švihov ⁴²	62	-	62	0,00	<i>m</i>	90	
53	Teplá	149	25	174	14,37	<i>m</i>	239	208
54	Úterý	84	-	84	0,00	<i>ms</i>	149	103
55	Útvina	54	-	54	0,00	<i>ms</i>	73	
56	Všeruby okres Domažlice	31	13	51	25,49	<i>ms</i>	69	
57	Všeruby okres Plzeň sever ⁴³	39	2	41	4,88	<i>ms</i>	73	
58	Žinkovy	25	3	28	10,71	<i>ms</i>	26	
1	Podbrdsko Beroun	142	140	282	49,64	<i>m</i>	150	164

³⁵ Židé: Manětín 2+4

³⁶ Židé: Nečtiny 3+-

³⁷ Židé: Nýrsko 5+3

³⁸ Židé: Pňovany 3

³⁹ Židé: Poběžovice 613

⁴⁰ Židé: Radnice 3+-

⁴¹ Židé: Stráž 11+5

⁴² Židé: Švihov 8+1

⁴³ Židé: Všeruby 2+3

<i>Poř. číslo</i>	<i>Kraj, město, městečko</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>
2	Hořovice	51	49	100	49,00	<i>ms</i>	88	127
3	Nový Knín ⁴⁴	64	57	121	47,11	<i>m</i>	70	
4	Příbram ⁴⁵	136	116	252	46,03	<i>m</i>	211	222
5	Žebrák	34	37	71	52,11	<i>m</i>	61	98
6	Budňany	9	6	15	40,00	<i>ms</i>	14	
7	Cerhovice	25	11	36	30,56	<i>ms</i>	49	
8	Davle	13	3	16	18,75	<i>ves</i>	17	
9	Dobříš	34	16	50	32,00	<i>ms</i>	60	
10	Hostomice	43	29	72	40,28	<i>ms</i>	82	119
11	Lochovice	24	22	46	47,83	<i>ms</i>	46	
12	Milín	1	9	20	45,00	<i>ms</i>	19	
13	Mníšek pod Brdy	28	13	41	31,71	<i>ms</i>	32	
14	Mýto	26	16	42	38,09	<i>ms</i>	72	
15	Řevnice	18	6	24	25,00	<i>ms</i>	25	
16	Štěchovice	21	15	36	41,67	<i>ms</i>	28	
17	Zbiroh	20	19	39	48,72	<i>ms</i>	58	
18	Zbraslav	9	5	14	35,71	<i>ms</i>	42	
	Vltavsko							
1	Sedlčany	96	28	124	22,58	<i>ms</i>	139	143
2	Kamýk nad Vltavou	32	4	36	11,11	<i>ms</i>	38	
3	Kosova Hora ⁴⁶	24	3	27	11,11	<i>ms</i>	26	
4	Krásná Hora nad Vltavou	33	4	37	10,81	<i>ms</i>	35	
5	Maršovice	21	1	22	4,58	<i>ms</i>	40	
6	Netvořice	33	2	35	5,71	<i>ms</i>	40	
7	Neveklov ⁴⁷	25	15	40	37,50	<i>ms</i>	62	62
8	Prčice	31	10	41	24,39	<i>ms</i>	59	
9	Sedlec	37	9	46	19,56	<i>ms</i>	55	
10	Votice ⁴⁸	53	9	62	14,52	<i>ms</i>	124	134
11	Vrchotovy Janovice	15	8	23	34,78	<i>ms</i>	23	
12	Vysoký Chlumeč	8	3	11	27,27	<i>ms</i>	11	
	Prácheňsko							
1	Blatná	54	20	74	27,03	<i>m</i>	90	123
2	Březnice ⁴⁹	82	10	92	10,87	<i>m</i>	113	137
3	Horáždovice	72	73	145	50,34	<i>m</i>	171	156
4	Kašperské Hory	104	-	104	0,00	<i>m</i>	176	

⁴⁴ Židé: Nový Knín 2+2

⁴⁵ Včetně Březových Hor v BR 10+3 a 12 šosovních mlýnů.

⁴⁶ Židé: Kosova Hora 9+3

⁴⁷ Židé: Neveklov 6+1

⁴⁸ Židé: Votice 29+20, 5 d.

⁴⁹ Židé: Březnice 2+1, 2d.

<i>Poř. číslo</i>	<i>Kraj, město, městečko</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>
5	Netolice ⁵⁰	89	64	153	41,56	<i>m</i>	159	161
6	Písek ⁵¹	91	107	198	54,04	<i>m</i>	215	225
7	Prachatice	119	87	20	42,23	<i>m</i>	219	215
8	Strakonice	138	57	195	29,23	<i>m</i>	313	243
9	Stříbrné Hory	42	1	43	2,32	<i>ms</i>	66	
10	Sušice ⁵²	194	23	217	10,60	<i>m</i>	256	320
11	Vimperk ⁵³	106	38	144	26,39	<i>m</i>	158	154
12	Vodňany	104	130	234	55,56	<i>m</i>	209	194
13	Volyně ⁵⁴	114	41	155	26,45	<i>m</i>	134	178
14	Bavorov	60	26	86	30,23	<i>ms</i>	118	
15	Hartmanice	26	1	27	3,70	<i>ms</i>	36	
16	Heřmaň	17	6	23	26,08	<i>ms,</i> <i>ves</i>	24	
17	Hluboká nad Vltavou	36	11	47	23,40	<i>ms</i>	64	
18	Hory Matky Boží	19	13	32	40,62	<i>ms</i>	36	
19	Hrádek ⁵⁵	35	2	37	5,41	<i>ms</i>	36	
20	Husinec	24	43	67	64,18	<i>ms</i>	74	
21	Jinín	8	6	21	71,43	<i>ms</i>	19	
22	Kasejovice ⁵⁶	71	2	73	2,74	<i>ms</i>	92	110
23	Katovice	41	2	43	4,65	<i>ms</i>	44	
24	Kolinec ⁵⁷	33	12	45	26,67	<i>ms</i>	33	
25	Lhenice	53	19	72	26,39	<i>ms</i>	86	
26	Mirotice ⁵⁸	34	46	80	57,50	<i>ms</i>	62	
27	Mirovice ⁵⁹	32	21	53	39,62	<i>m</i>	69	73
28	Protivín ⁶⁰	23	22	45	48,89	<i>ms</i>	45	
29	Purkarec	17	13	30	43,33	<i>ves</i>	23	
30	Rabí ⁶¹	37	2	39	5,13	<i>ms</i>	42	
31	Radomyšl	45	-	45	0,00	<i>ms</i>	68	
32	Rejštejn	43	-	43	0,00	<i>m</i>	52	
33	Rožmitál pod Třemšínem	39	12	51	23,53	<i>m</i>	83	

⁵⁰ Židé:Netolice 1+1

⁵¹ Židé:Písek 6

⁵² Židé:Sušice 8+7

⁵³ Židé:Vimperk 1

⁵⁴ Židé:Volyně 6+2

⁵⁵ Židé: Hrádek 2

⁵⁶ Židé: Kasejovice 14+4

⁵⁷ Židé: Kolinec 2+3

⁵⁸ Židé: Mirotice 3+1

⁵⁹ Židé: Mirovice 2+1

⁶⁰ Židé: Protivín 1

⁶¹ Židé: Rabí 3

<i>Poř. číslo</i>	<i>Kraj, město, městečko</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>
34	Sedlice ⁶²	33	18	51	35,29	<i>ms</i>	60	
35	Strunkovice nad Blanicí	30	9	39	23,08	<i>ms</i>	57	
36	Štěkeň	15	11	26	42,31	<i>ms</i>	43	
37	Velhartice	27	9	36	25,00	<i>ms</i>	40	
38	Vlachovo Březí ⁶³	42	17	56	25,00	<i>m</i>	68	80
39	Volary	167	-	167	0,00	<i>ms</i>	216	179
40	Záblatí	25	5	30	16,67	<i>ms</i>	77	
	Rakovnicko							
1	Kralovice	53	49	102	48,04	<i>ms</i>	119	124
2	Nové Strašecí	31	35	66	53,04	<i>ms</i>	62	
3	Rakovník ⁶⁴	124	81	205	39,51	<i>m</i>	160	183
4	Čistá	39	8	47	17,02	<i>ms</i>	36	
5	Kozojedy	3	22	25	88,00	<i>ves</i>	27	
6	Kožlany	40	16	56	28,57	<i>ms</i>	76	
7	Senomaty	16	23	39	58,97	<i>ms</i>	34	
	Slánsko							
1	Budyně nad Ohří*	47	32	79	40,51	<i>m</i>	77	115
2	Roudnice nad Labem*	452	88	540	16,30	<i>m</i>	182	160
3	Slaný*	119	155	274	56,57	<i>m</i>	255	310
4	Velvary*	47	93	140	66,43	<i>m</i>	159	113
5	Buštěhrad*	6	11	17	64,70	<i>ms</i>	36	
6	Kladno*	24	8	32	25,00	<i>ms</i>	38	
7	Mšec*	8	20	28	71,43	<i>ms</i>	43	
8	Panenský Týnec*	13	18	31	58,06	<i>ms</i>	27	
9	Slavětín*	22	-	22	0,00	<i>ms</i>	40	
10	Smečno*	34	1	35	2,86	<i>ms</i>	52	
11	Unhošť*	34	37	71	52,11	<i>m</i>	65	90
12	Vraný*	34	29	63	46,03	<i>ms</i>	52	
	Žatecko							
1	Chomutov	392	23	415	5,54	<i>m</i>	471	411
2	Jirkov	154	30	184	16,30	<i>m</i>	199	198
3	Kadaň	270	184	454	40,53	<i>m</i>	439	396
4	Louny	125	126	251	50,20	<i>m</i>	258	204
5	Most	147	247	394	62,69	<i>m</i>	355	297
6	Přísečnice	168	73	241	30,29	<i>m</i>	327	279
7	Žatec	250	117	367	31,88	<i>m</i>	556	454
8	Žlutice	129	52	181	28,73	<i>m</i>	191	160

⁶² Židé: Sedlice 4+2

⁶³ Židé: Vlachovo Březí 1

⁶⁴ Židé: Rakovník 5

<i>Poř. číslo</i>	<i>Kraj, město, městečko</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>
9	Andělská Hora	44	20	64	31,25	<i>ms</i>	72	
10	Blšany	38	18	56	32,14	<i>ms</i>	47	
11	Bochov	93	16	109	14,68	<i>ms</i>	138	172
12	Březno ⁶⁵	57	12	69	17,39	<i>m</i>	87	
13	Buškovice	36	9	45	20,00	<i>ms</i>	62	
14	Dourov	80	2	82	2,27	<i>ms</i>	164	
15	Ervénice	29	4	33	12,12	<i>ms</i>	58	
16	Horní Ročov	9	4	13	30,77	<i>ms</i>	12	
17	Hora Svaté Kateřiny	91	51	142	35,92	<i>ms</i>	135	
18	Hora Svatého Šebestiána	100	4	104	3,86	<i>m</i>	139	
19	Chyšě ⁶⁶	62	24	86	27,90	<i>m</i>	94	
20	Jesenice	53	22	75	29,33	<i>ms</i>	97	
21	Jindřichovice	75	13	88	14,77	<i>ms</i>	108	124
22	Klášterec nad Ohří	66	1	67	1,49	<i>ms</i>	132	125
23	Kralupy u Chomutova	44	7	51	13,72	<i>ms</i>	72	
24	Kryry	22	15	37	40,54	<i>ms</i>	60	
25	Loučná	14	14	28	50,00	<i>m</i>	44	
26	Lubenec	21	7	28	25,00	<i>m</i>	30	
27	Maš'ov ⁶⁷	56	39	95	41,05	<i>m</i>	85	
28	Měděnec	60	1	61	1,64	<i>ms</i>	74	
29	Místo	20	7	27	25,92	<i>ms</i>	36	
30	Nejdek	93	15	108	13,89	<i>ms</i>	173	179
31	Pernink	68	2	70	2,60	<i>ms</i>	77	
32	Podbořany	73	4	77	5,19	<i>ms</i>	78	
33	Postoloprty ⁶⁸	39	8	47	17,02	<i>m</i>	90	95
34	Přebuz	53	-	53	0,00	<i>ms</i>	96	
35	Rabštejn nad Střelou ⁶⁹	12	13	25	52,00	<i>ms</i>	45	
36	Radonice	45	25	70	35,71	<i>ms</i>	127	
37	Údlice	63	20	83	24,10	<i>ms</i>	102	
38	Valeč ⁷⁰	30	1	31	3,22	<i>ms</i>	32	
39	Vejprty	105	6	111	5,41	<i>m</i>	202	
40	Vilémov ⁷¹	45	17	62	27,42	<i>ms</i>	75	
41	Vroutek	39	27	66	40,90	<i>ms</i>	73	
42	Výsluní	44	14	58	24,14	<i>m</i>	63	
43	Žihle	39	8	47	17,06	<i>ms</i>	65	

⁶⁵ Židé: Březno 16+18

⁶⁶ Židé: Chyšě 6+1

⁶⁷ Židé: Mašlov 3+2

⁶⁸ Židé: Postoloprty 2+2

⁶⁹ Židé: Rabštejn nad Střelou 2+1

⁷⁰ Židé: Valeč 1+1

⁷¹ Židé: Vilémov 3+4

Summary

URBANISATION OF THE CZECH LANDS IN THE EARLY MODERN TIMES

The study aims to show how the Czech Lands contributed to development of European towns' network in the early modern times. The research is especially based on the first two land registers, the tax register from 1654 and the land register from 1757. However, due to the long preparation the date of the latter corresponds more with situation around the year 1720. Besides this, the author resumes older literature about the towns and especially uses results of K. Kuča's work. Maur comes to the conclusion that at the dawn of the modern times there was a relatively dense network of towns and townships but these settlements were – except for Prague – small or at most middle-sized. This settlement structure also corresponds with complete prevalence of handcraft production for local markets. During the 16th century towns' population was growing due to three factors. Population of existing towns was augmenting, villages were promoted to the status of townships and townships were promoted to the status of towns and new towns were founded uninhabited areas. The third group of the new towns nearly exclusively included the mining towns in Krušné hory. The promotion to the status of a township and a town was very common. Such promotion enabled the aristocracy to create new market centres on their estates (but only on bigger ones) and craft centres whose taxation brought them new income. Existing towns were growing especially at the places where a new export handcraft production has been developing, especially textile production (drapery and from the second half of the 16th century linen industry). As a result of such development, there was a distinct structure of urban network in the border area of Northern Bohemia, where towns and townships were developing rapidly, while in Southern and South-western Bohemia the traditional structure prevailed. This traditional structure consisted of several middle-sized centres and a network of small towns that often had a size of an average village and functioned only as a local market centre. The royal towns had only minimal share in the handcraft production for distant markets and the stagnation of their population corresponded with this. However, Prague experienced exceptional development and it temporarily became even an imperial residence.

The trend observable in the 16th century was even deepened in the 17th and 18th century. Above all, the contrast between both types of an urban network increased. The Central Bohemia was afflicted by the Thirty Years War more than the peripheral areas and its towns were more destroyed and depopulated. Moreover, even after the war the traditional structure of production has not been

changed in this area. The peripheral localities were not only devastated less by the war, but a kind of proto-industrialisation proceeded too. During this process the towns in the broad belt from the Krušné hory to the submontane region of Orlické hory grew rapidly. Due to this development some of the liege towns got amongst the largest towns in the country. The most dynamic one, Liberec, became the third biggest town after Prague and Cheb. However, proto-industrial, especially textile, production mainly contributed to the development of originally small towns and did not touch original royal towns. Thus, this process has not considerably changed the character of the urban network in Bohemia where small or at most middle-sized towns still prevailed. Royal towns got over the wasteful impact of the Thirty Years War with difficulties. As a whole, these towns have not exceeded at the times of the Theresian land register their size of 1618. However, they significantly differed. Some of them (especially Karlovy Vary) experienced dynamic development, while others (Kutná Hora) were declining in comparison with the situation before the Thirty Years War. Prague was afflicted by the war damage and by the fact that it lost the status of imperial residence. In the 18th century it had only two thirds of the population of Rudolph's period. Despite this, Prague still belonged among the biggest towns in Central Europe, although it could not be compared with the large European cities like Paris or London.

MOŽNOSTI VYUŽITÍ „FARÁŘSKÝCH RELACÍ“ JAKO PRAMENE PRO HISTORICKO - DEMOGRAFICKÁ STUDIA

**(Pokus o rekonstrukci početního stavu populace Prácheňského
kraje v poslední čtvrtině 17. a na počátku 18. století)**

Martin Zeman

Současné práce zabývající se jak populačním vývojem a strukturou venkovských a městských domácností jihočeského regionu v období 16.-17. století¹, tak barokní dobou obecně, dokládají, že třicetiletá válka nepřinesla žádné výrazné zvraty v oblasti populace na teritoriu jižních Čech.² I když tato válka neznamenal pro tento region výrazný pokles počtu obyvatelstva, nebylo by správné její důsledky bagatelizovat.³ Následky tohoto konfliktu se projeví nejen na populaci a jejím početním stavu a složení a na hospodářství, ale odrazilo se též na duševní a duchovní stránce tehdejší populace, a tak svým

¹ Zejm. J. GRULICH - H. ZEITLHOFER, *Struktura jihočeských venkovských a městských domácností v 16. a 17. století. Příspěvek k dějinám sociální každodennosti poddaných v období raného novověku*, HD 23, 1999, s. 47, 74.

² Viz Z. KALISTA, *Století andělů a ďáblů. Jihočeský barok*, Praha 1994, s. 80 - 85.

³ Při studiu této problematiky je nutno velké obezřetnosti, neboť je mezi historiky již od druhé poloviny 17. století snaha zveličovat rozsah depopulace země. Viz E. MAUR, *Populační důsledky třicetileté války*, HD 12, 1987, s. 142-143.

způsobem přispěly k snazší recepci barokní religiozity.⁴ Samozřejmě nejvíce postižena byla ta města a vesnice ležící při důležitých zemských cestách, jimiž se ubírala vojska obou zneprátelených táborů. Takovým městem bylo v Prácheňském kraji např. právě královské město Písek.

Jako doplňkový pramen k objasnění následků třicetileté války lze použít údajů berní ruly Prácheňského kraje⁵, ze které se dozvídáme, zda se v obci nacházela hospodářství pustá či pohořelá.⁶ Tento pramen však seznamuje se stavem z doby, kdy od konce třicetileté války uplynulo pouhých šest let. Je proto pochopitelné, že důsledky nedávného válečného konfliktu jsou patrnější. Jen samotné město Písek a jeho předměstí bylo postiženo převážně na počátku války. V březnu roku 1619 bylo vypleněno předměstí a 12 vesnic, téhož roku v srpnu bylo předměstí vypáleno znovu a po obléhání a získání města bylo i samo město drancováno a vypáleno tenkrát prý 66 domů. Podobný osud potkal i Vodňany, Prachatice, Vimperk. Listopad roku 1619 přinesl opět obléhání Písku a po kapitulaci bylo město opět drancováno. Rok 1620 přinesl vypálení většiny města a vraždění. Městu se nevyhnuly ani požáry (tak roku 1627, 1645), ani mor - roku 1636 (jemu padl za oběť i místní kaplan).⁷ Přesto nelze z dat berní ruly usuzovat na celkový počet obyvatelstva, protože není evidencí veškeré populace, ale pouze té části, která podléhala berní povinnosti. Eviduje pouze grunty či hospodáře, nikoliv jejich rodinné příslušníky, čeled', osoby trvale neusedlé - duchovní, vojáky, osoby ve službách nižší či vyšší aristokracie a ani aristokracii samotnou. Údaje uváděné v berní ruce proto nabývají pro oblast demografického zkoumání pouze doplňkového charakteru, protože na jejich základě lze pouze dovozovat důvody možného úbytku obyvatelstva jednotlivých míst. Je škoda, že k problematice populačního vývoje Prácheňského kraje neexistuje příliš studií, zejména pak studií, které by uplatňovaly moderní přístupy bádání v této bezesporu zajímavé problematice. Existují dílčí práce vztahující se k určitým lokalitám, ale souhrnná moderní syntéza zatím neexistuje s výjimkou starší souborné práce zabývající se populačním vývojem zdejšího

⁴ Z. KALISTA, *Století*, s. 91 - 113. Nelze samozřejmě opomenout i další aspekty politického, hospodářského a sociálního vývoje, které odrážely krizi 17. století. Srov. např. J. VÁLKA, *Problém baroka jako kulturní a historické epochy*. In: M. Kopecký (ed.), *O barokní kultuře*. Sborník statí, Brno 1968, s. 18. Též E. MAUR, *Populační důsledky*, s. 137nn.

⁵ A. HAAS (ed.), *Berní rula* sv. 27. - 28., Kraj Prácheňský I. -II., Praha 1954.

⁶ I zde je však při studiu této problematiky nutná velká dávka opatrnosti - srov. E. MAUR, *Populační důsledky*, s. 140nn.

⁷ Viz. A. SEDLÁČEK, *Dějiny královského krajského města Písku nad Otavou*, I, Písek 1931, s. 131-298.

regionu z pera A. Haase⁸ Je tedy otázkou budoucnosti, zda se i Prácheňský kraj jako celek dočká ze strany badatelů většího zájmu i v oblasti obyvatelstva a jeho vývoje.

Jedním ze zdrojů poznání problematiky týkající se demografického vývoje obyvatelstva, jeho početního stavu, přirozené měny, ze kterých při svém studiu vychází historická demografie, jsou prameny vzešlé z činnosti církevní správy.⁹ Hlavním pramenem pro tato studia jsou matriky, které evidují právě události přirozené měny obyvatelstva - narození (křest), sňatek a úmrtí (pohřeb). Přestože jsou základním církevním pramenem využívaným pro demografické poznání, ani ony nejsou pramenem zcela spolehlivým.¹⁰ Významným zdrojem dat jsou též zповědní seznamy, které jsou pro období od sedmdesátých let 16. až po první čtvrtinu 18. století zpřístupněné v edicích.¹¹ Jako další využitelný pramen uvádí E. Čáňová farářské relace a duchovenské fase.¹² A právě zmíněnými „farařskými relacemi“ a jejich vypovídací hodnotou pro historicko demografický výzkum se zabývá předkládaná studie.¹³

Následující text se opírá o dva prameny, které vznikly z podnětu arcibiskupské konzistoře. První - „*Relationes parochorum ad 42 rubricas propositas 1677*“¹⁴ a druhý „*Responsa ad 42 puncta a consistorio archi-*

⁸ A. HAAS, *Vývoj populace Prácheňska v letech 1651-1920*. Sborník pro hospodářské a sociální dějiny 1, 1946, s. 40-62. Tato práce vychází pro sledované období 17. století z berní ruly, již byl autor editorem a proto údaje zde obsažené bohužel opět neinformují ani o přibližném početním stavu tehdejší populace.

⁹ Této problematice se obšírně věnuje E. ČÁŇOVÁ, *Prameny pro demografickou statistiku v archivu pražského arcibiskupství*, HD 4, 1970, s. 19 - 32

¹⁰ Srov. L. STEINBACHOVÁ, *Ke kritice spolehlivosti zповědních seznamů pražské arcidiecéze*, HD 23, 1999, s. 137 -150.

¹¹ Viz E. ČÁŇOVÁ (ed.), *Nejstarší zповědní seznamy 1570–1666*, I - II, Praha 1973. E. ČÁŇOVÁ (ed.), *Nejstarší zповědní seznamy 1628-1670*. Prameny pro hospodářské a sociální dějiny I, Praha 1983. J. V. ŠIMÁK (ed.), *Zповědní seznamy arcidiecéze pražské z r. 1671-1725*, I - XV, Praha 1919 - 1938.

¹² E. ČÁŇOVÁ, *Prameny pro demografickou statistiku v archivu pražského arcibiskupství*, HD 4, 1970, s. 25. Též E. ČÁŇOVÁ, *Populační vývoj od poloviny 17. do konce 18. století*, HD 12, 1987, s. 154.

¹³ M. ZEMAN, *In sinu Sanctae Matris Ecclesiae. Příspěvek k dějinám církevní správy a náboženského života Prácheňského kraje ve vikariátech Blatná a Netolice na přelomu 17. a 18. století ve světle farařských relací*, Dipl. práce, Historický ústav Jihočeské univerzity, České Budějovice 2001.

¹⁴ SÚA Praha, APA I, *Zprávy farařů o stavu far z r. 1677*, inv. č. 1316, sign. B 11/8 - inv. č. 1345, sign. B 13/4.

*episcopali proposita*¹⁵. Správně bychom tedy měli mluvit o relacích a responsech, ale pro zjednodušení použijeme pro oba prameny označení „farářské relace“ či jen „relace“. Relace jsou dnes uloženy ve Státním ústředním archivu v Praze, ve fondu *Archiv pražského arcibiskupství*.¹⁶ Výjimkou je svazek z roku 1700 obsahující odpovědi z vikariátu Volyně v Prácheňském kraji, který je uložen v Archivu pražské metropolitní kapituly.¹⁷

Starší řada relací z roku 1676 vznikla z pokynu arcibiskupské konzistoře za úřadování arcibiskupa Jana Bedřicha hraběte z Valdštejna¹⁸, mladší pak o necelé čtvrtstoletí později, kdy v poslední květnový den roku 1700, již za arcibiskupa Jana Josefa hraběte Breunera¹⁹, rozeslala konzistoř vikářům spolu s jarními patenty též dotazník obsahující 42 body. V obou případech měli vikáři za úkol seznámit kněze ze svého okrsku s těmito dotazníky. Jednotliví duchovní pak měli do čtrnácti dnů po obdržení formulářů vyhotovit bez nároku na finanční odměnu vlastnoručně napsané, jasné, čistě psané odpovědi a ty zaslat svému vikáři. Ten je měl přečíst a zkontrolovat, připojit své případné poznámky a opatřené vlastnoručním podpisem a zapečetěné je zaslat do tří měsíců od doby, kdy je přijal od duchovních, arcibiskupské konzistoři.²⁰

¹⁵ SÚA Praha, APA I, *Zprávy farářů o stavu far z r. 1700*, inv. č. 1346, sign. B 13/6 - inv. č. 1377, sign. B 14/17.

¹⁶ Pro Prácheňský kraj se jedná o svazky: SÚA Praha, APA I, inv. č. 1332, sign. B 12/6, *Zprávy farářů o stavu far z r. 1677*, Prácheňsko, vikariát Netolice (dále jen SÚA Praha, APA I, B 12/6); TAMTÉŽ, inv. č. 1338, sign. B 12/12, *Zprávy farářů o stavu far z r. 1677*, Prácheňsko, vikariát Blatná (dále jen SÚA Praha, APA I, B 12/12). TAMTÉŽ, inv. č. 1324, sign. B 11/16, *Zprávy farářů o stavu far z r. 1677*, Prácheňsko, vikariát Sušice (dále jen SÚA Praha, APA I, B 11/16). Pro rok 1700: TAMTÉŽ, inv. č. 1365, sign. B 14/6, *Zprávy farářů o stavu far z r. 1700*, Prácheňsko, vikariát Písek, (dále jen SÚA Praha, APA I, B 14/6); TAMTÉŽ, inv. č. 1366, sign. B 14/7, *Zprávy farářů o stavu far z r. 1700*, Prácheňsko, vikariát Prachatice (dále jen SÚA Praha, APA I, B 14/7).

¹⁷ Archiv Pražského hradu, Archiv metropolitní kapituly, sign. Cod. LVI, *Responsiones parochorum vicariatus Volynensis ad 42 puncta a consistorio proposita a. 1700* (dále jen APH, AMK, Cod. LVI).

¹⁸ Jan Bedřich hrabě z Valdštejna (z Waldsteina) z hradištské větve Valdštejnů byl pražským arcibiskupem v letech 1675-1694. Základní životopisné údaje např. M. M. BUBEN, *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů*, Praha 2000, s. 381-384.

¹⁹ Jan Josef hrabě Breuner pražský arcibiskup v letech 1695-1710. TAMTÉŽ, s. 37-39.

²⁰ Jak vyplývá z nařízení uveřejněných v patentech z roku 1676 - SÚA Praha, APA I, inv. č. 1469, sign. B 20/1a, *Kniha patentů 1662-1710* (dále jen SÚA Praha, APA I, B 20/1a), patent č. XX, z 18. 11. 1676. Podobně tomu bylo i o čtvrt století později.

Relace tedy ukazují jak tehdejší stav církevní správy, škol, péče o chudé a nemocné, tak i náboženský život (procesí, poutě, náboženská bratrstva, milostné obrazy) a konečně i výskyt osob, které svým životem vybočovaly z věroučných a morálních hranic své doby (heretici, osoby veřejně se rouhající, či žijící v nelegitimním svazku, manželé žijící odděleně bez řádné rozluky).²¹ Předkládaný příspěvek vychází ze studia celkem šesti knih, které zahrnují v obou letech všechny tři vikariáty Prácheňského kraje.

Hned na počátku je nutné položit základní otázku, zda lze tento pramen využít pro účel demografického studia. Farářské relace jsou především pramenem pro poznání církevní správy v období, kdy je na většině území již završen proces rekatolizace. Relace proto nelze považovat za pramen čistě demografického charakteru, jejich význam tkví především v tom, že jich lze využít jako pramene doplňkového a konfrontačního k pramenům jiným, zejména ke zповědním seznamům a k soupisu poddaných podle víry. Porovnání s posledně zmiňovaným pramenem však není vždy možné, protože pro některé oblasti, jmenovitě pro Prácheňský a Litoměřický kraj, nebyl Soupis nikdy vypracován.

Relace je možno v případě Prácheňska či Litoměřicka porovnat s informacemi obsaženým ve zповědních seznamech. Někdy dokonce tyto údaje nahrazují, protože v samotných seznamech mohou počty osadníků v některých farnostech chybět. Je zajímavé, že v mnohých případech neodpovídá kontrolní součet číselných údajů za jednotlivé osady farnosti celkovým počtům uváděným samotným duchovním, tedy ani počtům, které pro rok 1700 uvádí ve své práci A. Podlaha.²² Důvody nesrovnalostí mohly být dva. Jako první možnost předpokládejme neúmyslnou chybu kněze při celkovém součtu jemu svěřených duší, druhou možností mohla být úmyslná manipulace s údaji.

Pokud srovnáme údaje uvedené duchovními s údaji obsaženými v Šimákových Zповědních seznamech, docházíme k zajímavému zjištění. Údaje

²¹ Roku 1676 i 1700 se jedná o body 41 a 42 „*An et quot et quales adhuc inveniantur acatholici in quavis parochia*“ (41). „*An publice scelerati, concubinarii, conjuges sine legitimo Divortio separatim viventes? Blasphemi et similes scandalosi*“ (42). Viz SÚA Praha, APA I, inv. č. 1470, sign. B 20/1b, *Knihy patentů 1662–1710* (dále jen SÚA Praha, APA I, B 20/1b), *patentes autumnales 1676*, fol. 62v. Otázky publikuje ve své práci i A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecése pražské od konce století XVII. do počátku století XIX*. Díl I. Doba arcibiskupa Jana Josefa hraběte Breunera (1694-1710). Část první, Praha 1917, s. 193.

²² Podlaha zřejmě přejal údaje z farářských relací aniž součty počtů duší uváděných duchovními pro jednotlivé osady farností zkontroloval. Viz A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecése*, s. 102-109.

nejsou totožné, ačkoliv by měly vypovídat o stejném jevu. Nabízí se proto úvaha, že kněží mohli při sestavování relací vycházet i z jiných zdrojů než ze záznamů o velikonoční zpovědi, ale víme, že povinnost vykonání zpovědi alespoň jednou v roce byla doporučena právě pro období Velikonoc. Tuto možnou pochybnost rozptylují v některých případech sami duchovní, kteří poznamenávají, že se jedná o počty osob, které vykonaly zpověď v době velikonoční, a přesto se ani tyto číselné údaje nekryjí s informacemi uváděnými v Šimákově edici. Lze se tedy oprávněně ptát, jaký pramen vyjadřuje skutečný stav. V případech, kdy jsou odlišnosti mezi Šimákem a relacemi poměrně zanedbatelné, lze předpokládat chybu duchovního při matematickém úkonu. V opačném případě budí u badatele údaje určité pochybnosti. Jelikož se však zpovědní seznamy z let 1672-1725 dochovaly pouze v prepisech arcibiskupské konzistoře a jejich edice tedy nevycházely z jmenovitého soupisu, ale pouze ze sumárních číselných údajů,²³ nelze s jistotou prohlásit, že údaje zde obsažené jsou skutečně relevantní a vypovídají o tehdejší faktickém počtu vyzpovídávaných a osob označených termínem „negligentes“.²⁴

Také v případě relací můžeme dnes jen těžko zodpovědně doložit, z jakých podkladů farář vycházel. Lze však s největší pravděpodobností předpokládat, že mohl jako podklad pro své číselné údaje využít buď přímo zpovědních cedulek nebo výtahů či opisů, které získal při sestavování povinných zpovědních seznamů. Pro údaje obsažené v relacích z roku 1700, které vznikly nedlouho po období velikonočních zpovědí, se nám nabízí i další eventualita. Můžeme uvažovat, že v tomto krátkém čase, který uplynul mezi koncem doby velikonočních zpovědí a dobou, kdy odpovídal na otázky konzistoře, neměl duchovní možnost své podklady zpracovat, a že vycházel ze svých odhadů. Této skutečnosti by pak nasvědčovala i samotná formulace otázky v relacích, kde je výslovný dotaz na přibližný počet duší²⁵. Je tedy takřka nemožné jednoznačně prohlásit, které údaje jsou přesnější – zda v relacích či v edicích zpovědních seznamů – a které z nich jsou vhodnější pro účely demografického studia. Je proto nutno v rámci zachování objektivity přihlížet při studiu populační problematiky tohoto období k oběma údajům.

²³ Viz. L. STEINBACHOVÁ, *Ke kritice*, s. 138n.

²⁴ Zejména při prepisování v konzistoři mohlo dojít k nechtěným chybám, prepisům, přehlédnutím. Proto relace, ve kterých se vyskytují přímo zápisy učiněné rukou samotných duchovních správců příslušných beneficí by mohly být z tohoto hlediska přesnější.

²⁵ Termín „circiter“ můžeme přeložit jako „okolo“ či „přibližně“.

Z demografického hlediska je ve farářských relacích zásadní bod šestý, týkající se počtu osad jednotlivých farností a počtu „duší“, kterým jsou vysluhovány svátosti.²⁶ Základní svátostí, která v tomto případě umožňovala přesnou evidenci osob, byla zpověď. Samozřejmě záleželo na každém duchovním, jak pečlivě své záznamy vedl. V relacích nacházíme počty buď za jednotlivé osady, samoty, chalupy, mlýny a podobně, či pouze sumární údaj pro celou farnost²⁷, nikoli tedy jmenovitý výčet jednotlivců. Se jmennými údaji se můžeme setkat v některých případech v přílohách věnovaných ekonomickému zajištění farností, kde můžeme nalézt jmenný výčet osob v souvislosti s povinností odevzdávání desátků, naturálních dávek, rozvržením roboty, plateb ze železných krav apod. I v tomto případě se ovšem jedná spíše o majitele hospodářství, mnohdy jsou údaje vztaženy pouze obecně na grunty. V případě gruntů zde relace nabízejí možnost sledovat počet pustých gruntů v rámci jednotlivých osad. Bylo by zajímavé srovnat tyto údaje např. s berní rulou z roku 1651. Pokud duchovní spravoval i některý filiální kostel, bývají počty duší v jednotlivých farnostech ještě rozděleny na počty duší vlastního farního (residenčního) kostela a na počty duší náležejících k filiálnímu chrámu.

Za rok, ze kterého zaznamenané počty vycházejí, považujeme v případě první řady relací rok 1676, protože relace datované k roku 1677 byly sestavovány buď na samém sklonku předcházejícího roku či v prvních třech měsících roku 1677, tedy mimo dobu velikonočních zpovědí a duchovní tak nutně vycházeli z údajů získaných minulý rok. Druhá řada zachycuje situaci v roce 1700, pokud není v samotném prameni uveden jiný rok.²⁸

Počty duší v relacích uvedené vycházejí z počtů osob, které splnily církví stanovenou povinnost vykonání velikonoční zpovědi. Církev již od 13. století předepisovala každému věřícímu, který byl schopen plně užívat svého rozumu, aby přistoupil nejméně jednou v roce ke svátosti pokání a aby též alespoň jednou za rok - nejlépe o Velikonocích - přijal eucharistii.²⁹ Pokud

²⁶ „*Quot pagi spectent ad quamvis ecclesiam, et quot animae circiter, quibus sacramenta debent administrari, in quovis pago*“ (1676 i 1700). Viz. SÚA Praha, APAl, B 20/1b, patentes autumnales 1676, fol. 61r. Taktéž A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecése*, s. 191.

²⁷ Tak se stalo například v Písku r. 1676.

²⁸ Tak prachatický děkan výslovně zdůrazňuje, že jím uvedený počet duší vychází z údajů o velikonoční zpovědi za rok 1699. TAMTÉŽ, B 14/7 farnost Prachatice, fol. 1r-v.

²⁹ Tak stanovuje i kánon IV. lateránského koncilu „*Utriusque sexus*“ z roku 1215 - Viz H. DENZINGER - A. SCHÖNMETZER, *Enchiridion symbolorum et declarationum de rebus fidei et morum*, Barcinonae- Friburgi Brisgoviae – Romae 1976 (dále jen DS) 812. Na usnesení IV. lateránského koncilu se koneckonců odvolává i samotný tri-

tedy měl věřící přijmout o Velikonocích svátost oltářní, musel předtím přistoupit ke zpovědi. Proto konzistoř každoročně ve svých patentech připomínala duchovním přesné termíny stanovené pro dobu vykonání velikonoční zpovědi. Jak z patentů vyplývá, jednalo se o časový úsek rozprostírající se mezi Popeleční středou a slavností Nejsvětější Trojice, tedy nejbližší nedělí po svatodušních svátcích.³⁰ Roku 1676 započalo toto období podle konzistoře 19. února, v den, na který podle patentů připadala tehdy Popeleční středa³¹, a končilo 31. května o slavnosti Nejsvětější Trojice.³² Roku 1700 trvala tato doba velikonočních zpovědí od 24. února do 6. června.³³

Zásadním problémem je tedy zjištění celkového počtu obyvatelstva. Zodpovězení této otázky není jednoduché. Musíme si uvědomit, že se pohybujeme v době předstatistické, a je proto velmi nesnadné získat z dochovaných pramenů ucelený obraz stavu tehdejší populace.³⁴ Lidé, v prameni označovaní jako „duše“, nepředstavují veškeré tehdejší obyvatelstvo, a to z několika důvodů. První příčinou je, že není zachycena dětská populace, tj. děti v tzv. předzpovědním věku. V české vědě pozorujeme jisté rozpaky při stanovení horní hranice tohoto věku. Tridentský koncil, na nějž se odvolávají

dentský koncil, který se ve svém XIV. sezení roku 1551 zabýval doktrínou o svátosti pokání, a to v páté kapitole nazvané přímo „De confessione“. Srov. DS 1683.

³⁰ Můžeme říci, že z pohledu liturgického roku, zahrnovalo toto období skoro celý velikonoční okruh, vyjma předpostní doby - tří týdnů před Popeleční středou. Věřící mohli předepsanou zpověď vykonat po celou dobu postní a následující dobu velikonoční, na splnění této své povinnosti měli tedy dost času - zhruba 80 dní. K problematice podoby liturgického roku před II. vatikánským koncilem viz B. F. HACKL, *Liturgika o posvátných dobách svaté katolické Církve čili slavnostní kruh v roce církevním*, Praha 1895. Též M. SCHALLER, *Římský misál pro neděle a svátky*, Praha 1935.

³¹ Zde zřejmě došlo v arcibiskupské kanceláři k chybě, protože popeleční středa tehdy připadla na 18. a ne 19. února – toho dne byl totiž roku 1676 čtvrtek. Srov. G. FRIEDRICH, *Rukověť křesťanské chronologie*, Praha 1934, s. 159.

³² „*Tempora confessionis Paschalis, juxta Patentes transmissus a die cinerum 19. Februarii initium sumpserint, et inclusive in festo Sanctissimae Trinitatis in 31. Maii incidente expirent...*“ - SÚA Praha, APA I, sign. B 20/1b, patentes vernaes z 1. 4. 1676, fol. 57 r-v .

³³ „*Poenitentia paschalis tempora, juxta novis[si]mas Patentes N[ost]ras, ho anno currente a 24. praeterlapsi Mensis sumpsero exordium, et in Festo S[ancti]s[i]mae Trinitatis in diem 6. Junii incidente, inclusive finietur...*“ - TAMTÉŽ, patentes vernaes z 31. 3. 1700, fol. 135 v.

³⁴ V tabulkách s počty duší uvádím pro srovnání počet uvedený téhož roku ve zpovědních seznamech.

pozdější prameny³⁵, sám přesně nevymezil, kdy mají děti poprvé přistoupit k výše zmíněným svátostem. Koncil však pouze operuje se všeobecným vymezením „*cum ad annos discretionis pervenissent*“, což můžeme přeložit jako „*tehdy, když dosáhnou schopnosti poznání (rozlišení)*“. Mělo se tak stát tehdy, když jsou příslušné osoby schopny užívat rozumu, tedy chápat dosah svých činů (rozlišit mezi skutkem dobrým a zlým), jestliže též dokáží pochopit význam svátostí - v případě eucharistie pak její odlišnost od obyčejného pokrmu.³⁶ Dnes se autoři zabývající se touto problematikou shodují v tom, že šlo o děti, jejichž horní věková hranice oscilovala kolem 10.–12. roku.³⁷ Avšak na rozdíl od E. Čáňové poukazuje ve své práci A. Podlaha³⁸, že právě Pražská synoda, a to v titulu „*De sacra eucharistia*“, uvádí kromě výše zmíněné podmínky schopnosti užívat rozumu dodatek, že se tak stává ve dvanáctém roce života.³⁹ Tento údaj se vztahuje na připuštění k přijetí eucharistie, čemuž ale nutně musela předcházet právě zpověď. Věk dvanácti let potvrzují i konzistoriální patenty, ve kterých se objevuje hranice 12 let v souvislosti s dobou velikonočních zpovědí a povinností duchovních vést jmenovité seznamy.⁴⁰ Ale pokud se blíže podíváme na Podlahův statistický přehled diecéze a vysvětlení jím používané zkratky „*poč.d.*“ nacházíme zde větu, která je s tímto jeho tvrzením v naprostém rozporu: „*Touto zkratkou rozuměti dlužno počet duší přijímání svatých svátostí schopných, tedy bez dítek do 7. roku*“.⁴¹ Sám Podlaha ale nakonec toto své vysvětlení reviduje.⁴² Jeho omyl zřejmě vycházel z praxe, která byla v jeho době běžnou, totiž, že děti přistupovaly poprvé ke svátostem kolem 7. roku.⁴³

³⁵ Římský katechismus (1566), Pražská synoda (1605).

³⁶ Srov. DS 1684.

³⁷ Srov. E. ČÁŇOVÁ, *K problematice studia zpovědních seznamů arcibiskupství pražského jako pramene pro demografickou statistiku*, HD 5, 1971, s. 55. Dále E. MAUR, *Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. století*, ČsČH 1971, s. 844.

³⁸ A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecése*, s. 139.

³⁹ Viz SYNODUS ARCHIDIOECESANA PRAGENSIS ... Anno Christi Nativitate M. D. C. V. ..., Pragae 1650, s. 63.

⁴⁰ Tak v patentech z let 1662-1710 nalézáme stanovení hranice 12 let v několika případech. Prvním je patent vydaný 7. ledna 1671, následovaný např. patenty z let 1674, 1679, 1696, 1697... Viz SÚA Praha, APA I, B 20/1b, patent z 7. ledna 1671, fol. 30v. Tamtéž, B 20/1a, patenty č. XVI, XXVI, LVII, LIX.... Koneckonců o patentu z roku 1697 se zmiňuje ve své práci i Podlaha - Srov. A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecése*, s. 139.

⁴¹ TAMTÉŽ, s. 31, pozn. č. 3.

⁴² TAMTÉŽ, s. 139 - poznámkový aparát.

⁴³ Nelze ovšem vyloučit, že se Podlaha, jakožto historik pracující i s církevními prameny ze starších období, mohl dopustit tohoto omylu i v souvislosti praktikami, které byly

Tento údaj vycházel z ustanovení Kongregace pro svátosti z 8. srpna 1910, obsaženém v dekretu „*Quam singulari*“.⁴⁴ Na základě předložených informací můžeme považovat věk kolem dvanácti let pro první kontakt dětské populace s eucharistií a zpovědí na přelomu 17. a 18. století za prokázaný.

Druhá příčina, proč relace nezachytily veškeré obyvatelstvo, spočívá v tom, že neusedlé obyvatelstvo, tj. čeledíni a děvečky, osoby sloužící u vrchnosti, vojáci a další se nemuseli zpovídat ve farnosti, kde se právě nacházeli, a mohli k ní přistoupit na jiném místě.

Pokud chceme získat přibližný odhad počtu obyvatelstva, je nutno provést dopočet chybějící dětské populace. V naší demografické vědě existuje řada názorů na to, jak početně byla tato skupina v obyvatelstvu zastoupena. Názory na podíl dětské složky v tehdejší populaci se v pracích jednotlivých autorů pohybují v rozmezí 20–33,3 %.⁴⁵ Sám E. Maur se přiklání k názoru prezentovaným Rudolfem Schreiberem, že chybějící část populace dosahuje v průměru 30,8% (ve městech 28 % a na vesnici 32,5%)⁴⁶ V této práci respektuji názory posledně jmenovaných demografů. Protože je příspěvek založen na rozboru celých farností, které v sobě mnohdy zahrnují jak osadu městského typu, tak i přilehlé vesnice a samoty, používám při dopočtu dětské populace průměrné hodnoty 30,8 %. Samozřejmě při bližším zkoumání populační situace v jednotlivých osadách těchto farností by bylo bezesporu vhodnější použít příslušných přesnějších koeficientů. Je nutné také zdůraznit, že při sestavování jednotlivých tabulek bylo při dopočtu dětské složky populace zaokrouhlováno na celá čísla - a to vždy směrem dolů, ač to plně neodpovídá používaným matematickým zvyklostem. Údaje v kolonce „celkem“ jsou součtem hodnot za jednotlivé farnosti a tedy zcela neodpovídají výsledku, který by byl založen na sumárních datech za vikariát. Rozdíly jsou však zanedbatelné.

Podívejme se nyní blíže na to, jak se na základě údajů uvedených duchovními ve farářských relacích a po provedeném dopočtu dětí předzpovědního věku jeví situace v jednotlivých vikariátech Prácheňského kraje, pokud jde o vývoj počtu obyvatelstva mezi roky 1676 a 1700. Je zřejmé, že

běžné v průběhu 15. a 16. století, kdy, jak víme z utrakvistických pramenů, děti přistupovaly k přijetí eucharistie již ve věku kolem 7 let. Srov. J. MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 46.

⁴⁴ „*Aetas discretionis tum ad confessionem tum ad s. communionem ea est, in qua puer incipit ratiocinari, hoc est circa septimum annum, sive supra, sive infra* – DS 3530.

⁴⁵ Podrobněji o této problematice pojednává a jednotlivé názory shrnuje ve své studii E. MAUR, *Problémy*, s. 844-845.

⁴⁶ E. MAUR, *Problémy*, s. 845. Tento názor považují za nejpravděpodobnější i další badatelé. Viz např. J. GRULICH - H. ZEITLHOFER, *Struktura*, s. 43.

Tabulka 1. Počty zpovídaných osob, odhadované počty dětí a předpokládané celkové počty obyvatelů ve vikariátu Blatná roku 1676 na základě údajů farářských relací a zpovědních seznamů

Farnost	Počet duší		Odhadovaný počet dětí	Celkem osob
	R	ZS		
Bělčice	913	978	406	1319
Blatná	1158	1287	515	1673
Bubovice	1236	1625	550	1786
Chraštica	600	1136	267	867
Jinín	658	693	292	950
Kadov	600	673	267	867
Kasejovice	1347	1344	599	1946
Kotouň	286	-	127	413
Kvašňovice	269	260	119	388
Mirotice	414	226	184	598
Mirovice	1185	1240	527	1712
Myšenec	847	-	376	1223
Písek	800	1492	356	1156
Sedlice	241	560	107	348
Staré Sedlo	953	1233	424	1377
Starý Rožmitál	900	850	400	1300
Štěkeň	872	868	388	1260
Záboří	895	908	398	1293
Záhoří	1100	899	489	1589
celkem	15274	17646	6791	22065

Vysvětlivky:

R – farářské relace, ZS - zpovědní seznamy- počty osob včetně zanedbajících či „kacířů“.

Použité prameny:

SÚA Praha, APA I, B 12/12. Dále J. V. ŠIMÁK (ed.), Zpovědní seznamy arcidiecése pražské z r. 1671-1725, VIII, Prácheňsko, Praha 1931.

v průběhu čtyřiceti let došlo k určitým změnám ve struktuře farní sítě. V relacích z roku 1700 se objevují nové farnosti, které vznikly osamostatněním některých dříve filiálních kostelů, či které přešly z jiného kraje či z jiného vikariátu. Na druhé straně některé farnosti mizí, neboť byly přičleněny k jiným vikariátům, či jejich hlášení chybí, protože asi nebyly odevzdány, popř. vůbec vypracovány. Pokud odhlédneme od těchto spíše správních záležitostí, můžeme se pokusit o rekonstrukci početního stavu tehdejšího obyvatelstva.

Ve vikariátu Blatná (v roce 1676, resp. Písek v roce 1700) se nacházelo dvacet čtyři různě rozlehlých farností. Podle informací o počtu zpovídaných v jednotlivých farnostech by se počet zaznamenaných osob ve starším období pohyboval od 241 v početně nejmenší farnosti (Sedlice u Blatné) po

Tabulka 2. Počty zpovídaných osob, odhadované počty dětí a předpokládané celkové počty obyvatelů ve vikariátu Písek roku 1700 na základě údajů farářských relací a zpovědních

Farnost	Počet duší		Odhadovaný počet dětí	Celkem osob
	R	ZS		
Bělčice	978	936	435	1413
Blatná	1111	1112	494	1605
Bubovice	1470	1714	654	2124
Čimelice	629	535	279	908
Čížkov	929	959	413	1342
Čížová	959	895	426	1385
Chraštica	800	884	356	1156
Chřešřovice	678	729	301	979
Jinín	1143	1111	508	1651
Kasejovice	1688	1708	751	2439
Kotouň	528	504	235	763
Kvašňovice	467	467	207	647
Mirotice	494	494	219	713
Mirovice	1142	1213	508	1650
Písek	1891	2211	841	2732
Pohoří	1172	1172	521	1693
Sedlice	753	783	335	1088
Staré Sedlo	1586	1642	705	2291
Starý Rožmitál	1149	1194	511	1660
Štěkeň	1407	1474	626	2033
Záboří	1833	1811	815	2648
Záhoří	683	1356	303	986
celkem	23490	24944	10443	33933

Vysvětlivky:

R – farářské relace, ZS - zpovědní seznamy- počty osob včetně zanedbajících či „kacířů“.

Použité prameny:

SÚA Praha, APA I, B 14/6. Dále J. V. ŠIMÁK (ed.), Zpovědní seznamy, VIII.

1347 v největší farnosti (Kasejovice).⁴⁷ Celkově zde kněží zaznamenali 15 274 duší. Po dopočtu chybějící části dětské populace by se v jednotlivých farnostech pohyboval odhad počtu všech zdejších osob v rozpětí 348 až 1946. Celkový počet obyvatelstva tohoto vikariátu by tudíž činil okolo 22 tisíc osob. V roce 1700 se ve dvaadvaceti farnostech tohoto vikariátu nacházelo úhrnem 23 490 duší, pokud však chceme postihnout všechno obyvatelstvo včetně dětí předzpovědního věku, jeho počet by dosáhl asi

⁴⁷ Záhadou zůstává nízký počet duší ve farnosti Písek, pouze 800, ač zpovědní seznamy vykazují 1 492 duší včetně těch, kdo zpověď zanedbali.

Tabulka 3 Počty zpovídaných osob, odhadované počty dětí a předpokládané celkové počty obyvatelů ve vikariátu Netolice roku 1676 na základě údajů farářských relací a zpovědních seznamů

Farnost	Počet duší		Odhadovaný počet dětí	Celkem osob
	R	ZS		
Bavorov	1450	1511	645	2095
Bílá Hůrka	926	1311	412	1338
Bílsko	1289	1202	573	1862
Bohumilice	1028	1035	457	1485
Chelčice	1196	1172	532	1728
Lažišť	1087	1101	483	1570
Lhenice	1441	1441	641	2082
Netolice	2602	3057	1158	3760
Prachatice	2014	2037	896	2910
Vodňany	1576	1567	701	2277
Volary	1362	1159	606	1968
Vimperk	1662	1426	739	2401
Vlachovo Březí	1649	1508	733	2382
Záblatí	1330	1294	591	1921
celkem	20612	20821	9167	29779

Vysvětlivky:

R – farářské relace, ZS - zpovědní seznamy- počty osob včetně zanedbajících či „kacířů“.

Použité prameny: SÚA Praha, APA I, B 12/6. Dále J. V. ŠIMÁK (ed.), Zpovědní seznamy, VIII. TÝŽ, Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské z r. 1671-1725, V, Bechyňsko, Praha 1928.

34 tisíc. Roku 1700 byla podle údajů v relacích obsažených nejméně početnou farností píseckého vikariátu farnost Kvašňovice, kde bylo zaznamenáno 467 duší, a největší Písek s 1891 dušemi.

Vikariát netolický, sestávající ze čtrnácti farností, by se sice mohl co do počtu farností jevit jako vikariát menší než zbývající dva, počtem věřících - a tedy i všeho obyvatelstva, byl však nejlidnatějším vikariátem celého kraje. Duchovní zde totiž v roce 1676 napočítali celkem 20 612 duší a odhad počtu všeho obyvatelstva se pohybuje okolo 30 tisíc osob. O čtvrtstoletí později - roku 1700 - bylo v prachatickém vikariátu, v němž se původní netolický vikariát transformoval, zjištěno 28 054 duší, tzn., že odhad veškeré populace dosahuje hodnoty 40,5 tisíce osob. Nejmenší farností co do počtu duší byla v roce 1676 Bílá Hůrka s 956 dušemi a na opačném konci stály Netolice s 2 602 dušemi. V roce 1700 byla nejméně početná ze všech sedmnácti farností farnost Protivín s 1 042, největší pak Netolice s 3 185 dušemi.

Tabulka 4 Počty zpovídaných osob, odhadované počty dětí a předpokládané celkové počty obyvatelů ve vikariátu Prachatice roku 1700 na základě údajů farářských relací a zpovědních seznamů

Farnost	Počet duší		Odhadovaný počet dětí	Celkem osob
	R	ZS		
Bavorov	1840	1905	818	2658
Bílá Hůrka	1579	1583	702	2281
Bílsko	1742	1740	775	2517
Bohumilice	1279	1283	569	1848
Chelčice	1639	1639	729	2368
Chroboly	1172	1182	521	1693
Lažiště	1412	1259	628	2040
Lhenice	1423	1424	633	2056
Malenice	1168	1270	519	1687
Netolice	3185	3430	1417	4602
Protivín	1042	1175	454	1496
Prachatice	2353 *	2522	1047	3400
Vodňany	1754	1755	780	2534
Volary	2087	2087	928	3015
Vimperk	1807	2523	804	2611
Vlachovo Březí	2200	2202	979	3179
Záblatí	1540	1549	716	2256
celkem	29222	30528	13019	42241

Vysvětlivky:

R – farářské relace, ZS - zpovědní seznamy- počty osob včetně zanedbajících či „kacířů“.

* - údaj za rok 1699

Použité prameny: SÚA Praha, **APA I**, B 14/7. Dále J. V. ŠIMÁK (ed.), **Zpovědní seznamy**, VIII.

Situace v posledním vikariátu Prácheňského kraje nebyla, co se týče počtu obyvatelstva, příliš odlišná. Relace z roku 1677 podávají zprávu o 22 320 duších. Tento počet, jak již bylo dříve upozorněno, odráží stav z předchozího roku. Pokud provedeme dopočet chybějící části populace (dětské složky do 12 let), dojdeme ke zjištění, že se v celém vikariátu, tedy v jeho jednadvaceti farnostech, mohlo nacházet něco kolem 32 tisíc obyvatel. Početně nejmenší se jeví farnost Zbynice s 509 dušemi, tj. celkem cca 735 obyvateli následovaná farností Budějovice, ve které nacházíme toho roku 537 duší, což za daných předpokladů znamená zhruba 776 obyvatel. Naopak největší farností sušického vikariátu byla samotná farnost Sušice s 1682 dušemi (2430 obyvatel). Roku 1700 byla situace takřka totožná, ačkoliv došlo k určité proměně ve struktuře vikariátu, kdy některé farnosti ubyly a naopak některé přibýly či se osamostatnily. V relacích z roku 1700 nenachá-

Tabulka 5 Počty zpovídaných osob, odhadované počty dětí a předpokládané celkové počty obyvatelů ve vikariátu Sušice roku 1676 na základě údajů farářských relací a zповědních seznamů

Farnost	Počet duší		Odhadovaný počet dětí	Celkem osob
	R	ZS		
Albrechtice	803	792	357	1160
Bor Malý	1254	1218	558	1812
Budětice	537	480	239	776
Čachrov	659	-	293	952
Češtice	980	948	436	1416
Dobrš	643	-	286	929
Horažďovice	840	893	373	1213
Hradešice	1537	1446	684	2221
Kašperské Hory	1506	1630	670	2176
Katovice	1121	1140	498	1619
Kraselov	384	351	170	554
Malenice	1233	1249	548	1781
Nezamyslice	1597	1069*	710	2307
Petrovice	1317	1055	586	1903
Strašín	627	470	279	906
Sušice	1682	2839	748	2430
Vacov	930	1789**	413	1343
Volenice	1214	1260	540	1754
Volyně	1826	1807	812	2638
Velhartice	1121	1199	498	1619
Zbynice	509	903	226	735
celkem	22 320	22538	9924	32244

Vysvětlivky:

R – farářské relace, ZS - zповědní seznamy - počty osob včetně zanedbajících či „kacířů“

* - V případě Nezamyslic u ZS není roku 1676 připočtena filiální kostel v Bukovniku a jeho osady, r.1677 pak počet osob vykonajících zповěď bukovnické filiálky dosahoval hodnoty 1557.

** - Ve farnosti Vacov, jsou r. 1676 pravděpodobně zchyceny i duše náležející do dobršské farnosti

Použité prameny:

SÚA Praha, APA I, B 11/16. Dále J. V. ŠIMÁK (ed.), Zповědní seznamy, VIII.

zíme právě nejpočetnější farnost roku 1677 – Sušici. Celkově bylo v roce 1700 ve dvaadvaceti farnostech volyňského vikariátu 22 245 duší, což odpovídá zhruba počtu 32 tisíc obyvatel. Nejmenší farností vikariátu byla v tomto roce farnost Kolínek s pouhým jedním stem duší, tedy asi se 144 obyvateli. Na opačné straně stojí volyňská farnost s 1981 dušemi, což se přibližně rovná počtu 2862 farníků.

Můžeme tedy konstatovat, že na základě údajů získaných z farářských relací měl Prácheňský kraj v roce 1676 zhruba 85 tisíc obyvatel. Takřka

Tabulka 6 Počty zpovídaných osob, odhadované počty dětí a předpokládané celkové počty obyvatelů ve vikariátu Volyně roku 1700 na základě údajů farářských relací a zpovědních seznamů

Farnost	Počet duší		Odhadovaný počet dětí	Celkem osob
	R	ZS		
Albrechtice	889	889	395	1 284
Bor Malý	941	1031	418	1 359
Bor Velký	768	729	341	1 109
Budětice	700	765	311	1 011
Bukovník	1047	-*	466	1 513
Čachrov	896	869	398	1 294
Dobrš	821	893	365	1 186
Hradešice	1663	1658	740	2 403
Kašperské Hory	1200	1261	534	1 734
Katovice	1207	-	537	1 744
Kolinec	100	300	44	144
Kraselov	479	479	213	692
Sv. Mouřenec- Rajsko	800	900	356	1 156
Nezamyslice	936	2047**	416	1 352
Petrovice	1050	1 128	467	1 517
Rejštejn	800	756	356	1 156
Strašín	596	624	265	861
Vacov	1572	1 554	699	2 271
Velhartice	1400***	1 611	623	2 023
Volenice	1456	1 454	648	2 104
Volyně	1981	2 024	881	2 862
Zbenice	1155	1 253	514	1 669
Celkem	22 457	22 225	9 987	32 444

Vysvětlivky:

ZS - zpovědní seznamy- počty osob včetně zanedbajících či „kacířů“

* - Počet vyzpovídaných je zahrnut v rámci farnosti Nezamyslice

** - Nárůst oproti relacím způsoben zahrnutím počtu duší z farnosti Bukovník

*** - Ze zápisů relací je počet duší nejasný, údaj je proto převzat z Podlahových Dějin arcidiecéze pražské.

Použité prameny: APH, AMK, Cod LVI. Dále J. V. ŠIMÁK (ed.), Zpovědní seznamy, VIII. A. PODLAHA, Dějiny arcidiecéze pražské od konce století XVII. do počátku století XIX. Díl I. Doba arcibiskupa Jana Josefa hraběte Breunera (1694 - 1710). Část první, Praha 1917, s. 102.

o čtvrtstoletí později roku 1700 se počet všech jeho obyvatel zvýšil o necelých deset tisíc a činil pravděpodobně 94 tisíce osob.

Badatel si může také položit otázku, zda jsou v relacích z roku 1700 ještě patrné stopy morové epidemie, která zasáhla Čechy v roce 1680. Musíme po pravdě říci, že na tuto otázku nelze na základě uvedeného pramene dost dobře odpovědět, protože doba, kterou relace od epidemie dělí

(dvacet let) je obdobím skoro jedné generace, a proto vlivy této epidemie nejsou prokazatelné. Problematika moru v roce 1680 je fundovaně zpracována ve studii Elišky Čáňové, která vycházela ze soudobého soupisu zemřelých na mor.⁴⁸ Jistě zajímavý obraz této epidemie by mohly poskytnout příslušné matriční zápisky. Bohužel se matriky z této doby ve sledovaných vikariátech vždy nedochovaly. Z demografického hlediska by bylo zajímavé provést průzkum odrazu mortalitní krize roku 1680 na základě záznamů matrik alespoň pro ty farnosti, kde je tento typ pramene dochován.

Neméně zajímavé pro studium demografických poměrů jsou informace o osobách, které se vymykaly dobové představě, pokud jde o zbožnost a morální profil.⁴⁹ Jen ojediněle se setkáváme se „zatvrzelými“ osobami, které nepřistupovaly ke svátostem, či které byly díky držení „podezřelých“ knih považovány za osoby ohrožené „morem kacířství“. V jednom případě se ještě vyskytuje i příslušnice aristokracie, která se otevřeně hlásí k nekatolictví. Relace odkrývají i mnohé mravní delikty, jakými je smilstvo, krvesmilstvo, nevěra, zapuzení legitimního partnera – ženatí či vdané žijící odloučeně bez řádné rozluky. Tak např. v blatenském vikariátu v roce 1676 nacházíme jeden pár, který žil odděleně bez řádné rozluky, v relacích z netolického vikariátu máme takovéto případy zaznamenány tři a v sušickém dva. O čtvrtstoletí později je v píseckém vikariátu jeden takový pár a další, kde však již došlo ke smíru. Jeden případ je zaznamenán také ve vikariátu Prachatice. Na základě studia relací lze konstatovat, že se na Prácheňsku sice nejednalo o masovou záležitost, ale je nutné podotknout, že se takovéto osoby i tam vyskytovaly. Existenci poklesků v oblasti sexuální morálky tehdejší společnosti jasně dokládá i fakt, že je tato problematika oblíbeným tématem moralizujících kazatelů. Pokud odmyslíme od jistého generalizování až přehánění, kterého se autoři homiletických děl záměrně dopouštějí, dospíváme k poznání, že pravděpodobně odrážejí stav, s jakým se kazatelé setkávali. I zde si můžeme položit otázku, zda opravdu byli věřící tohoto vikariátu tak ctnostní či zda duchovní tamní situaci záměrně nepřikrašlovali. Dnes můžeme již těžko na tuto otázku podat adekvátní odpověď.⁵⁰ Tyto informace mohou být jen pomůckou při studiu této

⁴⁸ Této problematice se věnuje ve své přínosné studii E. ČÁŇOVÁ, *Mor v Čechách r. 1680*, SAP 31, 1981, s. 265-339. Dále např. drobná stat' - J. HILLE, *K dějinám moru v Čechách r. 1680. Příspěvek z Lnářska*, SHK 23, 1922, s. 42-48. Ze starší literatury např. V. SCHULZ, *Příspěvky k dějinám moru v zemích českých z let 1531-1746*, Praha 1901.

⁴⁹ Viz pozn. č. 21.

⁵⁰ Srov. např. V. B. JESTŘÁBSKÝ (ed. M. Kopecký), *Vidění rozličné sedláčka sprostného*, Uherský Brod 1973, s. 40-42, 44, 63-64.

problematiky, nelze z nich vyvozovat absolutní závěry, ale lze k nim přihlížet a konfrontovat je zejména s dochovanými trestněprávními prameny.

Závěrem nezbyvá než zopakovat, že farářské relace představují bezesporu především cennou studnici informací přispívající k poznání stavu církevní správy a náboženského života na přelomu 17. a 18. století. Mohou svým způsobem přispět též k přiblížení obrazu tehdejší populace. Historičtí demografové v nich naleznou především informace týkající se počtu „duší“ – tedy těch, kterým byly vysluhovány svátosti eucharistie a zejména pokání (zpověď). Tyto informace pomáhají upřesnit údaje, které jsou publikovány v Šimákových Zpovědních seznámech, a lze je konfrontovat s dalšími prameny evidenčního charakteru. Bez zajímavosti pro badatele jistě nezůstanou ani informace týkající se existence případných nekatolíků, osob žijících bez řádné rozluky, konkubinátů a jiných „individuů“. I tyto informace mohou přispět k rozšíření dosavadního poznání o životě a vývoji populace na našem území.

Summary

RELATIONS PAROCHORUM AS A MATERIAL FOR HISTORICAL DEMOGRAPHY AND POSSIBILITIES THEY OFFER (Attempt to Reconstruct a Population's size of Prácheň District In the Last Quarter of the 17th and at the Beginning of the 18th century).

An interesting source, *relations parochorum*, were created in 1677 and 1700 thanks to an incentive of Prague Archbishopric. The priests were given detailed instructions to make an overview of their parishes. Relations were concerned with church administration, schools, care of the poor and sick, religious life (f. e. processions, pilgrimages, spiritual brotherhoods, saint pictures), non-conformists who did not accommodate to common norms (heretics, public blasphemers, people in illegitimate partnerships, husbands and wives that were separated without regular divorce). The priest should also answer a question how many people participated in the Easter Eucharist (respectively the confession).

The study is concerned with a question how this material could be used for population estimates in individual parishes or larger areas. The author pays attention to frequent changes in the parish organisation in this period and notices problems connected with the fact that the age when people were allowed to participate in Eucharist differed (thus, it is not clear how large proportion of population is recorded in this church evidence). Another complication is that some priest clearly only estimated the number of confessing people.

Despite these shortages, the *relations parochorum* can be used for analyses of population development in these areas. Thus, the study brings evidence that in the last two decades of the 17th century the population of the Southern Bohemia was growing.

PLODNOST V DANÝCH ŽEN V PRVNÍ POLOVINĚ 18. STOLETÍ

Výsledky dat ze dvou jihomoravských farností

Petra Brabcová

Úvod

Převažující názory raně novověké společnosti na manželství silně ovlivněné církevním učením vtěsňovaly reprodukci populace do rámce manželského svazku.¹ Za naplnění manželství bylo soudobou společností považováno právě narození dítěte.² Jakékoliv snahy o zabránění početí či dokonce již samotný úmysl regulace porodnosti byly pokládány za napomáhání k vraždě. Tehdejší postoj k reprodukci lidského rodu se projevoval i tím, že počet dětí v rodině byl pokládán za předem daný božskou vůlí. Mít děti bylo však nejenom samozřejmostí, ale často i záměrem, neboť větší děti byly vítanými pracovními silami a zároveň při tehdejší vysoké úmrtnosti bylo pravděpodobné, že alespoň některý z potomků přežije kritický kojenecký a dětský věk a pro rodiče se tak stane zárukou jejich zabezpečení na stáří.³ Bezdětnost byla pokládána za Boží trest, který člověka postihl za dřívější hříchy, a byla považována za velké neštěstí.

¹ A. ŠUBRTOVÁ, *Dějiny populačního myšlení a populačních teorií*, Praha 1989.

² A. ŠUBRTOVÁ, *Názory na populaci v homiletice pobělohorského období*. In: ČNM CLVIII, 1989, č. 3-4, s. 171-189.

³ R. VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku, I. díl: Dům a jeho lidé*, Praha 1999.

Na svět ovšem přicházely i nemanželské děti. Situace nemanželsky narozených dětí i postavení jejich matek ve společnosti byla žalostná. Až josefínské reformy znamenaly pro nelegitimně narozené děti, resp. jejich matky, výraznější zlepšení. Těžká situace svobodných matek, někdy i vědomé zanedbávání péče o své potomky, měla určující vliv na jejich enormní úmrtnost, která ještě převyšovala tehdejší značně vysoký průměr.

Pro hlubší poznání hospodářského a sociálního vývoje období raného novověku má přínos analýza demografické situace doby. Jedním z možných postupů je metoda rekonstrukce rodin, opírající se výlučně o evidenci přirozené měny, která je zaměřena na sledování reprezentativního souboru obyvatelstva.⁴ Z prostředí českých zemí byly zatím publikovány výsledky založené na rekonstrukci rodin převážně z území Čech.⁵ Pokusila jsem se tento soubor doplnit o základní charakteristiky manželské plodnosti v první polovině 18. století na jižní Moravě, opírající se o výsledky rozboru dat ze dvou farností nacházejících se dnes na území města Brna. Jedna leží v historických hranicích města Brna a v 18. století šlo tudíž o farnost s městským obyvatelstvem. Druhá farnost se v 18. století nacházela za městskými hradbami a byla obydlena výhradně obyvatelstvem venkovským. Pro brněnskou svatopetrskou farnost jsou matriky dochovány od roku 1708, resp. 1709.⁶ Při užití rekonstrukce rodin pro období 1710 až 1769 bylo získáno celkem 428 rodinných listů. Pro vybrané rodiny byly ještě dohledány údaje i po roce 1769.⁷ Svatopetrské matriky v důsledku složitého vývoje farnosti během středověku a raného novověku postihují ve sledovaném 18. století pouze malé území vnitřního Brna. Většina území uvnitř městských hradeb přináležela do správy farnosti sv. Jakuba.⁸ Až v souvislosti s reformami císaře Josefa II. proběhla ve

⁴ L.DOKOUPIL - L. FIALOVÁ – E. MAUR – L. NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha 1999.

⁵ E. ČÁŇOVÁ – P. HORSKÁ, *Obyvatelstvo obce Břevnova v církevních pramenech z let 1652 až 1800*. In: AUC-Philosophica et historica 3, 1972, s. 81-100; L. DUŠEK, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří v letech 1701-1850, historicko-demografická studie*. In: Ústecký sborník historický 1985, s. 143-239; P. MUŽÍK, *Obyvatelstvo města Domažlic v letech 1631-1830*. In: SAP 36, 1986, s. 103-207; W. WOWKOVÁ – L. FIALOVÁ, *Plodnost vdанých žen v Jablonci nad Nisou do r. 1800*. D 34, 1992, s. 223-234.

⁶ Zpracovaný soubor matrik sign. S 2/2, S 2/3, S 2/14 a S 2/28, který je zachován pro brněnskou farnost sv. Petra a Pavla, je uložen v Archivu města Brna.

⁷ Ovšem pouze do roku 1784, neboť po tomto roce se novým vymezením farnosti ztrácejí informace o velké většině rodin.

⁸ Koncem 13. století byla ustanovena hranice působnosti mezi oběma farami – od Brněnské brány Dolní ulicí (dnešní Dominikánská ul.) přes nezastavěné části k Dolnímu trhu (dnešní nám. Svobody) a odtud přímo nezastavěným terénem k Měnínské bráně. Území ležící od této hranice na východ patřilo kostelu sv. Petra, zbývající část území byla

městě změna farní organizace.⁹ Populace podchycená svatopetrskými matrikami není však zcela typická městská populace, neboť kromě nádeníků, řemeslníků, zemědělců či příslušníků šlechtického stavu byla tvořena hodnostáři kapituly, dalšími představiteli katolické církve a jejich služebnictvem.

Populační chování obyvatel vesnice Komín bylo sledováno v časovém úseku 1700 až 1759. Zpracované matriky byly vedeny při tamním farním římskokatolickém kostele sv. Vavřince.¹⁰ Z dat získaných excerpací bylo vytvořeno 234 rodinných listů, ze kterých bylo možné pro vlastní historickodemografickou analýzu využít pouze jednu třetinu. Vesnice Komín, která byla v majetku tišnovských cisterciáček po téměř celé 18. století (až do zrušení kláštera 19. března 1782),¹¹ ležela zhruba 4,5 km severozápadně od města Brna. Nevelká vzdálenost od města Brna byla pro místní obyvatele výhodná jak z hlediska zajištěného odbytiště jejich zemědělské produkce, tak i z hlediska větších možností pracovních příležitostí.

Užitá metoda

Pracovní postup metody rekonstrukce rodin spočívá v přepisu matričních záznamů z vybraného území na kartotéční lístky, které jsou východiskem pro sestavení jednotlivých rodinných listů. Základem jsou matriční záznamy o sňatcích uzavřených ve farnosti. K takto zjištěným manželským párům se přiřazují lístky křtů, sňatků a úmrtí každého z manželů, dále se do rodinných listů zanášejí údaje o křtech, úmrtích či případných sňatcích jejich dětí. Výsledkem této náročné práce jsou rodinné listy, které obsahují jednak údaje zjištěné přímo z matrik, jednak další údaje z nich odvozené. Lze tak získat spolehlivé informace o věku při sňatku a při úmrtí. Pokud jsou k dispozici všechny potřebné údaje, zjistí se především sňatkový a úmrtní věk přesněji,

přifařena ke sv. Jakubu. Zmíněné rozdělení městského areálu mezi obě fary platilo až do konce 16. století, kdy v souvislosti s celkovým úpadkem kapituly fara na Petrově snad dočasně nepůsobila. Jakubská fara tak získala úplnou pravomoc nad celým vnitřním městem. Fara u sv. Petra nezanikla na delší dobu, i když její pravomoc byla značně omezena. Více viz. J. VODIČKA, *Přehled vývoje farních a matričních obvodů v Brně*. In: Brno v minulosti a dnes VII., Brno 1965, s. 193-217.

⁹ Dne 9. srpna 1784 byl vydán dekret Moravskoslezského gubernia, kterým byly s platností od 1. září 1784 ustanoveny v Brně tři městské a tři předměstské fary. Tento dekret omezil farní pravomoc sv. Jakuba přibližně na třetinu vnitřního města včetně Špilberku a byla jí odňata všechna předměstí. Fara u sv. Petra získala další třetinu vnitřního města a poslední třetina připadla nově vytvořené faře u sv. Janů při klášteře minoritů. Více viz. *Dějiny města Brna 1*. Brno 1969.

¹⁰ Excerpované matriky sign. S 15/1, S 15/2, S 15/3, S 15/14 a S 15/21 jsou uloženy v Archivu města Brna.

¹¹ *Dějiny města Brna 2*. Brno 1973.

než bývá případně uváděn v matrikách. Z rodinných listů je možné zjišťovat i další charakteristiky demografického chování obyvatelstva, např. věk ženy a délku trvání manželství při porodu každého dítěte, počet dětí úhrnem či délku intervalů mezi porody, mezi koncem manželství a novým sňatkem tj. průměrná délka vdovství. Lze zjistit i celkovou délku trvání manželství, věk žen při posledním porodu a další charakteristiky dokreslující rysy reprodukčního chování sledované populace.

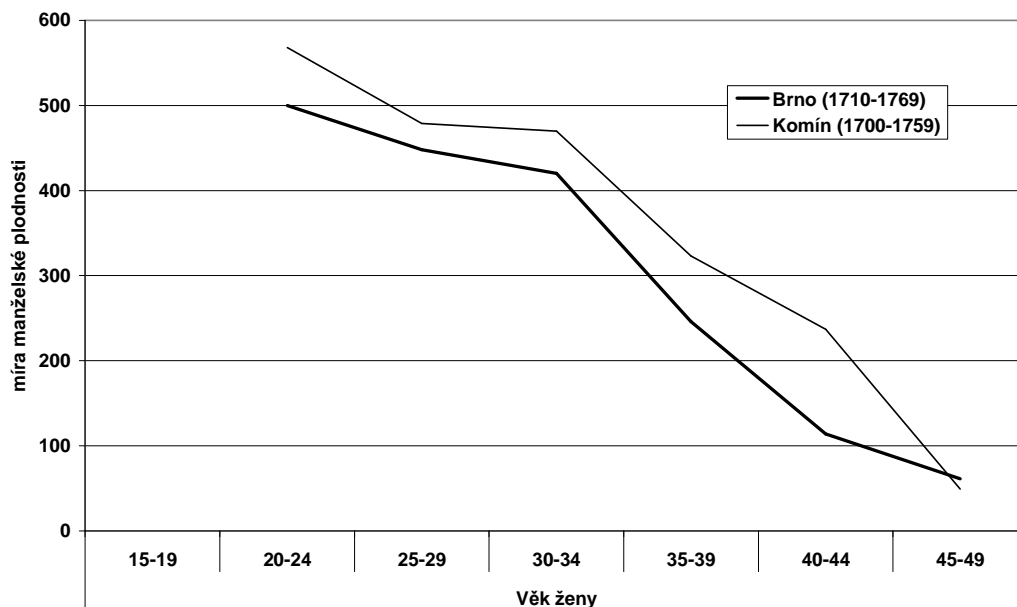
Manželská plodnost podle věku při sňatku

Převážná většina porodů první poloviny 18. století byla legitimních. Celé sledované období se vyznačovalo vysokou úrovní manželské plodnosti jak ve venkovském, tak i městském prostředí (tabulka č. 1). Nejvyšší úroveň plodnosti v brněnské farnosti byla zjištěna u žen nejnižší věkové skupiny, kdy na jednu vdanou ženu připadá 2,8 dětí narozených za pět let. Rovněž v následujících dvou věkových skupinách byla úroveň plodnosti vysoká, ale s rostoucím věkem začíná mírně klesat (například ve věkové skupině 30-34 let ženy porodily průměrně 2 děti a ještě ve věku 40-44 let přiváděly na svět průměrně jedno dítě).¹² V komínské farnosti byl vrchol plodnosti ve věkové skupině 20-24 let, kdy připadlo na jednu vdanou ženu 2,7 narozených dětí za pět let. Taktéž u následujících věkových skupin mají hodnoty legitimní plodnosti sestupnou tendenci. Rychlejší pokles plodnosti v obou lokalitách nastává po 35. roce života ženy. Ani v jedné ze sledovaných farností nebyl zaznamenán porod ženy starší 50-ti let.

Rozložení úrovně plodnosti podle věku žen v závislosti na věku při sňatku v první polovině 18. století (tabulka č. 2) dokládá souvislost mezi výší sňatkového věku a průměrným počtem dětí narozených za prvních pět let manželského života v období těsně po uzavření sňatku. Ve srovnání s ženami, vdávajícími se v nižším věku, měly vdané ženy, které vstupovaly do manželství starší, v prvních letech manželství v průměru více dětí. Zároveň platilo, že čím později ženy vstupovaly do manželství, tím déle rodily děti a naopak, že nejnižší plodnost byla zjištěna u žen vdávajících se v nejnižší věkové skupině. Ženy, které se vdávaly ve věku do 20 let po čtyřicítce již zpravidla děti neměly. Jako příklad lze uvést ženy, které uzavíraly v brněnské farnosti v období 1710-1769 manželství jako 20-24leté a ve věkové skupině 35-39 let průměrně přiváděly na svět jedno dítě. Naopak ženy, které se vdávaly až ve věku 30-34 let, rodily ve věku 35-39 let ještě průměrně dvě

¹² Jsem si plně vědoma možného určitého nadhodnocení, neboť u části rodinných listů nebylo známo přesné datum narození ženy a bylo odvozeno z udaného věku při úmrtí, který byl zřejmě odhadnut - je známo, že v případě většího počtu dětí ženy jeví na pohled známky vyššího stáří než odpovídá jejich skutečným fyzickým letům.

Graf 1 Míra manželské plodnosti podle věku žen vdávajících se ve 20-24 letech v první polovině 18. století

Tabulka 1 Plodnost vdaných žen podle věku v první polovině 18. století v lokalitách v českých zemích

Lokalita, období sledování	Věk ženy při sňatku						
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
Brno-sv. Petr (1710-1769)	555	486	466	408	332	265	153
Brno-sv. Petr*	525	483	438	392	315	205	75
Břevnov (1720-1759)	518	531	515	435	351	195	47
Budyně n./O.	316	420	423	403	282	157	21
Domažlice	590	485	431	394	281	191	69
Jablonec nad Nisou	553	454	426	365	308	168	20
Komín (1700-1759)	457	541	464	421	338	235	105

*) Uvedená míra plodnosti žen byla vypočítána na základě pouze těch rodinných listů, u kterých bylo známo přesné datum narození ženy, neboť při zařazení i těch rodinných listů, u nichž bylo datum ženina narození odvozeno z udaného věku při úmrtí, byla vypočítána míra plodnosti žen ve věkové skupině 45-49 let v porovnání se zjištěnými údaji z ostatních lokalit na našem území dvojnásobná. Zdá se, že úmrtní věk byl v první polovině 18. století místními faráři, kteří zapisovali do matrik, odhadován podle fyzické podoby zemřelých. Je pravděpodobné, že právě u žen, jejichž život byl vyplněn vyčerpávajícími častými porody a také těžkou fyzickou prací, což se výrazněji odrazilo na jejich vzhledu, farář zaznamenal vyšší úmrtní věk než jaký byl jejich skutečný biologický věk.

děti, míra plodnosti je u těchto žen dvakrát vyšší než v prvním případě. Obdobná situace byla v téže době i v komínské farnosti.¹³

Při detailnějším rozboru míry plodnosti podle věku ženy v závislosti na věku při sňatku v jednotlivých věkových skupinách byl ve svatopetrské farnosti potvrzen z dlouhodobějšího hlediska stejný trend úrovně plodnosti žen podle věku a stejně tak tomu bylo i v komínské farnosti, (graf č.1).

Úroveň plodnosti vdaných žen ve sledovaných farnostech se zásadně neliší z hlediska úrovně plodnosti v jednotlivých obdobích manželství od vývoje v jiných lokalitách. Ve všech vybraných lokalitách zjištěná míra plodnosti v jednotlivých věkových skupinách vykazuje pokles plodnosti po 35. roce života, který souvisel s přirozeným vývojem bez vědomých náznaků úmyslného omezování plodnosti. Při konfrontaci s výpočty publikovanými v zahraniční literatuře je nutné brát v úvahu početní odlišnosti jednotlivých zkoumaných městských a venkovských populací.¹⁴

Tabulka 2 Míra plodnosti vdaných žen podle věku a věku při sňatku ve farnosti sv. Petra a Pavla v Brně v období 1710-1769 (na 1000 žen)

Věk ženy při sňatku	Věk ženy							Počet žen
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	
15-19	555	453	435	237	82	0	0	8
20-24	X	500	448	420	246	114	61	34
25-29	X	X	555	375	486	322	179	16
30-34	X	X	X	594	417	475	269	12
35-39	X	X	X	X	424	360	143	5
Celkem	555	486	466	408	332	265	153	75

¹³ P. BRABCOVÁ, *Plodnost vdaných žen ve vesnici Komín v první polovině 18. století*, D 39, 1997, s. 101-109.

¹⁴ E. ČÁŇOVÁ – P. HORSKÁ, *Obyvatelstvo obce Břevnova v církevních pramenech z let 1652 až 1800*, AUC – Philosophica et historica 3, 1972, s. 81-100; L. DUŠEK, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří v letech 1701-1850, historicko-demografická studie*. In: Ústecký sborník historický 1985, s. 143-239; H. MEDICK, *Weben und Überleben in Laichingen 1650-1900. Lokalgeschichte als Allgemeine Geschichte*. Göttingen 1996; J. SCHLUMBOHM, *Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauern und Heuerleute des osanbrückischen Kirchspiels Belm in der protoindustriellen Zeit, 1650-1860*, Göttingen 1994; P. MUŽÍK, *Obyvatelstvo města Domažlic v letech 1631-1830*, SAP 36, 1986, s. 103-207; B. LAŠTOVKOVÁ, *Demografický vývoj hostivařské farnosti v 18. století*, Diplomová práce, UK, Praha 1994; W. WOWKOVÁ – L. FIALOVÁ, *Plodnost vdaných žen v Jablonci nad Nisou do r. 1800*, D 34, 1992, s. 223-234.

Tabulka 3 Míra manželské plodnosti podle věku ve vybraných lokalitách

Lokalita	Generace	Věk ženy						
		15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
Crulai	1674-1742	320	419	429	355	292	142	10
Meulan	1660-1739	585	519	507	503	379	157	14
Elversele	1700-1749	666	542	492	396	348	166	18
Sainghin-en-Mélant.	1690-1739	---	512	521	419	402	220	31
Tourouvre	1665-1714	236	412	425	378	330	164	11
Laichingen	1658-1884	442	539	560	491	393	194	17
Belm	1651-1858	304	402	388	350	294	165	33
Břevnov	1720-1759	518	531	515	435	351	195	47
Budyně nad Ohří	1701-1750	316	420	423	403	282	157	21
Domažlice	1700-1749	590	485	431	394	281	191	69
Hostivař	1688-1763	389	530	435	425	287	191	38
Jablonec nad Nisou	1700-1749	553	454	426	365	308	168	20
Brno-sv.Petr	1710-1769	525	483	438	392	315	205	75

Zpracováno dle literatury uvedené v pozn. č. 14.

Manželská plodnost v závislosti na délce trvání manželství

Ačkoliv se 18. století vyznačovalo neregulovanou manželskou plodností, přesto byla úroveň legitimní plodnosti ovlivňována vedle vlastního věku ženy jednak již uvedeným věkem při sňatku, ale i délkou trvání manželství. Ze získaných dat vyplynulo, že nejvyšší úroveň plodnosti (bez ohledu na sňatkový věk) bylo dosaženo v prvních pěti letech po uzavření manželství.

Tabulka 4 Míra plodnosti vdáných žen podle věku a podle délky trvání manželství u sv. Petra a Pavla v Brně v období 1710-1769 (na 1000 žen)

Věk ženy při sňatku	Trvání manželství v letech							Počet žen
	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	
15-19	525	487	267	115	50	0	X	8
20-24	476	452	338	198	68	0	X	34
25-29	475	454	451	222	45	X	X	16
30-34	554	460	417	294	X	X	X	12
35-39	440	500	222	X	X	X	X	5
40+	nevyskytuje se							

Například ženy, které se vdávaly ve svatopetrské farnosti ve věku 15-19 let porodily průměrně během prvních pěti let manželství téměř 3 děti (2,6 dí-

těte), stejně tak ženy provdané ve věku 30-34 let (2,8 dítěte). Je třeba brát v úvahu, že úroveň plodnosti v prvním pětiletí manželství byla ovlivněna rovněž předmanželskými koncepcemi. S rostoucím počtem let prožitých v manželství se pak míra plodnosti postupně snižovala.

Plodnost byla v letech následujících bezprostředně po sňatku tím vyšší, čím později se žena vdávala a ženy, které se vdávaly starší si uchovaly vyšší plodnost do vyššího věku.

Konečný počet dětí v rodině podle věku ženy při sňatku a délky trvání manželství

Počet dětí v protostatistickém období byl úzce vázán na to, kolik z celkového počtu žen v reprodukčním věku žilo v manželství. Tento podíl byl hlavně podmíněn třemi faktory: úrovní úmrtnosti, která určovala, kolik manželství zanikne úmrtím jednoho z manželů před ukončením plodného období ženy, dále podílem žen, které neuzavřely sňatek vůbec, a konečně věkem při uzavření sňatku.¹⁵ Z hlediska sňatkového věku žen se nejvíce dětí narodilo v brněnské farnosti matkám, které se vdávaly ve věkové skupině 20-24 let. Průměrně nejméně dětí pak přivedly na svět matky, které se vdávaly starší 30-ti let. Ve venkovském prostředí byla situace analogická (tabulka č. 5).

Tabulka 5 Průměrný počet dětí narozených v manželství podle věku ženy při sňatku

Věk ženy při sňatku	Brno - sv. Petr a Pavel (1710-1769)		Komín - sv. Vavřinec (1700-1759)	
	Průměrný počet dětí	Průměrná délka manželství	Průměrný počet dětí	Průměrná délka manželství
15-19	5,6	16,5	4,9	22
20-24	7,3	14,8	5,4	13
25-29	6,0	17,9	4,8	22
30+	4,6	16,2	4,4	21

Průměrná délka manželství podle věku ženy při sňatku v brněnské farnosti během let 1710-1769 byla rozložena v intervalu 14,8 až 17,9 let. Nejnížší délka manželství (14,8 let) byla u žen, které vstupovaly do manželství ve věku mezi 20 až 24 lety. Naopak průměrně nejdéle v manželství žily ženy, které se vdávaly ve věku 25 až 29 let (téměř 18 let). V komínské farnosti byla taktéž zjištěna nejnížší délka manželství (průměrně 13 let) u žen, které uzavíraly sňatky ve věku mezi 20 až 24 lety, a také u těchto žen byla zaznamenána nejvyšší plodnost. Lze připustit možnou souvislost s častými

¹⁵ P. HORSKÁ – M. KUČERA – E. MAUR – M. STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990, s. 287.

těhotenstvími, která ženy fyzicky velmi vyčerpávala a přispívala k jejich předčasným úmrtím.¹⁶

Velikost rodiny v první polovině 18. století byla kromě biologických faktorů ovlivňována i ekonomickou situací, resp. sociálním postavením jednotlivců, neboť podstatnou podmínkou nutnou k uzavření manželství (platnou v městském i ve venkovském prostředí) bylo ekonomické zabezpečení budoucí rodiny ze strany muže. Ve svatopetrské farnosti průměrně nejvíce potomků měly rodiny sedláků a zahradníků (téměř 7 dětí). V rodinách řemeslníků a příslušníků svobodných povolání se průměrně narodilo 6 dětí. Nejméně početné pak byly rodiny podruhů a nádeníků (5,7 dětí).

Tabulka 6 Rozložení počtu dětí v úplných rodinách v brněnské farnosti podle sociálního postavení otce v období 1710-1769

Počet dětí	Sociální postavení otce				
	Řemeslníci	Svobodná povolání	Sedláci (zahradníci)	Podruzi (nádeníci)	Ostatní
0	0	0	0	0	0
1	0	0	0	0	0
2	1	0	1	0	0
3	4	1	1	2	1
4	0	2	0	0	0
5	6	4	5	7	2
6	6	1	4	2	2
7	1	0	2	3	1
8	2	0	0	1	0
9	1	1	1	0	0
11	4	0	3	1	0
12	0	0	0	0	0
13	0	0	2	0	0
14	0	0	0	0	0
15	0	1	0	0	0
Celkem	25	10	19	16	6
Celkem dětí	152	61	131	92	32
Průměr	6,1	6,1	6,9	5,7	5,3

Zjištění, že městské rodiny v brněnské farnosti měly průměrně střední velikost, ovšem neznamená, že by neexistovaly rodiny pouze s jedním či dvěma dětmi nebo naopak rodiny s více než 10 dětmi, i když končený počet dětí

¹⁶ U zrekonstruovaných rodin v brněnské farnosti v období 1710-1769 došlo k zániku z důvodu úmrtí ženy u 54,2 %, z důvodu úmrtí muže u 45,8 %.

v rodinách, které se dožily dospělosti, byl v obou případech značně redukován tehdejší vysokou úmrtností kojenců a malých dětí.¹⁷

Interval mezi sňatkem a prvním porodem

Život lidí v popisovaných farnostech byl silně, nikoli však neomezeně, určován věroukou katolické církve. Jedním z důkazů je otázka předmanželského styku, který stejně jako mimomanželský, byl katolickou církví značně odsuzován. Jeho případnou existenci dokládá délka intervalu mezi sňatkem a prvním porodem. Koncepce, které vedly k porodu před osmým měsícem manželství (tj. 0-7 dokončených měsíců) lze považovat za předsňatkové. Fakticky ovšem může jít i o předčasné porody.¹⁸

V brněnské farnosti jsem během období 1710 až 1769 zaznamenala 11 případů, kdy se porod uskutečnil do 8. měsíce (tj. podíl předsňatkových početí tvořil jednu sedminu, resp. 14 % z celkového počtu 76 porodů dětí v prvním pořadí). Ve dvou případech byl interval mezi sňatkem a porodem 7 měsíců a nelze zde vyloučit možnost předčasného porodu.

L. Dušek sledoval stejný ukazatel ve městě Budyni nad Ohří, kde počet předmanželských početí v období 1701 až 1750 dosáhl hodnoty 17,5 %.¹⁹ Rozdíl tří procentních bodů není ale příliš velký. Poněkud vyšší byl podíl předmanželských koncepcí zjištěných v Jablonci nad Nisou.²⁰ Je pravděpodobné, že zaznamenané nízké zastoupení předmanželských početí v brněnské farnosti souviselo s tím, že ve farnosti sv. Petra a Pavla bydlely rodiny osob sloužících či podřízených kapitule, takže v tomto prostředí byly silněji

¹⁷ Na dokreslení jeden velmi výmluvný případ. Dne 17. ledna 1746 uzavřeli manželství *Karel Betlach a Marie Elisabeta roz. Katzelbergerová* (31.7.1722-23.2.1775). Sňatkový věk nevěsty byl 23 let. V manželství se narodilo celkem 15 dětí. *František Bernard* (18.8.1746-25.8.1746), *František Karel* (21.11.1747-13.9.1748), *Jan Pavel* (25.6.1749-??), *Jan Nepomuk* (16.5.1751-20.6.1751), *Marie Barbora* (30.6.1752-9.7.1752), *Karel Martin* (1.11.1753-7.11.1753), *Marie Anna* (26.3.1755-18.4.1755), *Matyáš* (3.9.1756-20.9.1756), *Marie Anna* (7.12.1757-7.1.1758), *Marie Eleonora* (21.2.1759-2.3.1759), *Brigita* (26.9.1760-13.10.1760), *Ondřej* (21.11.1761-17.12.1761), *Jiří* (18.4.1763-24.4.1763), *Dominik Vavřinec* (4.8.1764-??) a poslední *Marie Anna* (5.6.1766-??). Děti umíraly v rozmezí 6 dní až 9 měsíců po narození. Bezpečně vím, že dospělosti se dožil třetí syn Jan Pavel, který se oženil mimo farnost před rokem 1775. Od zmíněného roku 1775 pak nechal až do roku 1783 pokřtít ve farnosti sv. Petra a Pavla svých pět dětí. Bohužel změnou farních obvodů v Brně v roce 1784 jsem ztratila veškeré zprávy o dalších osudech členů této rodiny, stejně tak i o osudech jeho dvou nejmladších sourozenců Dominika Vavřince a Marie Anny.

¹⁸ E. MAUR, *Základy historické demografie*. Praha 1983, s. 130.

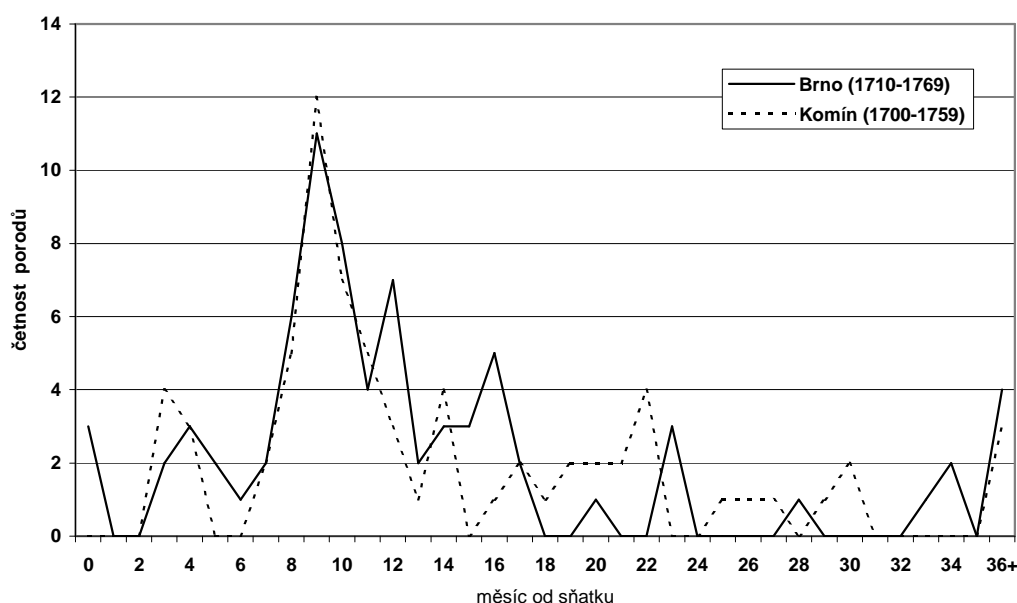
¹⁹ L. DUŠEK, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří ... c.d.*, s. 209.

²⁰ W. WOWKOVÁ – L. FIALOVÁ, *Plodnost ... c.d.*, s. 231.

akceptovány postuláty katolické morálky než v Budyni nad Ohří nebo v Jablonci nad Nisou a navíc se církevní hodnostáři zřejmě snažili na relativně malý počet farníků pečlivě dohlížet. V komínské farnosti tvořil podíl předmanželských početí jednu osminu z úplného počtu prvních porodů, byl tudíž ještě nižší.²¹ Pokud budeme na rozšíření předmanželského styku usuzovat z podílu dětí narozených do osmi měsíců po sňatku, lze soudit, že nebyl ve svatopetrské farnosti ani ve vesnici Komín příliš rozšířen.

Průměrná délka intervalu mezi sňatkem a prvním porodem v úplných rodinách ve svatopetrské farnosti v období 1710 až 1769 činila 13,3 měsíce, v komínské farnosti pak 14,5 měsíce. Více než polovina porodů prvních dětí (57 %) se v brněnské farnosti uskutečnila v rozmezí 9-16 měsíců po svatbě, modus připadá na 9. měsíc po svatbě. V Komíně připadá maximum prvních porodů na 9. a 10. měsíc po svatbě, (graf č. 2).

Graf 2 Počet dětí narozených v prvním pořadí podle doby uplynulé od sňatku rodičů v Brně a Komíně v první polovině 18. století

Meziporodní intervaly

Délka meziporodních intervalů se obvykle sleduje jen u úplných rodin s více než šesti dětmi. Jedná se o rodiny, kde se žena dožila 50 let jako vdaná, v obou lokalitách jsem počítala i s těmi rodinami, kde se žena dožila 44 let a více, a to proto, aby byl sledovaný soubor četnější. Počítají se jednak doby

²¹ P. BRABCOVÁ, Plodnost ... c.d., s. 105.

plynulé mezi narozením v pořadí prvního až pátého dítěte a dále délka časového intervalu mezi dětmi v nejvyšších pořadích.

Průměrný celkový meziporodní interval v brněnské farnosti mezi lety 1710 až 1769 dosáhl hodnoty 26,5 měsíce (tj. 2 roky a 2 měsíce). Téměř shodný výsledek byl zjištěn pro rodiny žijící v Břevnově v letech 1652 až 1789 - 26,6 měsíce.²² V Komíně pak mezi lety 1700 až 1759 činil 30,5 měsíce (tj. 2,5 roku).

Tabulka 7 Průměrná délka meziporodních intervalů podle pořadí (v měsících)

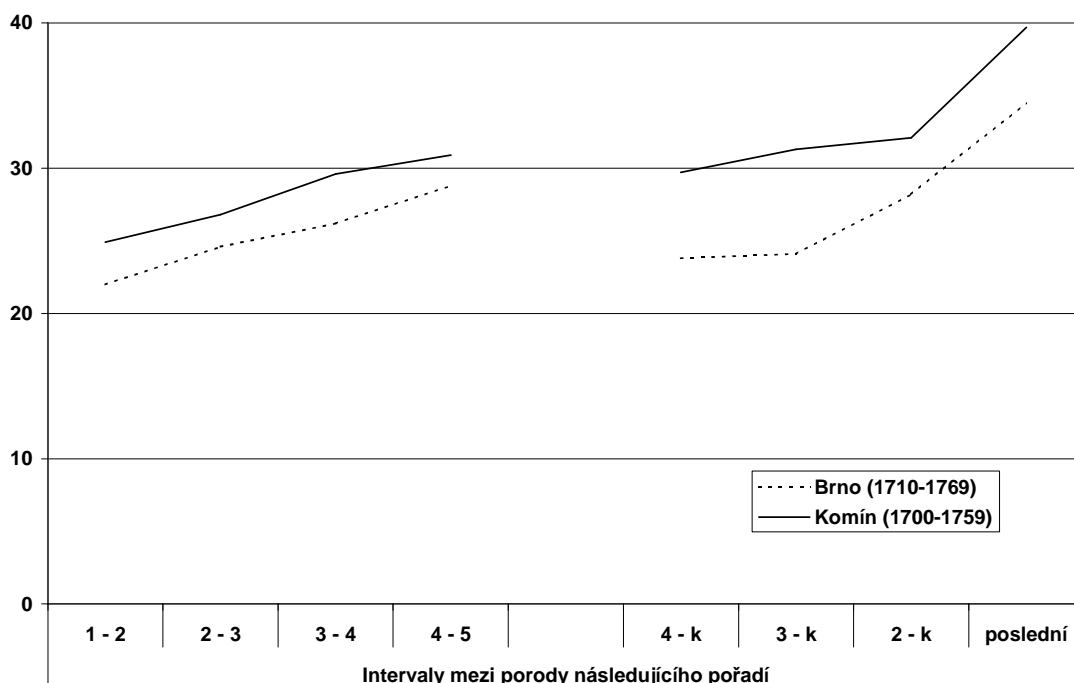
Lokalita	Období	1-2	2-3	3-4	4-5	3-k	2-k	Poslední
Brno - sv. Petr	1710-1769	22,0	24,6	26,2	28,8	24,1	28,2	34,5
Budyně n. Ohří	1701-1750	24,4	27,0	25,9	26,5	27,6	28,0	34,9
Komín	1700-1759	24,9	26,8	29,6	30,9	31,3	32,1	39,7

3-k – předpředposlední

2-k – předposlední

Výraznější prodloužení délky meziporodního intervalu je doloženo u intervalu při narození posledního dítěte, (graf č. 3).

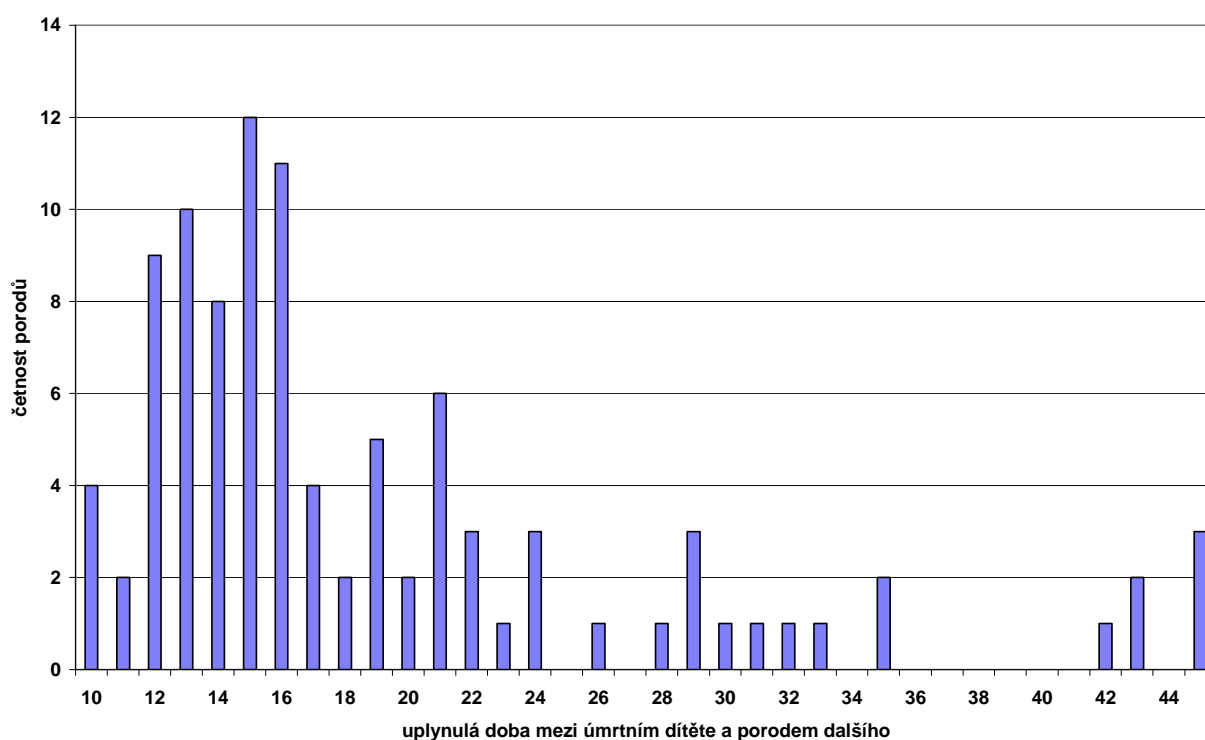
Graf 3 Meziporodní intervaly v úplných rodinách

²² P. HORSKÁ – M. KUČERA – E. MAUR – M. STLOUKAL, *Dětství, rodina ... c.d., s.* 299.

Ze získaných údajů vyplynula závislost mezi délkou meziporodního intervalu a přežitím, resp. úmrtím dítěte do jednoho měsíce. Jestliže dítě zemřelo mladší než jeden měsíc, zkrátila se průměrná délka meziporodního intervalu (v úplných rodinách v brněnské farnosti v období 1710 až 1769) na 19,4 měsíce (modus připadá na 15 měsíců mezi úmrtím předešlého a narozením dalšího dítěte). Do 26 měsíců (zjištěný průměrný meziporodní interval) se narodila převážná většina dětí, celkem 83,8 %, (graf č. 4).

Graf 4 Rozložení doby mezi úmrtím dítěte (do 1 měsíce) a narozením následujícího dítěte v úplných rodinách v brněnské farnosti v období 1710-1769

A dále ze získaných údajů vyplynulo, že meziporodní intervaly byly u rodin s více dětmi v průměru kratší a naopak. Byla také sledována závislost mezi průměrnou (celkovou) délkou meziporodního intervalu a počtem dětí narozených v rodině. Úplné rodiny jsem rozdělila na dvě části. Vyčlenila jsem ty, ve kterých se narodilo deset a více dětí (tyto rodiny tvořily pouze 16 % ze sledovaného souboru). Druhou část tvořily ostatní rodiny, kde počet dětí byl menší než deset (tyto rodiny tvořily převážnou většinu, a to 84 %). U rodin s deseti a více dětmi byl zjištěn průměrný meziporodní interval 21,1 měsíce, na rozdíl od rodin s méně jak deseti dětmi, kde zjištěný průměrný meziporodní interval dosáhl hodnoty 25,5 měsíců.

Věk ženy při posledním porodu

V období neregulované manželské plodnosti byl věk ženy při posledním mateřství limitován pouze biologickými hranicemi, popř. úmrtím jednoho z manželů. Představu o délce fertillního období žen v první polovině 18. století si lze vytvořit zjištěním věku ženy při posledním porodu.

Věk při posledním mateřství byl sledován v úplných rodinách jenom u těch žen, které se provdaly před 30. rokem svého věku a dožily se v manželství 50 a více let. V důsledku časté úmrtnosti žen ještě během svého plodného období se zkoumaný vzorek žen velmi zúžil. V brněnské farnosti dosáhl průměrný věk ženy při posledním porodu hodnoty 42,6 let. Pokud byl zjišťován věk při posledním porodu pouze u těch žen, u kterých bylo známo přesné datum jejich narození, pak průměrný věk při posledním mateřství činil 41,4 let. Nižší zaznamenaná hodnota s největší pravděpodobností opět souvisí s odhadováním úmrtního věku zapisujícími faráři. V Jablonci nad Nisou byl v období 1700 až 1759 průměrný věk vdaných žen při posledním mateřství 40,1 let²³ a ve vesnici Komín ve stejném období dosáhl průměrné hodnoty 40,5 let. Ani u této demografické charakteristiky tedy neexistoval podstatný rozdíl mezi městem a venkovem.

Závěr

Z hlediska charakteru rodinného života patřila první polovina 18. století na jižní Moravě do období starého demografického režimu s vysokou natalitou, jež byla provázena vysokou kojeneckou a dětskou mortalitou.²⁴ Další určující kritérium starého demografického režimu, které bylo také doloženo výsledky ze sledovaných farností, je neomezená nebo jen velmi málo regulovaná míra manželské plodnosti. Jediná možnost regulace manželské fertility v tomto období, která se na našem území projevovala, souvisela s výší sňatkového věku nevěst při prvním sňatku, neboť všeobecně platilo, že žena rodila děti v pravidelných časových intervalech po celé období, které prožila od uzavření svatby až do menopauzy, pokud se však tohoto věku dožila v manželství. Zjištěné výsledky potvrdily, že zpočátku manželství rodily ženy děti přibližně po dvou letech, později spíše po třech. Doba uplynulá mezi porody se s pořadím dítěte plynule prodlužovala a nebylo také výjimkou, když ženy rodily ještě po překročení 40 let věku. Výsledky studia manželské plodnosti žen neukázaly výraznější odlišnosti mezi venkovským a městským prostředím na území jižní Moravy během první poloviny 18. století.

²³ W. WOWKOVÁ – L. FIALOVÁ, *Plodnost ... c.d.*, s. 232.

²⁴ K dětské a kojenecké úmrtnosti ve farnosti sv. Petra a Pavla P. BRABCOVÁ, *Úmrtnost kojenců a mladších dětí v brněnské farnosti v 18. století*, D 43, 2001, s. 133-141.

Summary

FERTILITY OF MARRIED WOMEN IN THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY Results From Two South-Moravian Parishes

The text is concerned with the fertility of married women. It is based on excerpts from parochial registers of the Saint Peter's and Saint Paul's Parish in Brno between 1710 and 1769 and a register of the Saint Laurence's Parish in Komín between 1700 and 1759.

The Brno parish covered a small part of the inner town and the population recorded in the register was atypical since it included not only peasants, artisans, labourers or members of higher social classes, but also church dignitaries and canonry servants. Komín parish covers only rural population.

The author uses the methods of family reconstruction and documents that there was a high fertility level in the 18th century in both localities. In the Brno parish women in the youngest age group had the highest level of fertility, while in Komín parish the highest fertility was reached between the age 20-24. The legitimate birth rates were decreasing for the following age groups and the faster decline was recorded after the 35th year of age in both localities. Neither of the parishes recorded a delivery of a woman over 50. Distribution of fertility levels according to the age at marriage confirms connection between the age at marriage and an average number of children in both parishes. The highest fertility level was reached during the first five years of marriage in both localities. It was also documented that the fertility following imminently after marriage depended on the age of the woman - the later the woman entered marriage the higher imminent fertility was. A higher age at marriage also indicated that the higher fertility would last to a later age.

Mean duration of marriage for women in Brno parish was oscillating between 14,8 and 17,9 years. Women who got married between the age 20-24 experienced the shortest marriages, while the women who entered marriage between the age 25-29 lived in the marriage the longest time. In Komín parish the shortest duration of marriage was also recorded for women that got married between the age 20-24 and these women had the highest fertility too. The explanation could be found in frequent pregnancies that were exhausting and that contributed to premature deaths.

Proportion of premarital conceptions in Brno parish represented one seventh from all the first parity children and this number is smaller than it was in other urban localities. This difference can be explained by a stronger acceptance of catholic morality among inhabitants of the parish or by an effort of church dignitaries' to carefully control lives of relatively small number of parishioners. In Komín parish the premarital conceptions made up one eighth. It can be assumed that premarital sex was not widely spread in either of the parishes.

The mean interval between marriage and the first birth in the complete families was 13,3 months in the Saint Peter Parish and 14,5 months in Komín Parish. Interval between births was examined only for complete families that had more than 6 children and where the woman was alive at the age of 44 and was married. The mean interval between births reached 26,5 months for Brno Parish and 30,5 for Komín Parish. The data confirmed connection between the interval between births and vitality of the child. If an infant died during the first month after its birth, the interval between births was shortened to 19,4 months. The registers also show that the intervals between births were shorter in families with more children and vice versa.

The mean age of women at the last birth in Brno Parish reached 42,6 years. If we take into consideration only those women whose exact date of birth is known then the average mean of the last delivery was 41,4 years. The priests who made the records may have estimated the age of the dead, which probably caused the age difference. The mean age at which women had their last child in Komín was 40,5 years.

In the first half of the 18th century this urban and rural locality in Southern Moravia did not differ in most of the investigated characteristics of marital fertility. The data confirmed that neither of the areas shows signs that people would intentionally restrict the fertility.

DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ ZA HLADOMORU V LETECH 1771-1772

Lucie Steinbachová

Úvod

Pro populaci předindustriálního období byla charakteristická vysoká úroveň plodnosti, která se v průběhu 18. století zásadněji neměnila. Z tohoto faktu vyplývá, že přirozený růst obyvatelstva byl regulován především úmrtností. Pro předindustriální období byly typické demografické krize, které snižovaly přirozený přírůstek předcházejících let. Takovou demografickou krizí se stal rozsáhlý hladomor, který na počátku 70. let 18. století zasáhl Evropu a obzvlášť kriticky poznamenal vývoj českých zemí. Průběh hladomoru spadá do období, ve kterém ještě není zavedena státní statistika v moderní podobě. V roce 1754 se sice v rámci habsburské monarchie začaly provádět celozemské soupisy obyvatelstva, ale nejstarší byly pravděpodobně značně nespolehlivé. Navíc v roce 1771 nebyl soupis uskutečněn.¹ Od 16. století sice začala být vedena systematická evidence přirozeného pohybu obyvatelstva prostřednictvím církevních matrik, jejich využití pro rozsáhlejší území je však velmi pracné, navíc v nich není zaznamenán celkový počet obyvatel.

Dosavadní bádání opomíjelo pramen, který ve sledovaném období obsahuje pohromadě nejdůležitější údaje nutné pro studium demografického vývoje, a to jak údaje o počtu obyvatel, tak o jejich přirozené změně - zpovědní seznamy. Uvedený obsah tohoto pramene předurčuje zpovědní seznamy k

¹ Soupisy se konaly v roce 1770 a pak v letech 1772-1776 každoročně.

využití pro studium demografického jevu většího rozsahu.² Tato studie vychází z mé diplomové práce „Demografická krize 1771–1772 v Čechách“³, jejíž nejdůležitější část tvoří kapitola „Průběh hladomoru na základě zповědních seznamů“. Časové vymezení problematiky je dáno vznikem a průběhem hladomoru⁴, geografické pak rozsahem pražské arcidiecéze, jež pokrývala více než tři čtvrtiny území Čech; proto je možné výsledky bádání považovat za platné pro celé Čechy.⁵

Demografické krize

Jak již bylo naznačeno, neodmyslitelnou součástí starého demografického režimu byly demografické krize. Existují různé definice demografické krize,⁶ nejjednodušší nazývá demografickou krizí stav, kdy křivka úmrtí mimořádně stoupne tak, že po dobu nejméně tří měsíců, někdy i více let dosahuje nejméně dvojnásobku měsíčního nebo ročního průměrného počtu úmrtí v předcházejících nebo následujících letech. Ztráty populace za krizí činí zpravidla 10-15%, někdy představují i její čtvrtinu.⁷

Na základě lokálních sond zjišťujeme, že v období 1715-1772 dochází na území českých zemí k mimořádné intenzitě demografických krizí,⁸ které vrcholí právě hladomorem let 1771-1772. Ve druhé polovině 18. století se také objevuje nový charakter velkých mortalitních krizí. Jestliže se v dřívějších dobách mohly epidemie a války některým oblastem stranou hlavních cest vyhnout, s vtahováním místních trhů zboží do složitější soustavy celo-

² Vzhledem k tomu, že zповědní seznamy vznikaly za jiným účelem než pro demografickou statistiku, bylo nutné před jejich využitím provést důkladnou kritiku tohoto pramene. Výsledky tohoto studia viz L. STEINBACHOVÁ, *Ke kritice spolehlivosti zповědních seznamů pražské arcidiecéze*, HD 23, 1999, s. 137-150.

³ L. STEINBACHOVÁ, *Demografická krize 1771–1772 v Čechách*. Diplomová práce FF UK. Praha 1999.

⁴ V práci jsou využity zповědní seznamy z let 1767-1774, uložené ve Státním ústředním archivu, fond *Archiv pražského arcibiskupství I., Consignationes paschales* B 27/4 - B 28/6.

⁵ Ve sledovaném období 1769-1773 bylo území pražské arcidiecéze rozděleno na deset krajů (Bechyňský, Plzeňský, Rakovnický, Chrudimský, Žatecký, Boleslavský, Kouřimský, Prácheňský, Čáslavský a Berounský), které jsou dále členěny podle vikariátů. Do pražské arcidiecéze patřily i fary pražských měst (Hrad, Staré Město, Malá Strana, Strahov, Vyšehrad, Nové Město).

⁶ Srovnej P. HORSKÁ - M. KUČERA - E. MAUR - M. STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990, str. 266 an.

⁷ E. MAUR, *Základy historické demografie*, Praha 1983, str. 141.

⁸ L. DOKOUPIL - L. FIALOVÁ - E. MAUR - L. NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999, str. 60.

zemské či mezinárodní nastaly nové vyživovací poměry. Mizely autarkní hospodářské jednotky a převážná část obyvatelstva byla odkázána na regulaci spotřeby prostřednictvím trhu. Ten se však vyvíjel nerovnoměrně a docházelo tak ke zmiňovaným demografickým katastrofám.⁹

Demografické krize měly dvě základní bezprostřední příčiny, které se velmi často kombinovaly - epidemie a hladomor. Hladomor je postižitelný korelací mezi vzestupem obilních cen, vzestupem mortality a částečným poklesem počtu sňatků a početí. Úmrtnost za hladomoru byla z velké části způsobena epidemickými chorobami, které se šířily mezi obyvatelstvem, jehož organismus byl oslaben hladem. Tyto epidemie se lišily např. od pravekého moru právě vázaností na pohyb cen.¹⁰

Demografické krize měly v předstatistickém období klasický průběh, který se vedle zmiňovaného růstu mortality vyznačoval také poklesem uzavíraných sňatků a počtu koncepcí, což se po devíti měsících projevilo sníženým počtem porodů. Pokles porodnosti tak ještě prohluboval i tak vysoké populační ztráty způsobené vysokou úrovní úmrtnosti. Jakmile však zásobovací potíže a epidemie odezněly, nedocházelo hned k návratu ke stavu před krizí. Nejdříve nastal téměř opačný vývoj než za krize - počet zemřelých klesal pod dlouhodobý průměr, protože za krize zemřeli mimo jiné oslabení jedinci (slabí, nemocní, starší lidé), kteří by zřejmě přežili kritické období jen o krátkou dobu. Za krize se také zmenšil počet manželství schopných plodit děti.

Na druhou stranu po skončení krize rychle stoupal počet uzavřených sňatků a nad dlouhodobý průměr se také zvyšoval počet narozených dětí. Za hladu a epidemie docházelo přirozeně k omezení počtu sňatků, jejichž vzestup po odeznění krize míval dvě příčiny. Jednak se uzavíraly sňatky za krize odložené, jednak čerství vdovci a vdovy spěchali s uzavřením druhých a dalších sňatků. Navíc úmrtí rodičů přinášelo dětem dědictví, které jim tak umožnilo snáze v nižším věku založit vlastní domácnost.¹¹ Díky nově uzavřeným sňatkům docházelo ke zvýšení počtu početí. Po skončení krize se však vzestup počtu narozených dětí projevoval i ve „starých“ manželstvích, ve kterých došlo za krize k omezení počtu početí, protože stres a hlad patrně způsobovaly dočasnou sterilitu žen.¹² Je také možné, že docházelo k vědomému oddalování početí do doby méně nepříznivé.

⁹ *Dlouhodobé populační trendy na území ČSR (předstatistické období)*, Acta demographica IV., Praha 1981, str. 33.

¹⁰ MAUR, s. 141-142

¹¹ *Přirozená měna*, str. 59.

¹² S touto teorií tzv. hladové amenorrhey, vynechávání menstruace, vystoupil roku 1969 E. Le Roy Ladurie, který vyšel z analogií k situaci za první i za druhé světové války,

Tento kompenzační pohyb, zajišťující obnovu počtu obyvatelstva, není tak výrazný jako výkyvy demografických ukazatelů v době krize, zato však trvá déle. Tempo regenerace bývá různé, záleží přitom na mnoha okolnostech, mj. v jaké hospodářské situaci k demografické krizi došlo nebo na dopadu krize na různé věkové ročníky a pohlaví.¹³

Při studiu demografických krizí je proto nutné věnovat pozornost jednak studiu dlouhodobých trendů, jednak studiu sezonního pohybu ukazatelů přirozené měny.

Průběh hladomoru na základě zpovědních seznamů

V důsledku dvou po sobě následujících neúrodných let 1770 a 1771 vypukl v českých zemích hladomor. Výsledky studia zpovědních seznamů ukazují klasický průběh této demografické krize na území pražské arcidiecéze.

Již roku 1770 se na většině míst mortalita mírně zvýšila, existují však vikariáty, kde toho roku úmrtnost oproti roku 1769 ještě mírně poklesla. Roku 1771 pak již všechny vikariáty zaznamenaly výrazný vzestup počtu zemřelých. V rámci celé arcidiecéze vzrostl počet zemřelých z 56 695 v roce 1769 na 119 282 v roce 1771, tj. o 110%. Vrchol krize však nastal roku 1772, kdy ve většině oblastí převýšila úroveň úmrtnosti obyvatelstva minimálně dvojnásobně stav roku 1769. Na území arcidiecéze dosáhl v roce 1772 počet zemřelých hodnoty 164 199, zvýšil se tedy proti roku 1769 o 190%.

Hrubá míra úmrtnosti, která roku 1769 činila 33,6‰, vzrostla na území pražské arcidiecéze v roce 1771 na 68,6‰, zvětšila se tedy o 35‰. Maxima dosáhla roku 1772 navýšením o 68‰ vzhledem k roku 1769, když nabyla hodnoty 101,6‰. Roku 1773 pak až na několik výjimek klesla hrubá míra úmrtnosti pod úroveň roku 1769, v rámci celé arcidiecéze činila v tomto roce 31,7‰.

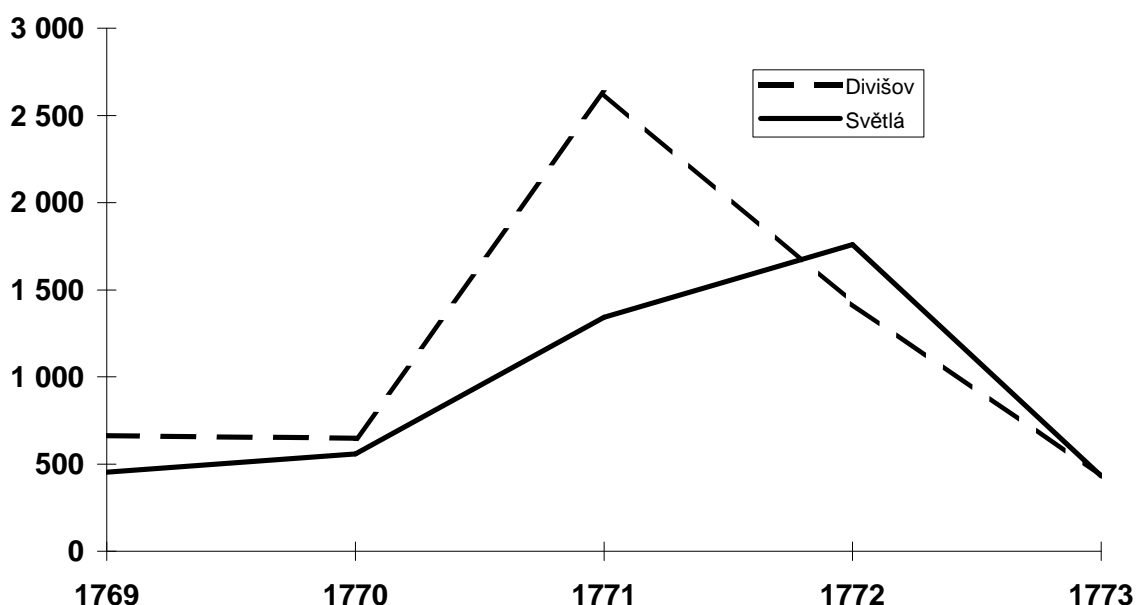
V Čechách lze za sledovaného hladomoru pozorovat v podstatě dvě varianty demografického poklesu. Četnější byla již popsaná situace, kdy úroveň úmrtnosti stoupala během celého období a vrcholu dosáhla až v druhém roce hladomoru. Druhou variantou byla situace, kdy počet zemřelých dosáhl maximálních hodnot již v roce 1771 a v druhém roce krize spíše doznívala, hladina mortality však i v roce 1772 dosahovala nadprůměrných hodnot. Tyto dvě tendence vývoje mortality během sledované demografické

doložené například za hladové zimy 1944-1945 v Nizozemí. Roku 1978 přinesla lékařka Rosa E. Fischerová pravděpodobně definitivní řešení tohoto problému. Zjistila, že metabolismus sexuálních hormonů probíhá z velké části v tukových vrstvách a dokázala, že ztráta tuku způsobuje u žen několikaměsíční sterilitu. Viz *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, s. 271-272.

¹³ *Přirozená měna*, str. 59.

krize lze dokumentovat průběhem úmrtnosti ve vikariátech Světlá (kraj čáslavský), který představuje první variantu, a Divišov (kraj kouřimský), kde zemřelo nejvíce lidí již roku 1771 (graf 1).

Graf 1. Porovnání dvou variant vývoje úmrtnosti za demografické krize let 1771 až 1772 ve vikariátech Světlá a Divišov

Vzestup počtu úmrtí doprovázel pokles počtu narozených dětí. Roku 1770 na většině míst natalita klesla, minima pak dosáhla roku 1772, kdy úroveň hrubé míry porodnosti činila 26,6‰. V rámci pražské arcidiecéze byla o 18,9‰ nižší než v roce 1769, ve kterém připadalo na tisíc obyvatel 45,5 narozených dětí.

Počet zemřelých vystoupil v roce 1771 na 119 282 (123 062 s Prahou), v následujícím roce zemřelo 164 199 obyvatel (167 325 s Prahou), součet za oba krizové roky tedy dosáhl 290 387 zemřelých. Počet narozených dětí poklesl ze 78 379 v roce 1770 na 43 053 v roce 1772.

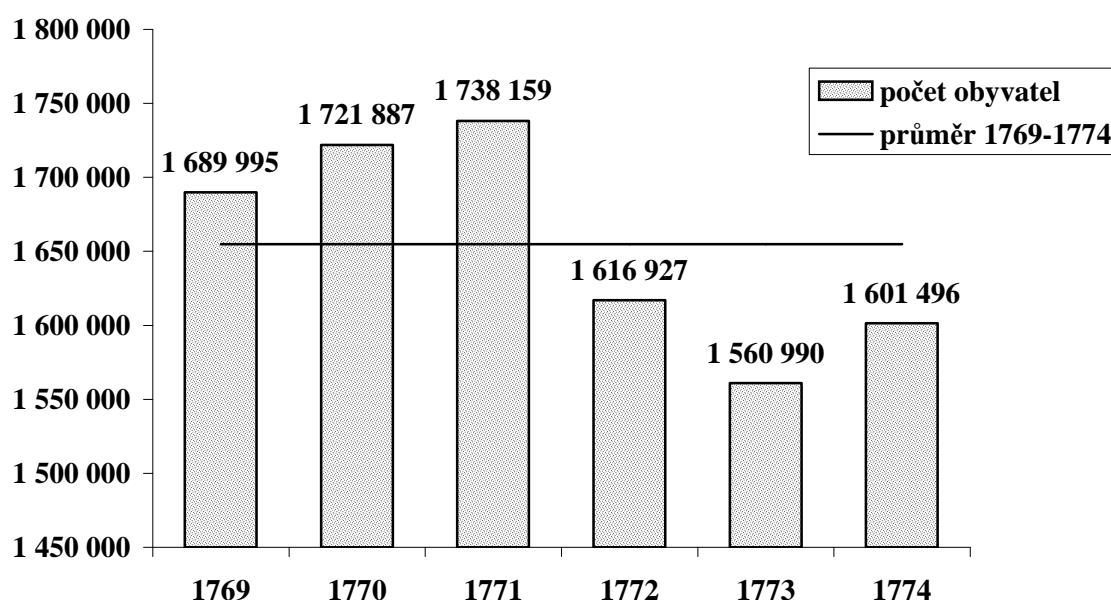
Za sledované krize došlo ke specifickému vývoji sňatečnosti. V případě demografických krizí trvajících kratší dobu docházelo k výraznému vzestupu počtu sňatků až po odeznění krize, jak dokládá např. sezonní pohyb sňatků ve farnosti Kutná Hora v době morové epidemie v roce 1680.¹⁴ Pokud však krize trvala dva roky, neodkládali potenciální partneři, nejčastěji vdovci,

¹⁴ Viz L. FIALOVÁ - P. HORSKÁ - M. KUČERA - E. MAUR - J. MUSIL - M. STLOUKAL, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, str. 116.

uzavření manželství na její konec, ale snažili se sňatek urychlit již v době krize. Ke zvýšenému počtu sňatků došlo již v roce 1772, tedy v době, kdy počet zemřelých dosahoval maximálních hodnot. Předtím však došlo k výraznému poklesu počtu sňatků. Jestliže činil v roce 1769 v celé arcidiecézi počet uzavřených manželství na tisíc obyvatel 8,24, pak v roce 1771, kdy bylo dosaženo nejnižší úrovně, pouhých 6,8‰. V následujícím roce došlo ke zmíněnému zvýšení počtu sňatků, které bylo vysoce nadprůměrné, činilo 11,56‰. S odstupem devíti měsíců se zákonitě zvýšil také počet narozených dětí, natalita stoupla roku 1773 na hodnotu 45,1‰. V tomto roce také pokračoval výrazně nadprůměrný počet sňatků, hrubá míra sňatečnosti dosáhla 11,7‰.

Počet obyvatel zaznamenaný ve zповědních seznamech rostl až do roku 1771, kdy dosáhl maxima. Tuto skutečnost je možné vysvětlit tím, že obyvatelstvo bylo registrováno v době velikonoční zповědi, tzn. v jarních měsících, zatímco úmrtnost se začala zvyšovat až po špatné sklizni v letních měsících tohoto roku. Roku 1772 se pak počet obyvatel rapidně snížil s minimem v roce 1773. V roce 1774 začalo díky zvýšené úrovni porodnosti a nízkému počtu úmrtí obyvatelstva přibývat.

Graf 2. Vývoj počtu obyvatelstva pražské arcidiecéze v letech 1769-1774

Tento vývoj zákonitě sleduje velikost přirozeného přírůstku, který již roku 1770 na většině míst klesal, v letech 1771 a 1772 pak ve všech místech počtu obyvatel ubývalo.¹⁵

Z celkového počtu 1,738.159 obyvatel, kterého bylo dosaženo v pražské arcidiecézi v roce 1771, jich bylo zjištěno v roce 1773 pouhých 1 560 990. Úbytek obyvatelstva za hladomoru zjištěný na základě zповědních seznamů tedy činil na území pražské arcidiecéze 177 169 osob, tj. 10,2%. Velmi zajímavé je v této souvislosti srovnání celkového úbytku obyvatel na základě zповědních seznamů na jedné straně a přirozeného úbytku, tj. rozdílu mezi narozenými a zemřelými v letech 1771 a 1772. Obě čísla se až překvapivě shodují, přirozený úbytek ve zmíněných dvou letech činil 177 050 osob. Tento výsledek opět potvrzuje celkem vysokou spolehlivost údajů zповědních seznamů.

Zajímavé je porovnat výsledek zjištěný na základě údajů zповědních seznamů s daty jiné provenience. To je však bohužel pro nedostatečnou pramenitou základnu dosti problematické, protože je obtížné zjistit počet obyvatelstva těsně před krizí. Patentem z 10. března 1770 byl nařízen nový způsob provádění konskripce obyvatelstva, která se měla týkat pouze jeho mužské části podléhající vojenské povinnosti. Problémem je tedy zjistit celkový počet obyvatelstva. V. Sekera se pokusil z rozptýlených archivních pramenů získat souhrnné počty domácího obyvatelstva v rozlišení podle pohlaví. Na základě jím zveřejněných údajů zjišťujeme v roce 1770 na území Čech celkem 2 717 783 obyvatel, jejichž počet poklesl v roce 1773 na 2 304 577.¹⁶ Úbytek obyvatelstva v době hladové krize pak činí 413 206 osob, tj. 15,2%. Toto číslo se však zdá být nadhodnocené. Údaj z roku 1773 se shoduje s daty uváděnými F. Dvořáčkem, který ale pro rok 1771 zveřejnil mnohem nižší počet obyvatel 2 577 638.¹⁷ Úbytek vypočtený na základě údajů F. Dvořáčka podává pravděpodobně věrohodnější číslo 273 061, tj. 10,6%, které se téměř shoduje s úbytkem obyvatelstva zjištěným na základě zповědních seznamů. Na základě matričních sond činil přirozený úbytek obyvatelstva v Čechách ve sledovaném období 215 000 osob.¹⁸

¹⁵ Podrobné tabulky obsahující počty obyvatel, narození, úmrtí a sňatků na základě zповědních seznamů podle krajů, hodnoty přirozeného přírůstku a úbytku a hrubé míry porodnosti, úmrtnosti a sňatečnosti viz přílohy č. 1 a 2.

¹⁶ V. SEKERA, *Obyvatelstvo českých zemí 1754-1918*, I. díl, Praha 1978, tab. 12.

¹⁷ F. DVOŘÁČEK, *Soupis obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1754-1921*, Čs. statistický věstník V., 1924, s. 247 an.

¹⁸ *Přirozená měna*, str. 70.

Dobové odhady ztrát obyvatel za hladomoru 1771-1772 se velmi rozcházejí kvůli nepřesnosti a různosti statistických údajů, z nichž autoři čerpali. Srovnání počtu zemřelých, jak je uvádějí současníci, s výsledky dat získaných ze zповědních seznamů je problematické z několika důvodů. Počty zemřelých bývají často udávány za jiná období než kalendářní rok, jak je tomu ve zповědních seznamech, a za rozdílný územní rozsah.

Podle *F. M. Pelcla* zemřelo za celé hladové období v Čechách 250 tisíc obyvatel.¹⁹ Tento údaj je poněkud nižší než výsledky zjištěné na základě zповědních seznamů, podle kterých za dva roky krize zemřelo na území pražské arcidiecéze 290 387 osob. Není však jasné, jaký časový úsek zahrnuje Pelcovo označení „celé hladové období“. Pokud by to byl kratší časový úsek než celé dva kalendářní roky, mohl by být jím udávaný počet zemřelých za hladomoru celkem věrohodný.

Pelclův údaj přetiskuje řada dalších autorů,²⁰ mj. *J. A. Riegger*.²¹ Ten navíc uvádí také počet zemřelých za kratší dobu. Od 1. ledna do 10. srpna 1772 podle něj zemřelo v Čechách 167 046 osob. V roce 1772 vykazují zповědní seznamy 167 325 zemřelých, tedy číslo celkem blízké údaji *J. A. Rieggera*, neboť v posledních měsících roku 1772 úmrtnost výrazně poklesla.

Několik údajů uvádí také *F. Palacký*. Podle úředních záznamů prý zemřelo v době od 1. ledna do 1. září 1772 více než 168 331 osob.²² Toto číslo je také celkem srovnatelné s údaji zповědních seznamů. V jiném díle však *Palacký* zmiňuje za období od ledna do srpna 1772 až 205 tisíc zemřelých osob, přičemž zdroj informací charakterizuje slovy: „tato data, pošlá z pramenů hodnověrných.“²³ Tento údaj je v porovnání se zповědními seznamy příliš vysoký. *Palacký* zřejmě v tomto případě vycházel z údajů *A. L. Schlözera*, podle kterého ztratily Čechy 205 tisíc lidí, tj. 1/12 obyvatelstva za celé období trvání krize.²⁴ Jako celkový počet zemřelých za hladomoru je toto

¹⁹ Viz *L. KÁRNÍKOVÁ, Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914, Praha 1965, str. 26, pozn. 13.*

²⁰ Tento údaj o počtu zemřelých se objevuje nejčastěji v dílech novějších autorů, viz např. *KÁRNÍKOVÁ, str. 27.*

²¹ *J. A. RIEGGER, Verzeichniss der Pesten und anderer merkwürdigen allgemeinen Volkskrankheiten in Böhmen, Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen X., 1790, str. 226.*

²² *F. PALACKÝ, Gradation der Bevölkerung Böhmens seit den letzten 60 Jahren, MGvMB III./1829, str. 196.*

²³ *F. PALACKÝ, Historické zprávy o lidnatosti země české, ČČM VIII./1834, sv. 1., s. 68-69.*

²⁴ *A. L. SCHLÖZER, Briefwechsel meist statistisch Inhalts zum Versuch herausgegeben, Göttingen 1775.*

číslo naopak příliš nízké, neboť je o 85 387 osob nižší než počet zemřelých na základě zpovědních seznamů.

K. E. Fürstenberg uvádí za 18 měsíců, tj. od začátku roku 1771 do konce června 1772 164 591 zemřelých,²⁵ což je příliš nízké číslo.

Celkem věrohodný údaj o počtu zemřelých v době neúrody však označoval velmistr řádu Křížovníků *P. Suchánek* ve zprávě do Říma roku 1775.²⁶ Uvádí zde 300 tisíc zemřelých v celých Čechách, zatímco na území pražské arcidiecéze zemřelo již uvedených 290 387 osob.

Tento výběr z dobových zpráv jasně ukazuje, jak problematické je určení skutečného počtu zemřelých za hladomoru v letech 1771-1772.

Otázku, kdy bylo dosaženo početního stavu obyvatelstva před krizí, je možné zodpovědět pouze zhodnocením výsledků celozemských konskripcí. Stalo se tak pravděpodobně roku 1785. Jestliže v roce 1770 udávají konskripce v Čechách 2 717 783 obyvatel,²⁷ v uvedeném roce 1785 pak byl tento počet poprvé překonán dosažením počtu 2 718 395 obyvatel.²⁸ Vyrovnávání ztrát způsobených demografickou krizí v letech 1771-1772 tedy trvalo celých 15 let.

Na základě studia zpovědních seznamů je možné sledovat některé další zajímavé aspekty demografické krize. Prvním z nich je značné zvýšení počtu úmrtí dospělých bez udělení svátostí v době vrcholu krize. Počet takových úmrtí v letech 1771 a 1772 převyšuje téměř v polovině vikariátů desetinásobně počet úmrtí bez udělení svátostí v roce 1769. Nejvyšší hodnota byla dosažena ve vikariátu Mnichovice, kde byl roku 1771 počet těchto úmrtí sedmáctkrát vyšší než roku 1769, zatímco úmrtí s udělením svátostí se zde v tomto roce zvýšila „jen“ dvaapůlkrát oproti stejnému roku. Tento vývoj je logický, při úmrtí až několika desítek lidí denně v době největší krize bylo nad síly faráře udělovat všem poslední pomazání.²⁹ Podobné tendence není možné vysledovat u zemřelých dětí bez křtu, jejichž počty v některých vikariátech výrazně klesají, zatímco na jiných místech se jejich počet zvyšuje.

²⁵ J. PROKEŠ, *Memoriály o hospodářském stavu Čech před selskou bouří roku 1775*, Časopis pro dějiny venkova XII., 1925, str. 38.

²⁶ J. KALOUSEK, *Římské zprávy o Čechách z r. 1775*, Věstník Královské české společnosti nauk, 1903.

²⁷ V. SEKERA, *Obyvatelstvo českých zemí 1754-1918*, I. díl, Praha 1978, str. 52, tab. 12.

²⁸ SEKERA, str. 53, tab. 13.

²⁹ Na nedostatek duchovních pro poskytování posledních svátostí a pořádání pohřbů si často stěžují písmáci ve svých kronikách. Podrobněji srov. L. STEIBACHOVÁ, *Demografická krize 1771-1772 v Čechách*, str. 48 an.

V krizových letech se také snížily počty nelegitimně narozených dětí, přibližně třikrát ve srovnání s rokem 1769. Počet všech narozených dětí přitom klesl jen o málo více než o polovinu. Důvodem sníženého počtu mimomanželských koncepcí mohlo být vysílení organismu hladem a z toho plynoucí snížená sexuální aktivita.

Díky tomu, že zповědní seznamy udávají odděleně počet dětí, které se dosud nezpovídaly, je možné sledovat, zda byla některá složka obyvatelstva touto mortalitní krizí zasažena výrazněji. Ukazuje se, že podíl dětí a dospělých zůstává po celé sledované období přibližně ve stejném poměru, což napovídá, že tato demografická krize postihla všechny věkové skupiny obyvatelstva.

Po této obecné charakteristice průběhu demografické krize let 1771 až 1772 v rámci celé arcidiecéze je možné přistoupit k podrobnému vylíčení krizových projevů v jednotlivých oblastech, protože sledované území nebylo všude zasaženo se stejnou intenzitou.

V souvislosti s rozvojem manufakturní výroby od 17. století přestávalo platit, že hustota osídlení byla přímo úměrná vhodnosti krajiny pro zemědělství a byla tím vyšší, čím úrodnější bylo obdělávané území. Postupně docházelo v systému osídlení ke změnám, daným rozdílným hospodářským vývojem jednotlivých oblastí. Hustotu osídlení závislou na fyzicko-geografických podmínkách začaly korigovat možnosti obživy i z nezemědělské činnosti.³⁰ Nejvýrazněji se projevovaly zejména v horských a podhorských oblastech severozápadních i severovýchodních Čech, kde se rozvíjela domácí textilní výroba, předení lnu a tkaní plátna, spřádání vlny a tkaní sukna. To umožňovalo zakládat vlastní rodinu většímu počtu dospělých osob než v čistě zemědělských oblastech, kde byl rustikál rozdělen a selské statky se směly dělit jen v omezené míře. Vzestup počtu obyvatel byl proto v podhorských oblastech vyšší než v Polabí, zejména rychle se však zvyšoval ve srovnání s jižními Čechami. Zde obyvatelstvo nemělo jinou možnost obživy než na polích, která však byla charakteristická špatnými půdními poměry, a zároveň byl v těchto oblastech omezený odbyt zemědělských výrobků.

Sledujeme-li hustotu obyvatelstva připadající na jednotlivé kraje na základě údajů zповědních seznamů, zjistíme následující skutečnosti. Roku 1771, kdy byl ve většině krajů dosažen maximální počet obyvatelstva sledovaného období, byla zaznamenána v souladu s dosavadními poznatky vysoká hustota obyvatelstva Chrudimského a Boleslavského kraje, to znamená zemědělských oblastí se silným podílem textilní výroby. Potvrzuje se také nejnižší hustota v zaostávajících jihočeských oblastech, v Prácheňském a

³⁰ *Dějiny obyvatelstva*, str. 185.

Bechyňském kraji. Na rozdíl od soudů L. Kárníkové, která tvrdila, že se až do 80. let 18. století v Čechách podstatněji neodlišoval vývoj neúrodných a úrodných oblastí, protože společný feudální útlak brzdil rozvoj zemědělské výroby i v nejpříznivějších přírodních podmínkách,³¹ však dosáhla hustota obyvatelstva v úrodném středočeském Kouřimském kraji nejvyšší hodnoty z celé pražské arcidiecéze.³²

Tabulka 3. Počet obyvatel a hustota obyvatelstva v jednotlivých krajích v letech 1771 a 1773³³

Kraj	Výměra v km ²	1771		1773		Úbytek obyvatel v %
		počet obyvatel	hustota na 1 km ²	počet obyvatel	hustota na 1 km ²	
Kouřimský	2 662	149 964*	56,3	131 834	49,5	12,1
Boleslavský	4 101	221 353	53,9	188 677	46,0	14,8
Chrudimský	3 309	176 717	53,4	164 436	49,7	6,9
Rakovnický	2 566	102 117	39,8	92 387	36,0	9,5
Čáslavský	3 253	127 784	39,3	116 779	35,9	8,6
Berounský	2 906	114 157	39,3	94 353	32,5	17,3
Plzeňský	6 322	233 156	36,9	215 097	34,0	7,7
Žatecký	5 274	194 706	36,9	181 396	34,4	6,8
Bechyňský	7 523	262 293	34,9	241 703**	32,1	7,85
Prácheňský	4 584	158 513	34,6	142 633	31,1	10,0

* Počet obyvatel za rok 1770, v tomto roce bylo v Kouřimském kraji dosaženo maximálního počtu ve sledovaném období

** Počet obyvatel roku 1772 - roku 1773 chybí údaje pro vikariát Jindřichův Hradec

Jednotlivé oblasti pražské arcidiecéze byly za hladomoru postiženy velmi diferencovaně. V souladu s poznatky W. Abela, který upozornil na fakt, že krize v českých zemích zasáhla nejvíce předindustriální oblasti, kde rozvoj řemesel a rozptýlených manufaktur poskytl vyživovací možnosti většímu počtu nezemědělského obyvatelstva,³⁴ zaznamenal velké ztráty jeden z nej-

³¹ KÁRNÍKOVÁ, str. 57.

³² Novější studie tento vývoj potvrzují, naposledy citovaná práce *Přirozená měna*, ve které autoři na základě studia matrik dospěli k výsledkům, podle kterých se do vypuknutí válek o habsburské dědictví zvyšovaly počty narozených nejvíce právě ve středních a severních Čechách.

³³ Údaje o velikosti krajů převzaty z práce V. DAVIDKA, *Statistické příspěvky o demografii české země v 18. století a do poloviny 19. století*, 1. část, Demografie 9, 1967, str. 151, který je získal ze Stablního katastru.

³⁴ W. ABEL, *Massenarmut und Hungerkrisen im vorindustriellen Europa*, Hamburg – Berlin 1974, str. 211.

hustěji osídlených krajů, Boleslavský, který se zdatelně vylidnil. Naproti tomu Chrudimský kraj, rovněž s rozvíjející se manufakturní výrobou, který byl před začátkem hladomoru velmi hustě osídlený, byl postižen spolu s krajem Žateckým nejméně z celé pražské arcidiecéze. Na rozdíl od Chrudimského kraje byl však kraj Žatecký velmi řídko osídlen i přesto, že se také na jeho území rozvíjela manufakturní výroba. Tento kraj však na svém území zahrnoval nejen zemědělské, ale také rozsáhlé horské oblasti, což samo-zřejmě mohlo způsobit nižší osídlení těchto míst, i když tato skutečnost v případě kraje Boleslavského neplatí.

K největšímu úbytku obyvatelstva došlo kromě Boleslavského kraje s rozvíjejícími se textilními manufakturami, jejichž pracovníci byli závislí na zásobování obilím, také ve středočeských krajích Kouřimském a Berounském. Kouřimský kraj byl přitom nejhustěji osídleným krajem vůbec, zatímco kraj Berounský, za hladomoru nejvíce vylidněný, patřil co se týče hustoty obyvatelstva na 1 km² ke krajům průměrným.

Zaostalé, nejméně osídlené jihočeské kraje Bechyňský a Prácheňský, byly také značně postiženy hladomorem.

Po předchozím zhodnocení se zdá být poněkud komplikované najít v tomto různorodém vývoji demografické krize geografickou souvislost. Boleslavský kraj sice potvrzuje vysokou úmrtnost v hornatém předindustriálním kraji, zahrnujícím na svém území i úrodné zemědělské oblasti, ne tak již kraj Žatecký s podobnými zeměpisnými a hospodářskými podmínkami. Podobněaráží vysoká úmrtnost obyvatelstva úrodných středočeských krajů. Nejvyšší počty zemřelých v zemědělských oblastech, ve kterých nebývala nouze o potraviny, však potvrzují i matriční sondy. L. Fialová soudí, že právě vidina možnosti obživy v těchto krajích byla pobídkou pro osoby z jiných míst, aby se sem vydaly ve snaze zachránit své životy. Tito lidé pak v těchto místech nalézali spíše smrt.³⁵

Teorie L. Fialové však nevysvětluje důvod tak značného poklesu obyvatelstva v těchto oblastech. Kouřimský, Berounský a Rakovnický kraj sice zaznamenaly velmi výraznou úmrtnost, jak dokazuje tabulka 4, v Berounském a Kouřimském kraji ale došlo také ke značnému úbytku obyvatelstva, to znamená ke snížení hodnoty údaje, na který příchozí obyvatelstvo nemělo žádný vliv. Kumulace žebráků v těchto oblastech se samozřejmě v době krize zvětšila, což dokládají záznamy v matrikách, které hovoří v době vrcholu krize o častých úmrtích neznámých osob, nalézáných na polích, v lesích, na cestách.³⁶ Migrace těchto osob jistě přispěla k šíření epidemické nákazy a

³⁵ *Přirozená měna*, str. 91.

³⁶ Tamtéž.

jejímu zavlčení do dalších oblastí. Regionální výskyt a šíření epidemie tak bude pravděpodobně vysvětlením projevů různé intenzity demografické krize, vysoké zejména v Kouřimském a Berounském kraji, které tak přes své zemědělské zaměření byly nejvíce postiženy demografickou krizí.

Tabulka 4. Úmrtnost podle krajů v letech 1769-1773

Kraj	1769	1770		1771		1772		1773	
	PZ	PZ	I	PZ	I	PZ	I	PZ	I
Kouřimský	5878	5960	101,4	14307	243,4	14931	254,0	4842	82,4
Boleslavský	6526	6369	97,6	11818	181,1	27773	425,6	6438	98,6
Chrudimský	4857	5830	120,0	8405	173,0	14916	307,1	5573	114,7
Rakovnický	4058	3939	97,1	8352	205,8	11084	273,1	3826	94,3
Čáslavský	3616	4441	122,8	8398	232,2	11327	313,2	3320	91,8
Berounský	4598	3773	82,1	12159	264,4	12106	263,3	2348	51,1
Plzeňský	7997	7913	98,9	14710	183,9	18490	231,2	6285	78,6
Žatecký	6063	6493	107,1	9820	162,0	14176	233,8	6658	109,8
Bechyňský	7936	8777	110,6	19570	246,6	23328	293,9	6300	79,4
Prácheňský	5166	5323	103,0	11743	227,3	13998	271,0	3871	74,9
Praha*	2396	2233	93,2	3780	157,8	3126	130,5	1741	72,5

PZ: počty zemřelých

I: indexy (1769 = 100)

* údaje za Staré a Nové Město převzaty z výsledků matričních sond³⁷, ze zповědních seznamů do výpočtu zahrnuty farnosti sv. Víta na Hradě, sv. Václava, sv. Tomáše a Panny Marie pod řetězem na Malé Straně, sv. Rocha na Strahově a sv. Jana Křtitele na Vyšehradě

Na výsledcích vývoje úmrtnosti (tabulce č. 4) zaráží velmi nízké zvýšení počtu zemřelých v pražských farnostech. Velká města, závislá na dodávkách potravin z okolních oblastí, však bývala postižena za demografických krizí velmi citelně, jak dokládá jednak W. Abel ve velkých městech středního Německa za sledované hladové krize v 70. letech 18. století,³⁸ ale také údaje pro Prahu. Podle J. A. Rieggera totiž zemřelo na Malé Straně v době hladomoru za rok a dva měsíce 1770 osob, tj. téměř polovina všech přítomných obyvatel, kterých bylo na počátku roku 1771 zjištěno 3 588.³⁹ Zповědní seznamy, u kterých byla odhalena značná nespolehlivost údajů pro pražská města⁴⁰, uvádějí v roce 1771 „pouze“ 670 zemřelých, v roce 1772 pak 392.

³⁷ Jedná se o výsledky 170 sond z matrik, uskutečněných za podpory Grantové agentury České republiky, které jsou v současné době uloženy v Sociologickém ústavu AV ČR.

³⁸ ABEL, str. 212.

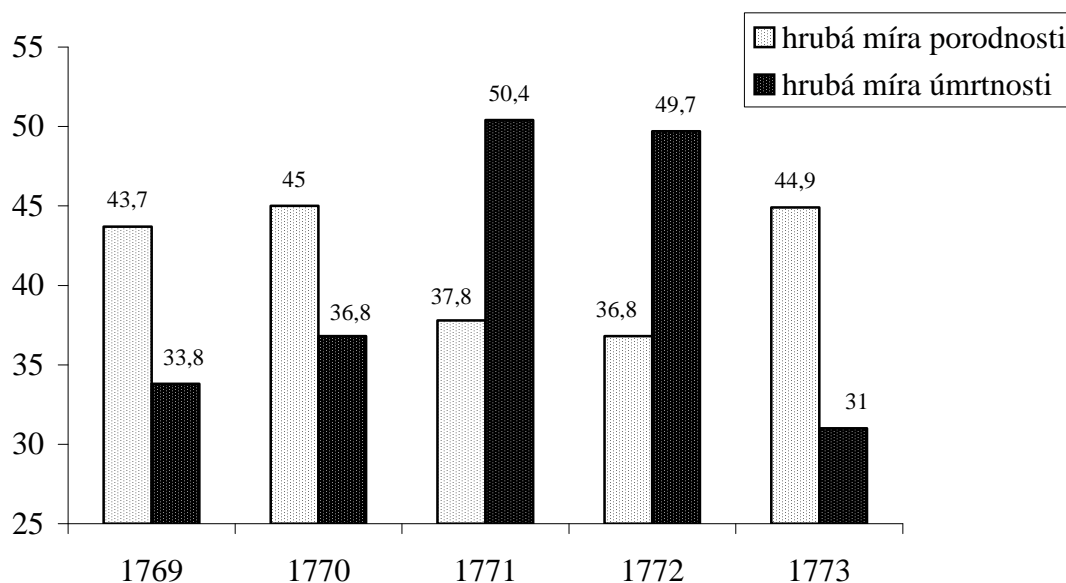
³⁹ KÁRNÍKOVÁ, str. 26.

⁴⁰ L. STEIBACHOVÁ, *Ke kritice...*, s. 146-147.

Ani po sečtení počtu úmrtí za oba hladové roky nezískáme údaj, uváděný Riegrem. Které číslo se více blíží pravdě, zůstává otázkou.

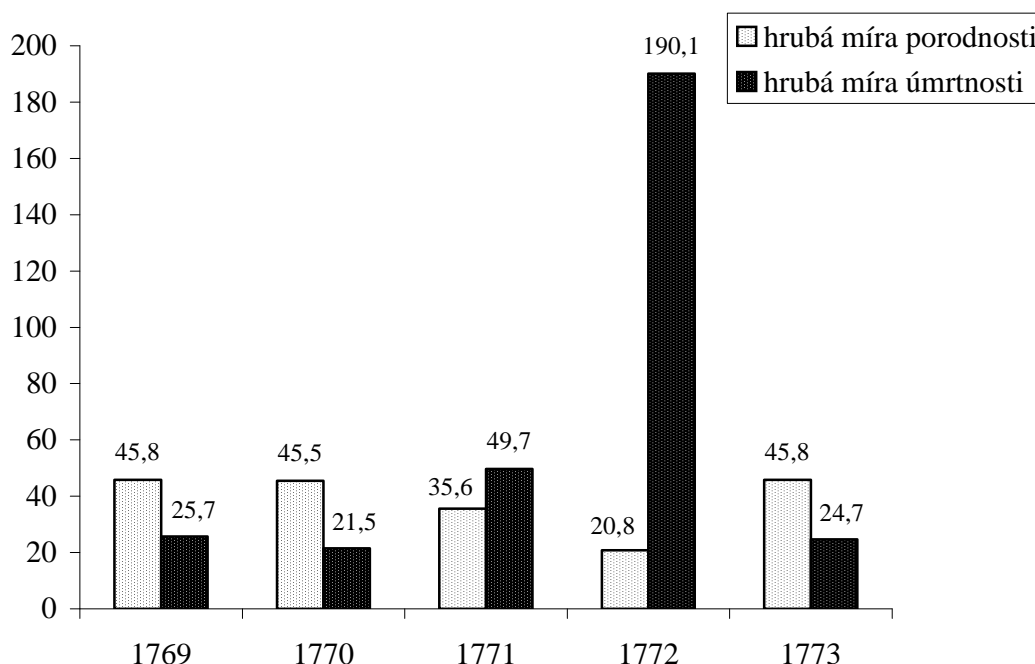
Diference přitom nevznikaly jen mezi jednotlivými kraji, ale také v rámci vikariátů, jejichž lokální rozdíly průměr za celé kraje stírá. Stejně jako u krajů se ve vikariátech vyskytují oblasti více zasažené epidemií než jiná místa a naopak. Většinou však odpovídá průběh ve vikariátech celkovým krajevým tendencím. Potvrzují to i vikariáty Tachov a Rychnov, které tvoří dva extrémy. Tachov, který se nachází v hladomorem velmi málo postiženém Plzeňském kraji, byl nejméně postiženým vikariátem v celé arcidiecézi. Počet úmrtí se zde zvýšil ze 773 v roce 1769 na 1218 v roce 1771 a 1224 v roce 1773, tj. jen o 57%. Počet narozených dětí klesal po celé období nepatrně, v roce 1769 činil 1000 narozených, nejméně bylo 905 narozených v roce 1772.

Graf 3. Úroveň porodnosti a úmrtnosti ve vikariátu Tachov v letech 1769-1773

Vikariát Rychnov, který byl součástí Boleslavského kraje, naopak zasáhla sledovaná krize nejvíce, v roce 1771 stoupla počtem 3 483 zemřelých úmrtnost o 113%, v roce 1772 dokonce o 600%, když zemřelo 11 446 osob. V roce 1772 činil počet zemřelých sedminásobek počtu roku 1769, kdy bylo zaznamenáno 1 632 úmrtí. Tento vývoj sledovala také porodnost. V roce 1772 se narodilo pouze 1 254 dětí, tedy o 57% méně než v roce 1769, ve kterém bylo zaznamenáno 2 913 narození.

Graf 4. Úroveň porodnosti a úmrtnosti ve vikariátu Rychnov v letech 1769 až 1773

Sezonní vývoj

Roční průběh úmrtnosti, porodnosti a sňatečnosti se v minulosti vyznačoval typickou sezonností. Rozložení demografických událostí během kalendářního roku se přitom v „normálních“ letech, tj. v letech bez demografických krizí, po celé 17. a 18. století příliš nelišilo.⁴¹ S výjimkou sňatků nebyla v této době frekvence úmrtí ani porodů záměrně ovlivňována. Rozdíly od pravidelného rozložení jednotlivých demografických jevů pak byly typické pro výjimečná období ve vývoji dané oblasti, zpravidla se přitom jednalo o demografické krize.

Pro pochopení odlišného sezonního vývoje za krize let 1771-1772 je nutné nejdříve popsat situaci za běžných nekrizových let.

Nejmenší sezonnost se projevovala u porodů, počet narozených dětí v rámci jednoho roku kolísal v době neregulované plodnosti velmi málo. Nejvíce dětí se rodilo v prvních měsících kalendářního roku, s maximem v březnu, což odpovídalo koncepcím od května do září.⁴² Minimum bylo zpravidla na konci léta a na podzim, to znamená, že k početím docházelo od

⁴¹ L. FIALOVÁ, *K vývoji obyvatelstva přirozenou měnou v českých zemích v 17. a 18. století*, HD 18, 1994, str. 157.

⁴² *Přirozená měna*, str. 77.

prosince do února.⁴³ V 18. století se však rozdílly mezi jednotlivými měsíci oproti předchozím obdobím zmírňovaly a počty narozených v průběhu roku tak vykazovaly celkem nepatrné odchylky.⁴⁴

Sezonní průběh sňatečnosti se přitom vyznačoval nejzřetelnější nepravidelností ze všech tří demografických kategorií. Konání sňatků bylo ovlivněno především rozdělením křesťanského církevního roku, ve kterém byly největšími svátky Vánoce a Velikonoce, a průběhem prací na venkově v hospodářském roce. V době adventu před Vánocemi a postu před Velikonoce se neměly konat žádné zábavy, proto se neslavily svatby. Období půstu je pohyblivé, proto se projevilo v různé intenzitě poklesu počtu uzavíraných sňatků během března a dubna, advent připadá na prosinec, který se tak stal měsícem s nejnižším počtem uzavíraných svateb. Maxima byla také dvě. První bylo na počátku roku, v lednu a únoru, což souviselo s tradicí slavít svatby během masopustu. Druhé připadalo na měsíce říjen a listopad, kdy se využívaly výhodné ekonomické podmínky po ukončených polních pracích. V listopadu bylo tradičně uzavíráno nejvíce svateb z celého roku.

Větší rozdílly v ročním průběhu než u narozených se vyskytují u zemřelých, u kterých se objevují odchylky v rámci jednotlivých ročních období. V létě a na podzim, kdy bylo teplo a dostatek hodnotných potravin, umíralo méně lidí než na jaře, kdy byli vysílení po zimě a snáze podléhali nemocím. Sezonní pohyby v úmrtí byly závislé také na věku. Obecně měl roční průběh mortality v nekrizových letech dvě zřetelná maxima. Prvním byl konec zimy, kdy choroby dýchacího ústrojí, vyvolané klimatickými podmínkami a nedostatkem vitaminů, postihovaly zejména dospělé a starší obyvatelstvo, druhý vzestup úmrtnosti pak nastal na přelomu léta a podzimu, kdy byly časté nemoci zažívacího traktu, zvláště u kojenců a dětí vůbec.⁴⁵

Výkyvy vzhledem k tomuto obvyklému sezonnímu průběhu úmrtnosti jsou pak znamením výskytu mortalitních krizí. V takových obdobích se maxima počtu úmrtí přesouvala do jiných kalendářních měsíců. Za epidemií morů umíralo nejvíce lidí zpravidla v létě a na podzim, pak epidemie mizely. Podobný průběh měly i epidemie, které doprovázely válečná tažení. Ty byly většinou vyvolány tyfem nebo dyzentérií, které se snáze šířily v teplejších měsících.⁴⁶ Poněkud jiný průběh měly mortalitní krize vyvolané nedostatkem potravin. V takových případech se nejvyšší úmrtnost projevovала koncem zimy a na začátku jara.

⁴³ *Přirozená měna*, str. 77.

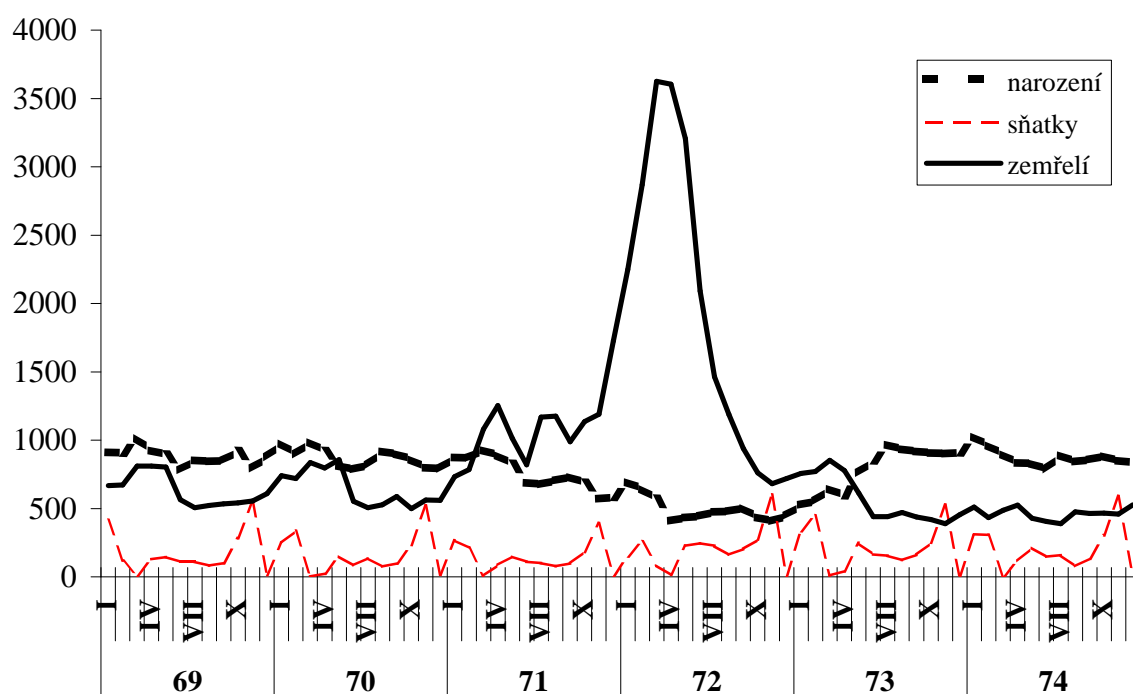
⁴⁴ L. FIALOVÁ, *K vývoji obyvatelstva...*, str. 157.

⁴⁵ *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, str. 282.

⁴⁶ *Přirozená měna*, str. 78.

Na základě dat ze souboru matričních sond z celých Čech lze konstatovat, že až do začátku roku 1771 byl sezonní průběh úmrtnosti obvyklý. V roce 1769 bylo dosaženo nejnižšího počtu úmrtí v červenci, v roce 1770 v říjnu, maxima spadají v obou letech do období března až května. Až do února 1771 se ještě úmrtnost vyvíjí podle tendencí obvyklých v „normálních“ letech, v březnu však došlo k výraznému zlomu, počet zemřelých byl o 31% vyšší než v březnu v letech 1769 a 1770. Celé léto se úmrtnost udržovala přibližně na úrovni března 1771, spíše byla vyšší, jen v červnu klesla, přesto byla vyšší než úmrtnost ve stejném měsíci v letech 1769 a 1770.

Graf 5. Sezonní vývoj narození, úmrtí a sňatků v letech 1769-1774 (soubor sond z Čech)

Pramen: Přirozená měna, srvn. též pozn. 36.

Vrchol hladomoru se projevil v zimě 1771/1772, po další špatné sklizni. Počet úmrtí výrazněji stoupl v prosinci a úmrtnost v dalších měsících dále rostla. Nejvíce zemřelých bylo zaznamenáno v únoru a březnu 1772, potom začal počet zemřelých mírně klesat. Minima roku 1772 bylo dosaženo odlišně od obvyklého sezonního vývoje úmrtnosti v listopadu. Zima 1772/1773 se počty zemřelých podobala průběhu let 1769 a 1770, v letních měsících ale úmrtnost klesla pod běžný průměr, aby bylo minima roku 1773

dosaženo opět v listopadu. Ještě v roce 1774 byly počty zemřelých podprůměrné, roku 1775 se začaly pozvolna vracet do obvyklých hodnot.

Krizová situace se samozřejmě projevila také na křivce narozených. Až do února 1771 vykazují matriční sondy přírůstek obyvatelstva, v březnu pak došlo ke zlomu, kdy počet narozených přestal být vyšší než počet zemřelých. Tento stav se udržel až do května 1773, tehdy znovu počet narozených převýšil počet zemřelých. Od března 1771 počet narozených postupně klesal, minima bylo dosaženo v dubnu 1772, tedy v období nejvyšší úmrtnosti. Nízká úroveň porodnosti, jejíž úbytek však nebyl tak výrazný jako nárůst úmrtí, se udržela až do prosince roku 1772. Toto období minimálního počtu narozených koresponduje s omezením počtu koncepcí za největší krize v zimě a na jaře roku 1772. Kromě úmrtí potenciálních rodiček či jejich partnerů byla důvodem i dočasná sterilita žen způsobená podvýživou a stresem. Od ledna 1773 se začala postupně porodnost zvyšovat. Celý rok 1773 byl typický nadprůměrným počtem narozených dětí. Relativní vrchol počtu narozených byl způsoben vymizením nákazy. Pokles počtu narozených dětí za nebo po velkých epidemiích tedy jednoznačně nebyl dán jen poklesem počtu sňatků.

Zvyšování počtu narozených od ledna 1773 však samozřejmě souvisí také s nárůstem sňatků od května roku 1772 a postupným odezníváním krize, které je možné sledovat na přelomu léta a podzimu roku 1772. Částečně se v rámci souboru matrik za celé Čechy ukazuje také pokles počtu sňatků. Pokles však nebyl tak výrazný jako již zmíněný následný vzestup v květnu 1772, kdy počet sňatků jedenapůlkrát převýšil obvyklý květnový počet. Tato zvýšená sňatečnost pokračovala celé léto, v srpnu se sice její hodnota mírně snížila, přesto počet sňatků téměř dvakrát překročil obvyklý srpnový průměr. Maximum sňatků pak bylo uzavřeno v listopadu, měsíci s tradičně nejvyšší frekvencí svateb. V roce 1772 však byl uzavřen téměř dvojnásobný počet sňatků než ve stejném měsíci v předcházejícím roce. Tento nadprůměrný stav trval ještě v roce 1773, pak se četnost sňatků postupně vracela do stavu před krizí.

Mikrosonda do průběhu hladomoru a jeho projevů ve farnosti Postupice na základě studia matrik⁴⁷

Na závěr sledování demografického průběhu hladomoru připojuji stručný pohled na vývoj obyvatelstva farnosti Postupice, která příslušela do vikariátu Divišov, nacházejícího se v jednom z nejvíce postižených krajů – Kouřim-

⁴⁷ Matriky zemřelých (1746-1784), narozených (1741-1784) a oddaných (1750-1784) římsko katolické fary Postupice uloženy ve Státním oblastním archivu Praha.

ském. Protože se jedná pouze o stručný exkurz do života jedné farnosti bez hlubšího studia této tematiky, zůstává samozřejmě řada otázek nezodpovězena, přesto nám poskytuje zajímavé výsledky.

Studium projevů demografické krize umožňovala skutečnost, že po celé sledované období byl v matrice zemřelých farnosti Postupice uváděn věk zemřelých osob, který nebyl pro účely této práce ověřován. Přesto je možné považovat tyto údaje za relativně přesné, vyhovující pro studium věkové struktury zemřelých, i když spolehlivost tohoto údaje samozřejmě vždy závisela na místním faráři, do jaké míry se snažil zjistit věk zemřelé osoby a do jaké jej pouze odhadoval. Relativní spolehlivost matrik v určení úmrtního věku dokládají závěry B. Lašťovkové pro farnost Hostivař v první polovině 18. století.⁴⁸ Autorka zjistila poměrně velkou spolehlivost matričních záznamů o věku u zemřelých dětí ve věku 1-4 roky, kde činila 98%. Se zvyšujícím se věkem zemřelých osob ubývalo přesnosti a projevovala se tendence zaokrouhlovat věk tak, že končil na 0 nebo 5 (30, 35, 40 atd.).

Další důležitý údaj, který poskytuje postupická matrika, je uvedení rodinného stavu snoubenců. Z něho je možné přesně odlišit, kolik snoubenců uzavřelo sňatek poprvé nebo zda jeden, popřípadě oba vstupovali do manželství opakovaně. Matrika bohužel neudává věk snoubenců.

Ve farnosti žilo podle zpovědních seznamů v roce 1770, ve kterém zde bylo dosaženo maximálního počtu obyvatel ve sledovaném období, 3186 osob. V roce 1772 klesl počet obyvatel na minimum, v roce největší krize jich zde žilo jen 2702. Za hladomoru tedy ubylo ve farnosti Postupice 15,2% obyvatel.

Nejprve se zaměříme na věkovou skladbu zemřelých osob. V protostatistickém období připadala v nekrizových obdobích téměř polovina všech úmrtí na děti do 4 let. V této věkové kategorii byla častější úmrtí chlapců než dívek.⁴⁹ Průměrný věk zemřelých při zahrnutí celé populace byl vzhledem k tak vysokému podílu dětí velmi nízký, kolem 25 let. Při vyloučení dětského věku do 14 let pak průměrný věk zemřelých vzrůstal přibližně na 53 let.⁵⁰ Srovnání průměrného věku zemřelých podle pohlaví prokazuje nižší věk mužů než žen v rozmezí 3-4 let, což bylo způsobeno vyšší úmrtností chlapců ve srovnání s dívkami ve skupině mladších dětí, především kojenců.

⁴⁸ B. LAŠŤOVKOVÁ, *Vývoj úmrtnosti ve farnosti Hostivař v první polovině 18. století*, HD 19, 1995, s. 66-69.

⁴⁹ *Přirozená měna*, str. 51.

⁵⁰ L. DOKOUPIL - L. NESLÁDKOVÁ, *Průměrný věk zemřelých v protostatistickém období*, Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě, *Historica-Geographica*, C-17, 80, 1982, s. 82-83.

Během mortalitních krizí se charakter úmrtnosti změnil. Z hlediska věkové skladby zemřelých lze rozlišit dva typy krizí - krize, které postihly všechny věkové kategorie a krize, kterými byly zasaženy jen děti. Tam, kde šlo o dětské epidemie, se neprojevil následný pokles porodů tak výrazně nebo k němu nedošlo vůbec, na rozdíl od krizových situací, které zasáhly i ostatní věkové skupiny.⁵¹

Hladomor počátku 70. let 18. století patří do první skupiny, je pro něj charakteristické, že zasáhl všechny věkové skupiny obyvatelstva, přičemž u dospělých se úroveň úmrtnosti s věkem zvyšovala, takže bylo zasaženo zvláště starší obyvatelstvo. Názorně je tento vývoj patrný z tabulky právě na příkladu Postupic (tabulka 8 a příloha 3).

Rok 1770 odpovídá výše zmiňovaným výsledkům nekrizových let. Nejvyšší procento ze všech zemřelých tvoří kojenci, které spolu s kategorií dětí do 4 let tvoří polovinu všech zemřelých. Úmrtnost vyšších věkových skupin je nižší, zvyšuje se znovu po šedesátém roce věku.

Tabulka 8. Věková skladba zemřelých ve farnosti Postupice v letech 1770-1773

Úmrtní věk	1770		1771		1772		1773	
	počet	v %	počet	v %	Počet	v %	počet	v %
do 1roku	24	30,8	28	14,7	28	7,4	27	36,5
1-4	16	20,5	37	19,5	72	18,9	10	13,5
5-19	8	10,2	17	8,9	74	19,4	11	14,9
20-59	13	16,7	56	29,5	122	32,0	18	24,3
60+	16	20,5	52	27,4	78	20,5	7	9,5
neurčeno	1	1,3	-	-	7	1,8	1	1,3
50+	21	26,9	72	37,9	107	28,1	13	17,6
celkem	78	100,0	190	100,0	381	100,0	74	100,0

V krizových letech výrazně klesl podíl zemřelých kojenců, což jistě souviselo s nižším počtem narozených dětí v tomto období. Mírně se také postupně snižoval počet úmrtí dětí ve věku 1-4 roky, jak se deficit narozených dětí přesouval do vyššího věku. V roce 1771 zemřelo oproti roku předchozímu méně dětí starších pěti let, v roce 1772 se však jejich počet zdvojnásobil.

Znatelný vzestup úmrtí zaznamenala především skupina dospělých ve věku 20-59 let. Naopak ve věku nad 60 let nebylo zvýšení počtu zemřelých tak značné, protože osob tohoto věku bylo v populaci ve sledované době poměrně málo.

⁵¹ E. ČÁŇOVÁ, *Vliv mortalitních krizí na vývoj porodnosti*, Demografie 25, 1983, s. 147-148.

V roce bezprostředně následujícím po hladomoru opět značně stoupl počet zemřelých kojenců, což souviselo se vzestupem počtu narozených dětí. Ve všech ostatních kategoriích počty zemřelých vzhledem k předchozímu období poklesly.

Se zvýšenou úmrtností za demografických krizí souvisel vzestup sňatků vdovců a vdov. V protostatistickém období byl počet těchto sňatků v důsledku nízkého úmrtního věku vysoký i mimo mortalitní krize, jak dokládají například údaje pro město Kouřim, kde v první polovině 18. století sňatky vdov a vdovců činily 36%, ve druhé polovině dokonce 43%.⁵² Do opakovaného manželství přitom vstupovalo daleko více mužů než žen. Pro muže nebyl problém uzavřít nové manželství i po šedesátém roce věku.⁵³ Účelem těchto sňatků bylo zpravidla zajistit výchovu dětí po úmrtí matky a zabezpečit chod domácnosti. V populaci tak bylo značné procento ovdovělých žen, více než ovdovělých mužů. Nejnižší podíl tvořily sňatky obou ovdovělých snoubenců. Tuto situaci potvrzují údaje farnosti Postupice za rok 1769.

Tabulka 9. Sňatky podle rodinného stavu ve farnosti Postupice v letech 1769-1776

Rok	Celkem sňatků	Oba svobodní		Muž vdovec		Žena vdova		Oba ovdovělí	
		počet	v %	počet	v %	počet	v %	počet	v %
1769	33	22	66,7	10	30,3	1	3,0	-	-
1770	13	8	61,5	4	30,8	1	7,7	-	-
1771	13	7	53,8	5	38,5	1	7,7	-	-
1772	50	25	50,0	7	14,0	15	30,0	3	6,0
1773	33	21	63,6	2	6,1	10	30,3	-	-
1774	29	21	72,4	2	6,9	5	17,2	1	3,5
1775	20	20	100,0	-	-	-	-	-	-
1776	30	26	86,7	1	3,3	1	3,3	2	6,7

Za hladomoru poklesl počet uzavíraných manželství, nadále se však udržovalo tradiční schéma skladby podle rodinného stavu s převahou sňatků obou svobodných snoubenců, z opakovaných sňatků tvořili největší podíl vdovci. Změna nastala roku 1772, kdy po dobré sklizni a ústupu krize rapidně stoupl počet nových manželství. V tomto roce se rovnal počet sňatků uzavíraných poprvé a opakovaně. Otočil se přitom poměr sňatků vdovců a vdov, protože po skončení krize byl v populaci po určitou dobu velký podíl ovdovělých mladších žen, které se proto snáze vdaly. V tomto roce byly také uzavřeny tři sňatky oboustranně ovdovělých snoubenců, což je rovněž typické pro pokri-

⁵² J. BERÁNKOVÁ, *Demografický vývoj města Kouřimi v letech 1650-1850*, HD 18, 1994, s. 78-79.

⁵³ TAMTÉŽ, str. 81.

zová období, ve kterých byl po úmrtí potenciálních partnerů dočasný nedostatek svobodných osob.

Sledovala jsem časový interval mezi ovdověním a novým sňatkem v době krize a těsně po ní, to znamená v období let 1771-1774 (v roce 1775 nebyl uzavřen žádný sňatek ovdovělých osob). V této době bylo uzavřeno 51 opakovaných sňatků, tj. 55 mužů a žen (čtyřikrát se jednalo o sňatek oboustranně ovdovělých snoubenců). Ve 12 případech se nepodařilo zjistit datum úmrtí partnera, pracuji tedy jen se 43 údaji.

Tabulka 10. Doba mezi ovdověním a uzavřením nového manželství ve farnosti Postupice v letech 1771-1774

Rok	Průměr délky vdovství (v měs.)	Počet sňatků podle délky vdovství						
		celkem	do 1 měsíce	1 - 3 měsíce	4 - 6 měsíců	½ roku - 1 rok	1 - 2 roky	více než 2 roky
1771	6,2	6	-	2	3	-	1	-
1772	5,0	23	1	8	9	3	2	-
1773	10,4	7	-	2	1	1	2	1
1774	19,0,3	7	-	1	-	-	3	3

Většinu nových sňatků uzavřeli ovdovělí, kterým zemřel partner v době největší krize v letech 1771 a 1772. Konkrétně 27 sňatků z celkového počtu 43 uzavřela osoba, která ovdověla v době od října 1771 do května 1772. Délka vdovství byla v těchto letech velmi krátká, v průměru se uzavíraly nové sňatky zhruba půl roku po ovdovění. V pozdějších letech se průměrná délka vdovství před novým sňatkem rychle zvyšovala.

Z 51 uzavřených sňatků vdov a vdovců jsem do roku 1776 zaznamenala narození dítěte ve 28 případech. Na vyvozování spolehlivých závěrů je získaný vzorek příliš malý, přesto jsou výsledky zajímavé. Do roku 1772 se ve zkoumaných manželstvích vdovců a vdov nenarodilo žádné dítě, tzn. ani ve svazcích uzavřených v roce 1771. V roce 1773 se pak těmto párům narodilo 13 dětí. Žádné dítě narozené v tomto roce nepochází z předsvatebních styků manželů, naopak většina dětí se narodila 11 až 14 měsíců po svatbě. Průměrná doba mezi sňatkem a narozením prvního dítěte činila 14 měsíců v roce 1773, 14,7 měsíce v roce 1774 a 19,6 měsíce v roce 1775.

Tabulka 11. Interval mezi svatbou a prvním dítětem (v dokončených měsících)

Rok	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	18	19	24	25	26	42
1773	---	---	---	3	---	1	2	3	1	---	---	1	---	1	1	---	---
1774	1	1	2	---	---	---	---	---	---	1	1	1	1	1	---	1	---
1775	---	---	---	---	---	---	2	---	1	---	---	1	---	---	---	---	1

Závěr

Demografická krize v letech 1771-1772 výrazně zasáhla do vývoje českých zemí v mnoha aspektech. Mimořádný dopad krize je dán tím, že vysoká úmrtnost zasáhla celé území Čech, zatímco starší demografické krize postihovaly zřejmě jen některé oblasti.

Na území pražské arcidiecéze se snížil podle údajů zpovědních seznamů počet obyvatel o 177 169, tj. o 10,2%. Na sledovaném území se přitom projevila značná diference postižení jednotlivých oblastí. Velké ztráty zaznamenal jeden z nejhustěji osídlených krajů Boleslavský, který na svém území zahrnoval horské oblasti s rozvíjející se manufakturní výrobou. Dále se znatelně vylidnily středočeské kraje Kouřimský a Berounský.

Nejméně pak zasáhl hladomor Chrudimský a Žatecký kraj, které zaznamenaly úbytek obyvatelstva méně než 7%. Zaráží minimální ztráty populace pražských měst, které jsou však pravděpodobně zkresleny neúplnou evidencí zemřelých ve farních matrikách.

Příloha 1. Počty sňatků, narozených dětí, zemřelých osob a celkové počty obyvatel na základě zpovědních seznamů na území pražské arcidiecéze v letech 1769-1774 podle krajů

Kraj, rok	Počet				Přirozený přírůstek/ úbytek
	sňatků	narozených	zemřelých	obyvatelů	
Bechyňský					
1769	2 029	11 006	7 936	259 869	3 070
1770	1 907	10 574	8 777	259 603	1 797
1771	1 864	7 969	19 570	262 293	- 11 601
1772	2 888	5 303	25 398	241 703	- 20 095
1773	2 243	10 271	6 300	233 398	3 971
1774				243 868	
Plzeňský					
1769	1 901	10 380	7 997	221 634	2 383
1770	1 712	13 635	7 913	229 369	5 722
1771	1 589	8 509	14 710	233 156	- 6 201
1772	2 646	6 839	18 490	215 725	- 11 651
1773	2 421	10 023	6 285	215 097	3 738
1774				215 123	
Rakovnický					
1769	817	4 812	4 058	102 194	754
1770	771	4 911	3 939	101 713	972
1771	752	4 177	8 352	102 117	- 4 175
1772	1 456	2 435	11 084	95 321	- 8 649
1773	1 251	4 553	3 826	92 387	727
1774				94 902	
Chrudimský					
1769	1 473	7 661	4 857	171 536	2 804
1770	1 579	7 407	5 830	175 670	1 577
1771	1 213	6 524	8 405	176 717	- 1 881
1772	1 732	4 444	14 916	171 988	- 10 472
1773	1 779	6 318	5 573	164 436	745
1774				167 114	
Žatecký kraj					
1769	1 473	8 185	6 063	188 003	2 122
1770	1 556	8 265	6 493	192 117	1 772
1771	1 381	7 740	9 820	194 706	- 2 080
1772	1 549	5 849	14 176	188 308	- 8 327
1773	1 945	7 384	6 658	181 396	726
1774				188 622	

Kraj, rok	Počet				Přirozený přírůstek/ úbytek
	sňatků	narozených	zemřelých	obyvatelů	
Boleslavský					
1769	1 787	10 278	6 526	207 190	3 752
1770	1 973	10 070	6 369	215 407	3 701
1771	1 271	9 121	11 818	221 353	- 2 697
1772	1 962	5 283	27 773	203 032	- 22 490
1773	2 655	8 516	6 438	188 677	2 078
1774				194 340	
Kouřimský					
1769	1 279	7 303	5 878	144 505	1 425
1770	1 245	7 064	5 960	149 964	1 104
1771	1 188	5 794	14 307	147 829	- 8 513
1772	1 944	3 889	14 931	135 297	- 11 042
1773	1 778	7 189	4 842	131 834	2 347
1774				137 397	
Prácheňský					
1769	1 276	6 863	5 166	157 710	1 697
1770	1 090	6 399	5 323	158 513	1 076
1771	1 002	5 408	11 743	158 047	- 6 335
1772	1 661	3 635	13 998	146 903	- 10 363
1773	1 582	6 037	3 871	142 633	2 166
1774				148 159	
Čáslavský					
1769	1 023	5 631	3 616	124 820	2 015
1770	1 099	5 195	4 441	126 638	754
1771	878	4 631	8 398	127 784	- 3 767
1772	1 278	3 239	11 327	121 911	- 8 088
1773	1 297	5 139	3 320	116 779	1 819
1774				119 626	
Berounský					
1769	876	4 792	4 598	112 534	194
1770	859	4 859	3 773	112 893	1 086
1771	653	3 505	12 159	114 157	- 8 654
1772	1 630	2 137	12 106	96 739	- 9 969
1773	1 274	4 918	2 348	94 353	2 570
1774				92 345	
Celkem arcidiecéze					
1769	13 934	76 911	56 695	1 689 995	20 216
1770	13 791	78 379	58 818	1 721 887	19 561
1771	11 791	63 378	119 282	1 738 159	- 55 904
1772	18 696	43 053	164 199	1 616 927	- 121 146
1773	18 225	70 348	49 461	1 560 990	20 887
1774				1 601 496	

***Příloha 2. Hrubé míry sňatečnosti, porodnosti a úmrtnosti
zjištěné na základě dat z povědních seznamů
v letech 1769-1773***

Kraj, rok	Sňatky	Narození	Zemřelí
	na 1000 obyvatel		
Bechyňský			
1769	7,81	42,35	30,54
1770	7,35	40,73	33,81
1771	7,11	30,38	74,61
1772	11,95	21,94	105,08
1773	9,61	44,01	26,99
Plzeňský			
1769	8,58	46,83	36,08
1770	7,46	59,45	34,5
1771	6,81	36,49	63,09
1772	12,27	31,7	85,71
1773	11,25	46,6	29,22
Rakovnický			
1769	7,99	47,09	39,71
1770	7,58	48,28	38,73
1771	7,36	40,9	81,79
1772	15,27	25,54	116,28
1773	13,5	49,28	41,41
Chrudimský			
1769	8,59	44,66	28,31
1770	8,99	42,16	33,19
1771	6,86	36,92	47,56
1772	10,07	25,84	86,73
1773	10,82	38,42	33,89
Žatecký			
1769	7,83	43,54	32,25
1770	8,1	43,02	33,8
1771	7,09	39,75	50,44
1772	8,22	31,06	75,28
1773	10,72	40,71	36,7
Boleslavský			
1769	8,62	49,61	31,5
1770	9,16	46,75	29,57
1771	5,74	41,21	53,39
1772	9,66	26,02	136,79
1773	14,07	45,14	34,12

Kraj, rok	Sňatky	Narození	Zemřelí
	na 1000 obyvatel		
Kouřimský			
1769	8,85	50,54	40,68
1770	8,3	47,1	39,74
1771	8,04	39,19	96,78
1772	14,37	28,74	110,36
1773	13,49	54,53	36,73
Prácheňský			
1769	8,09	43,52	32,76
1770	6,88	40,37	33,58
1771	6,34	34,22	74,3
1772	11,31	24,74	95,29
1773	11,09	42,33	27,14
Čáslavský			
1769	8,19	45,11	28,97
1770	8,69	41,02	35,07
1771	6,87	36,24	65,72
1772	10,48	26,57	92,91
1773	11,11	44,0	28,43
Berounský			
1769	7,78	42,58	40,86
1770	7,61	43,04	33,42
1771	5,72	30,7	106,51
1772	16,85	22,09	125,14
1773	13,5	52,12	24,88
celkem Pražská arcidiecéze			
1769	8,24	45,51	33,55
1770	8,01	45,52	34,16
1771	6,78	36,46	68,63
1772	11,56	26,63	101,55
1773	11,67	45,07	31,68

**Příloha 3. Skladba zemřelých podle věku a pohlaví ve farnosti
Postupice v roce 1772**

Úmrtní věk	Muži		Ženy		Celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%
do 1 roku	18	9,73	10	5,16	28	7,35
1-4	36	19,46	36	18,56	72	18,9
5-9	18	9,73	24	12,37	42	11,02
10-14	7	3,78	6	3,09	13	3,41
15-19	11	5,95	8	4,12	19	4,99
20-24	10	5,41	7	3,61	17	4,46
25-29	5	2,7	8	4,12	13	3,41
30-34	9	4,87	10	5,16	19	4,99
35-39	9	4,87	10	5,16	19	4,99
40-44	5	2,7	4	2,06	9	2,36
45-49	12	6,49	4	2,06	16	4,2
50-54	3	1,62	4	2,06	7	1,84
55-59	5	2,7	17	8,76	22	5,77
60-64	7	3,78	15	7,73	22	5,77
65-69	9	4,87	11	5,67	20	5,25
70-74	5	2,7	9	4,64	14	3,67
75-79	6	3,24	4	2,06	10	2,63
80-89	6	3,24	3	1,55	9	2,36
90-99	2	1,08	1	0,515	3	0,79
dítě	2	1,08	2	1,03	4	1,05
dospělý	-	-	1	0,515	1	0,26
neznámý	-	-	-	-	2	0,53
celkem	185	100,00	194	100,00	381	100,00

Summary

DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT DURING A FAMINE IN 1771-1772

The study is devoted to an extensive famine that afflicted Europe at the beginning of the 70's of the 18th century and that badly impaired development of the Czech Lands. The author describes how this demographic crisis developed in 1771-1772 in the Czech Lands using the confessional registers of the Prague Archbishopric. She shows development of nuptiality, fertility and mortality in the whole Archbishopric as well as the changes in the population's size. According to the confessional registers, the population declined by 177 thousands (10 ptc.). The author also pays attention to the fact that the crisis stroke different localities with different power. The biggest losses were recorded in Boleslav area that was one of the most populated districts and where the manufacture production was developing rapidly. Chrudim and Žatec districts were the least affected. The study also describes seasonal demographic development during the crisis in 1771-1772. In the last part it shows development of the famine Postupice parish using its register of births and deaths.

ŽIDÉ V JEVÍČKU OD POLOVINY DEVATENÁCTÉHO STOLETÍ DO ROKU 1938

Jana Helemíková

1. Úvod

Příspěvek je zaměřen na rekonstrukci historickodemografických struktur židovské populace města Jevíčka. Základním pramenným materiálem se staly výsledky sčítání obyvatel města Jevíčka z let 1857 až 1930.¹ Vzhledem ke skutečnosti, že Jevíčko bylo malé městečko a počet Židů zde prudce klesal, bylo možné vyexcerpovat a zpracovat údaje o všech Židech, kteří zde v tomto dlouhém časovém úseku žili. Židovská populace Jevíčka byla pracovní rozdělena na dva soubory: první tvoří izraelité, kteří bydleli v tradičně židovské části města, druhou představují judaisté, kteří židovskou čtvrť po polovině 19. století opustili, usadili se v jiných městských částech a více se tak začlenili mezi majoritní společnost. Obyvatelstvo tzv. židov-

¹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond *Sčítací operáty okresu Moravská Třebová*, sčítací operáty židovské obce v Jevíčku z roku 1857, č. inv. 292, č. fasc. 325; sčítací operáty židovské obce, města a předměstí Jevíčka z roku 1869, č. inv. 293, č. fasc. 326, 327, 328; sčítací operáty židovské obce, města a předměstí Jevíčka z roku 1880, č. inv. 294, č. fasc. 329, 330, 331, 332; sčítací operáty židovské obce, města a předměstí Jevíčka z roku 1890, č. inv. 295, č. fasc. 333, 334, 335; sčítací operáty židovské obce, města a předměstí Jevíčka z roku 1900, č. inv. 296, č. fasc. 336, 337, 338, 339, 340; sčítací operáty židovské obce, města a předměstí Jevíčka z roku 1910, č. inv. 297, č. fasc. 341, 342, 343, 344; fond *Okresní úřad Moravská Třebová*, sčítací operáty města Jevíčka z roku 1921, kartony č. 13, 14, 15, 16; Státní ústřední archiv Praha, depozitář Kamýk nad Vltavou, fond *Sčítání obyvatel v ČSR*, rok 1930, okres Moravská Třebová, obec Jevíčko, kartony č. 7617, 7618, 7619.

ského města v Jevíčku bylo totiž až do roku 1910 sčítáno vždy odděleně od obyvatelstva vlastního Jevíčka a sčítací archy náležící této městské části byly zvláště vyčleněny. Této skutečnosti bylo využito ke srovnání židovské populace židovské obce s židovskou populací obce městské. (Vzhledem k frekventovanému výskytu slovních spojení židovská obec a městská obec používám v dalším textu zkrácených tvarů ŽO a MO).

Město Jevíčko (něm. Gewitsch) leží na Malé Hané v Boskovické brázdě. Založeno bylo ve třináctém století. Původně bylo považováno za město královské, přechodně však přestávalo patřit přímo panovníkovi a dostávalo se do rukou šlechty nebo bylo zastavováno. Roku 1500 bylo vloženo do zemských desek jako obyčejný deskový statek, čímž definitivně kleslo z města královského na poddanské. Od té doby vedli jevíčští měšťané neustále vleklé spory s vrchností o svá privilegia. Na konci osmnáctého století se jim podařilo dosáhnout omezení vrchnostenského dozoru zřízením vlastního tzv. regulovaného magistrátu. Ten skončil svou činnost v roce 1850, kdy byl zřízen politický okres Moravská Třebová, tvořený třemi soudními okresy. Jedním z nich byl soudní okres Jevíčský. Výsledky voleb z roku 1848 rozhodně nesvědčí pro velké národní uvědomění tehdejšího Jevíčka. Postupem doby se tu však aktivoval český živel, který nacházel uplatnění ve spolkovém životě. Jevíčko hrálo ve svém regionu důležitou úlohu kulturního střediska českého obyvatelstva. Přestože bylo v 19. století českým městem, jeho správa byla v německých rukou až do volebních bojů v 80. a 90. letech. Češi se do ní výrazněji prosadili v obecních volbách roku 1885. Teprve ve volbách roku 1892 byl zvolen první český starosta.²

Židé se začali v Jevíčku usazovat už v 15. století, kdy byli postupně vytlačováni z královských měst. Jejich přítomnost ve městě v 15. století potvrzují kupní smlouvy a zápisy v pozemkových knihách, kde se objevují jako kupci či prodejci realit. Z roku 1616 se zachoval první seznam všech domů v Jevíčku. Podle tohoto tzv. ouročního rejstříku drželi Židé tři domy rybní a dva uliční.³ Podle lánské vizitace provedené v městě Jevíčku roku 1677 zde měli Židé 12 domů.⁴ Židovská čtvrť se nacházela podél severních hradeb města v dnešní Soudní (dříve Židovské) a Růžové ulici. Přibližně uprostřed stála synagoga.

Od poloviny 17. století vedlo Jevíčko urputné spory s vrchností o dodržování privilegií, ale také o správu usedlých Židů a o kontrolu nad jimi

² J. PINKAVA, *Jevíčko v letech 1848 - 1918. Letopis města Jevíčka*. Jevíčko 1993, str. 82 - 87.

³ J. MACKERLE, *Letopis města Jevíčka*. Brno 1958, str. 108 - 109.

⁴ *Tamtéž*, str. 154 - 155.

provozovanými živnostmi. Židé nepodléhali městské správě, ale přímo vrchnosti. Mezi židovskou a křesťanskou obcí proto panovalo napětí. Měšťanům především vadilo, že jsou vrchností proti Židům různě znevýhodňováni. Když se v roce 1789 vytvořil v křesťanském Jevíčku regulovaný magistrát, pokusil se ovládnout i správu židovské obce. Vrchnost ve Velkých Opatovicích však tyto snahy rázně odmítla a dozor nad správou židovské obce vykonávala sama.

Roku 1792 byl ve městě proveden soupis duší. Bylo tu tehdy 35 židovských domů, z celkového počtu 1990 obyvatel bylo 482 Židů, tj. 24%.⁵

V roce 1869 v Jevíčku vypukl ničivý požár, jemuž padla za oběť velká část židovské čtvrti, kde uhořely i dvě osoby. Shořel i archiv židovské náboženské obce. Tehdy začalo hromadné vystěhovávání židovských rodin, především do Brna a Vídně.

Ve druhé polovině devatenáctého století jevíčtí Židé postupně opouštěli bývalé židovské ghetto a stěhovali se do domů na území křesťanského města, kam také přenášeli své ekonomické aktivity, zaměřené především na oblast obchodu. Velkou přitažlivost pro ně mělo zejména náměstí. V roce 1890 žilo na náměstí čtrnáct židovských rodin a v nich celkem sedmdesát osob, což byla skoro čtvrtina tehdejší židovské populace města.

Dne 28. května 1919 se usnesením vlády ČSR sloučila křesťanská obec se židovskou v jednu politickou obec Jevíčko. Tím byla zrušena i německá židovská škola, která byla v Jevíčku zřízena za josefínských reforem.

Po mnichovském diktátu zůstalo Jevíčko součástí okleštěného Československa, připadlo však k politickému okresu Boskovice. Ocitlo se přímo na sudetské hranici, za níž zůstaly sousední dědiny.

Židovské obyvatelstvo města bylo v podstatě vyhlazeno v letech nacistické okupace. Dne 14. 3. 1942 byli všichni Židé z Jevíčka v počtu 111 osob vystěhováni. Jejich cílovou stanicí byl Terezín. Ve Státním židovském muzeu v Praze je uložen seznam 101 zdejších Židů, kteří byli po útrapách likvidováni buď již cestou do vyhlazovacích táborů na území Polska, nebo tam v plynových komorách (jedná se o likvidační tábory Piaski, Varšava, Zamość, Treblinka a Osvětim v Polsku a Malý Trostinec v Bělorusku). Někteří z nich zemřeli už v Terezíně. V seznamu je zapsáno 47 mužů a 54 žen. Mezi nimi bylo deset dětí ve věku do šestnácti let. Pouze tři Židé přežili a jen jeden se do Jevíčka vrátil.⁶

⁵ *Tamtéž*, str. 246.

⁶ F. PLECH, *Jevíčko a Židé v historii*. Příloha Jevíčského zpravodaje, únor 1992, str. 6 - 9.

Jako upomínka na zaniklé židovské osídlení zůstaly Jevíčku dvě hmotné památky: opuštěné torzo zdejšího židovského hřbitova a bývalá synagoga.

Místní Židé pohřbívali své zemřelé postupně na dvou místech: kolem roku 1630 začali pochovávat v městském valu těsně při hradební zdi. Tento starý hřbitov sloužil do roku 1836. Následně byl zrušen a náhrobky byly odstraněny. V letech 1837-1941 se pochovávalo na novém hřbitově za městem. Ten se nacházel asi 800 m západně od synagogy v ulici vedoucí do Zadního Arnoštova. Od roku 1941, po vypuzení Židů, hřbitov pustl. Zachovalo se na něm jen několik pomníků, značně poškozených, z nichž jen asi 10 mělo čitelné nápisy, s úmrtím datovaným 1877-1920. Z těchto zbytků vybral zástupce Židovské obce v Praze 13 náhrobních kamenů a ty byly umístěny v jihovýchodním rohu hřbitova v místě, kde ještě hroby nebyly.⁷ Z celého hřbitova tak zbyla pouze symbolická skupina náhrobků, která je součástí dnešního parku, jehož stav není nijak příznivý.

Současnou synagogu postavili Židé uprostřed ghetta kolem roku 1792 z kamene zbořeného farního kostela (podle jiného pramene roku 1784). Původní dřevěná synagoga byla roku 1747 zničena požárem a nahrazena zděnou budovou. Jedná se o klasicistní stavbu, která byla roku 1907 upravena v secesním slohu. Bohoslužby se tu konaly do druhé světové války. Od roku 1953 je tato bývalá synagoga využita jako kostel církve čs. husitské, její interiér byl stavebně adaptován k tomuto účelu.⁸ Symbol husitské církve je umístěn také na vrcholku štítové zdi. Ministerstvo kultury České republiky v Praze prohlásilo dne 4.11.1993 budovu bývalé synagogy na žádost Židovské náboženské obce v Praze za kulturní památku.

2. Vývoj počtu obyvatel židovské komunity v Jevíčku v letech 1857 až 1930

Počet židovského obyvatelstva v Jevíčku kulminoval v polovině devatenáctého století. V roce 1857 zde mělo domácí příslušnost přes 1300 Židů, kteří tvořili více než třetinu veškeré populace města (přítomno v den sčítání bylo 766 osob). Během druhé poloviny devatenáctého století počet židovského obyvatelstva v Jevíčku prudce ubýval. Při každém sčítání lidu bylo přítomno o dvacet až třicet procent Židů méně než před deseti lety. Celkový počet izraelitů zde byl v roce 1930 více než pětinasobně nižší, než v roce 1869.

⁷ J. PINKAVA, *Jevíčko v letech 1848 - 1918. Letopis města Jevíčka*. Jevíčko 1993, str. 198.

⁸ J. FIEDLER, *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha 1966, str. 79.

Zatímco v roce 1857 ještě žila převážná část Židů v ŽO, od roku 1869 si mírnou početní převahu udržovalo židovské obyvatelstvo náležící MO. Početní rozdíl mezi nimi dosáhl svého maxima v roce 1890, kdy MO zahrnovala o 15,4% obyvatel více než ŽO.

Tabulka 1. Vývoj početního stavu židovské populace v Jevíčku 1869-1930

Rok	Počet obyvatel Jevíčka celkem	Počet Židů			% Židů v Jevíčku
		v ŽO	v MO	ŽO + MO	
1869	2 734	226	238	464	17,0
1880	2 719	184	196	380	14,0
1890	2 530	123	168	291	11,5
1900	2 624	92	121	213	8,1
1910	2 783	79	88	167	6,0
1921	2 718	.	.	124	4,6
1930	2 766	.	.	86	3,1

ŽO - židovská obec, MO - městská židovská obec

Pramen: Sčítací operáty, Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850 - 1970. Díl I, sv. 2.

Významným podnětem pro hromadné vystěhovávání židovských rodin z Jevíčka byl bezpochyby ničivý požár, který tu vypukl roku 1869. Za oběť mu padla velká část židovské čtvrti. Ze 17 vyhořelých domů v Židovské ulici jich devět nebylo obnoveno.⁹ Jako hlavní příčinu migrace Židů z Jevíčka je však třeba chápat polohu a velikost města a zdejší málo podnětné prostředí, které schopným židovským podnikatelům nenabízelo dosti slibnou perspektivu a jehož úzce omezený trh jim neposkytoval možnost dalšího rozvoje.

V období, které popisujeme, probíhaly v českých zemích rozsáhlé a hluboké společenské změny, z nichž situaci židovské obce v Jevíčku nejvíce ovlivnila politická emancipace Židů (získání stejných práv, jaká měli křesťané) a jevy spojené s urbanizací a industrializací. Obojí vedlo k migraci Židů z poddanských městeček a vesnic do větších měst a nově se rozvíjejících průmyslových center. Následkem byl postupný úpadek a zánik mnoha významných historických židovských komunit na venkově, což byl právě případ Jevíčka. Zároveň vznikaly početné nové obce ve velkých městech, kde měli Židé až do poloviny 19. století pobyt zakázán.

3. Struktura obyvatelstva v roce 1857

Židovská obec v Jevíčku dosahuje v polovině 19. století z hlediska počtu svých příslušníků svého vrcholu. Podle sčítacích operátů z roku 1857 nále-

⁹ F. PLECH, *Jevíčko a Židé v historii*. Příloha Jevíčského zpravodaje, únor 1992, str. 4.

želo Jevíčku v den sčítání celkem 1301 domácích Židů.¹⁰ Ovšem 834 z nich bylo označeno jako nepřítomní. Z těchto nepřítomných bylo sice 299 osob evidováno jako nepřítomní v židovské obci (ŽO), avšak jako místo jejich pobytu bylo uvedeno Jevíčko - křesťanská/městská obec (MO). U většiny z nich je poznamenáno i číslo domu, kde v křesťanské obci bydleli. Tento jev dokládá, jak Židé postupně opouštěli přelidněnou ŽO, ve které v té době stálo 46 domů, a stěhovali se odtud do MO, kde se mohli lépe uplatnit především v obchodní sféře. Zatímco v následujících sčítáních jsou už Židé žijící v křesťanské obci evidováni v jejích sčítacích operátech, v roce 1857 jsou zapsáni jako nepřítomní v sčítacích operátech ŽO.

Protože tyto osoby v Jevíčku fakticky bydlely, byly pro účely této studie považovány za osoby přítomné a údaje o nich byly zpracovány stejně jako údaje o osobách bydlících v ŽO. Těchto 299 osob vytvořilo samostatný soubor, který bylo možno srovnat s ostatními 467 osobami žijícími v ŽO.

Do kategorie přítomných tedy bylo zařazeno celkem 766 osob židovského vyznání (166 domácností). Z toho 467 osob (116 domácností) náleželo ŽO a 299 osob (50 domácností) žilo v MO. Fakticky nepřítomných bylo v Jevíčku 535 osob židovského vyznání, z toho 89 celých rodin a dále 94 jednotlivců, kteří patřili do rodin přítomných.

Pro židovskou populaci města Jevíčka byla po celé sledované období charakteristická početní převaha žen nad muži. V roce 1857 tvořily ženy 55,9% obyvatelstva ŽO a 53,8% obyvatelstva MO. V ŽO teoreticky připadalo na tisíc mužů 1267 žen, v MO to bylo 1167 žen.

V židovské populaci v ŽO i v MO převažovala v roce 1857 dětská složka. Nejsilnější věkovou skupinu v obou srovnávaných souborech tvořila populace mezi 5 a 10 lety. V ŽO zahrnovala 13,5% celkové populace, v MO to bylo 16,1%.

V ŽO byla nejvíce zastoupena populace dívek ve věku 10-14 let (7,9%) a chlapců ve věku 5-9 let (6,6%). V rámci populace v produktivním věku zde poměrně výrazně převažovaly ženy nad muži. Ve skupině 15-19letých měly dívky dokonce nadpoloviční většinu. Zde se projevuje především nepřítomnost chlapců pobývajících na studiích nebo v učení.

¹⁰ Sčítání lidu z roku 1857 jsem zpracovala jako samostatný soubor z toho důvodu, že výsledky tohoto sčítání byly zpracovány na základě jiných kritérií, než tomu bylo od roku 1869. Tento populační census byl totiž založen ještě na obyvatelstvu domácím (obyvatelstvo de iure), zatímco censy pozdější byly zpracovány na základě obyvatelstva přítomného (de facto) v den sčítání. Údaje získané zpracováním tohoto censu proto nemohou být objektivně srovnávány s údaji vyplývajícími z ostatních sčítání.

V MO tvořily nejpočetnější skupinu dívky ve věku 5-9 let (9,4%) a mladíci ve věku 15-19 let (7,0%). I zde můžeme pozorovat nízké zastoupení mužů v produktivních věkových kategoriích, především ve věku 30-44 let, kdy se jejich podíl pohybuje mezi pouhými 1,3% - 1,6%.

Tabulka č. 2. Struktura židovské populace v Jevíčku podle hranic reprodukčního věku v roce 1857

Věková kategorie	Židovská obec		Městská obec	
	abs. počet	%	abs. počet	%
0 - 14	170	36,4	114	38,1
15 - 49	198	42,4	142	47,5
50 a více	99	21,2	43	14,4
Celkem	467	100,0	299	100,0

K charakteristice populace podle reprodukčního věku bylo použito tzv. Sundbärgova dělení, které vychází ze vzájemného poměru tří základních věkových skupin v populaci: 0-14, 15-49 a 50 a více let.

Můžeme konstatovat, že židovské obyvatelstvo v MO bylo v roce 1857 populací progresivní s vysokým zastoupením dětské věkové kategorie (38,1%). Populace ŽO měla však již spíše znaky struktury stacionární, a to i přes silnou dětskou složku (36,4%). Bylo zde totiž poměrně nízké zastoupení populace v reprodukčním věku a tedy i početná skupina osob ve věku postreprodukčním.

I po odečtení dětské věkové skupiny 0-14 let byla v židovské populaci Jevíčka velmi silně zastoupena kategorie svobodných, a to především v MO.

V ŽO tvořili svobodní 38,7% populace od 15 let. Nejmladší vdaná žena zde měla 18 let a nejmladší ženatý muž 20 let. Z kategorie mladších 25 let zde byly pouze tři vdané ženy a dva ženatí muži. Ve věkové skupině 20-24 let zaujímalí ženatí muži a vdané ženy pouze 9,4%, ve skupině 25-29 let to bylo 42,1%, ostatní byli svobodní. Teprve ve skupině 30-34 let mají manželé se 71,4% převahu nad svobodnými. Kategorie ženatých a vdaných tvořila v ŽO celkově nejpočetnější skupinu populace od 15 let (47,8%). Kategorie ovdovělých byla zastoupena nejméně, přesto však jejich 13,5% tvořilo nezanedbatelnou položku populace od 15 let. Výraznou početní převahu měly ženy - vdovy, které tvořily proti vdovcům nadpoloviční většinu.

V MO byla nejvíce zastoupena skupina svobodných, kteří tu tvořili tři pětiny populace od 15 let. Kategorie ženatých a vdaných stojí na druhém místě a její zastoupení bylo velmi nízké. To je způsobeno hlavně tím, že tu Židé vstupovali do manželství vzhledem k obvyklým židovským zvyklostem poměrně pozdě. Nejmladší vdané ženě tu bylo 21 let a nejmladšímu žena-

tému muži 23 let. Do 25 let byli v kategorii sezdaných pouze dva muži a dvě ženy. Ženatí muži a vdané ženy tvořili ve věkové skupině 20-24 let 16%, ve skupině 25-29 let 35%, ve skupině 30-34 let 44,4% a převahu nad svobodnými měli teprve ve skupině 35-39 let s 68,8%. Kategorie ovdovělých se v MO podílela na populaci velmi málo, tvořila 5,4% populace starší 15 let a 3,3% celkové populace včetně dětí.

U žádného z Židů v Jevíčku nebyl uveden údaj „rozveden“.

Tabulka 3. Struktura židovské populace Jevíčka podle věku a rodinného stavu v roce 1857

Věk	Muži				Ženy			
	celkem	svobod.	ženatí	ovdov.	celkem	svobod.	vdané	ovdov.
15-19	30	30	0	0	40	39	1	0
20-24	27	23	4	0	30	26	4	0
25-29	18	10	8	0	21	14	7	0
30-39	31	8	23	0	49	13	32	4
40-49	38	9	26	3	56	20	31	5
50-59	38	9	29	0	40	14	20	6
60+	33	10	12	11	31	5	6	20
Celk.	215	9	102	14	267	131	101	35

V roce 1857 bylo v Jevíčku zaznamenáno celkem 166 židovských domácností, z toho 116 v ŽO a 50 v MO. Na jednu domácnost připadaly v ŽO průměrně 4 osoby, v MO 6 osob. Jednotlivé typy domácností jsou vyhodnoceny na základě historickodemografické typologie domácností, navržené P. Laslettem.¹¹

Zastoupení jednotlivých typů domácností bylo v ŽO i v MO podobné. Přibližně polovinu všech domácností tvořily úplné rodinné domácnosti. V ŽO to bylo 50,9%, v MO o 3,1% více.

Na druhém místě byly v ŽO neúplné rodinné domácnosti s jedním rodičem a dětmi, které tvořily pětinu zdejších domácností. Následovaly domácnosti nerodinné vícečlenné (12,9%), rozšířené (9,5%) a domácnosti jednotlivců (6,9%). Rodinné složené domácnosti se tu, stejně jako v MO, neobjevovaly vůbec. Zmíněné údaje o nízkém zastoupení rozšířených domácností, nulovém výskytu domácností složených a průměru čtyř osob na domácnost by mohly vést k závěru, že si zdejší Židé nemohli stěžovat na nedostatek bytových prostor. Musíme ale mít na paměti, že jeden dům se tu vždy skládal z několika bytových jednotek (1 dům zahrnoval až 8 domácností) a tyto domy byly tedy dosti plné.

¹¹ E. MAUR, *Základy historické demografie*. Praha 1978, str. 97 - 98.

V MO byly druhou nejpočetnější skupinou domácnosti nerodinné vícečlenné. Byly to, podobně jako v ŽO, především takové domácnosti, kde žil svobodný přednosta domácnosti spolu s hospodyní a jejími dětmi. Tyto případy tu byly dosti časté. Následovaly domácnosti rodinné rozšířené (8,0%) a domácnosti jednotlivců (4,0%).

Tabulka 4. Struktura židovské populace Jevíčka podle rodin a domácností v roce 1857

Typ domácnosti	Židovská obec		Městská obec	
	abs. počet	%	abs. počet	%
nerodinná				
-jednotlivce	8	6,9	2	4,0
-vícečlenná	15	12,9	9	18,0
rodinná				
-úplná	59	50,9	27	54,0
-neúplná	23	19,8	8	16,0
-rozšířená	11	9,5	4	8,0
-složená	0	0,0	0	0,0
Celkem	116	100,0	50	100,0

Na základě sčítání lidu z roku 1857 můžeme sledovat socioekonomickou strukturu obyvatelstva podle ekonomické aktivity a výrobních sektorů.

Socioprofesionální kód vypracovaný pro sčítání obyvatelstva roku 1857 dělí veškeré obyvatelstvo nikoli podle států i společností uznávaných stavů, nýbrž v zásadě podle způsobu obživy. Poprvé a naposledy se v rakouské statistice povolání vyskytuje pojem „továrník“ a zcela nová kategorie „pomocný dělník“. Obyvatelstvo českých zemí bylo v tomto sčítání roztrženo na duchovní, úředníky a vojsko, spisovatele, umělce, státní návladní a notáře, zdravotnické osoby, majitele pozemků, majitele domů, továrníky a řemeslníky, obchodníky, lodníky, rybáře, pomocné dělníky v zemědělství, průmyslu a dopravě, jiné sluhy, nádeníky a „jiné“ muže starší než 14 let. Zvláštní kategorii tvořily ženy a děti mladší 14 let.¹²

Procento ekonomicky aktivních osob bylo v židovské populaci Jevíčka dosti nízké. V MO tvořila tato skupina 29,1%, v ŽO pouze 26,1% obyvatelstva.

Obchod, tradičně nejrozšířenější židovské povolání, byl naprosto dominantní zájmovou sférou Židů v Jevíčku. V MO pracovalo v obchodu se zbožím 51,8% ekonomicky aktivního obyvatelstva, v ŽO dokonce 60,7%.

¹² *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996, str. 230 - 231.

Tímto svým zaměřením se Židé velmi výrazně odlišovali od majoritního obyvatelstva, které nacházelo svoji obživu především v zemědělství. Na rozdíl od katolické majority se zdejší Židé v zemědělství neangažovali vůbec.

Druhou nejpočetnější skupinu tvořily v obou srovnávaných souborech osoby uvedené v kategorii „jiných služeb“, kde převažovaly ženy. Ty měly mírnou převahu i v kategorii nádeníků, která byla z hlediska početního zastoupení na čtvrtém místě. Řemesla poskytovala obživu přibližně šestině ekonomicky aktivního židovského obyvatelstva v Jevíčku. Z hlediska početního zastoupení zaujímal tato kategorie třetí místo v MO, v ŽO byla na místě druhém spolu s kategorií „jiné služby“, v níž byl zaměstnán stejný počet osob.

Kromě toho bylo v ŽO zaznamenáno 10 osob uvedených v kategorii majitelů rent a domů, sedm z nich byly ženy. Tyto osoby však nebyly započítány do skupiny ekonomicky aktivních.

Tabulka 5. Ekonomicky aktivní židovská populace Jevíčka podle výrobních sektorů v roce 1857

Výrobní sektor	Židovská obec				Městská obec			
	abs. počet		%		abs. počet		%	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
OBCHOD								
obchodníci	64	7	52,5	5,7	34	8	39,1	9,2
pomocníci	3	-	2,5	-	3	-	3,5	-
ŘEMESLO								
řemeslníci*	10	3	8,2	2,5	5	-	5,8	-
pomocníci	6	-	4,9	-	8	-	9,2	-
SLUŽBY								
duchovní	1	-	0,8	-	1	-	1,1	-
úředníci	2	-	1,6	-	1	-	1,1	-
vojáci	1	-	0,8	-	1	-	1,1	-
zdravotnické osoby	0	1	0,0	0,8	1	-	1,1	-
jiné služby	7	12	5,7	9,9	2	13	2,3	14,9
nádeníci	2	3	1,6	2,5	5	5	5,8	5,8
Celkem	96	26	78,7	21,3	61	26	70,1	29,9
Dohromady	122		100,0		87		100,0	

*jedná se o kategorii „Fabrikanten und Gewerbeleute“

4. Vývoj struktury obyvatelstva v letech 1869 - 1930

Struktura obyvatelstva podle pohlaví

V židovské populaci města Jevíčka převažovaly po celé sledované období početně ženy nad muži a feminita se v průběhu vývoje postupně prohlubovala. Tento stav souvisel především s větším vystěhovalectvím mužů.

Tabulka 6. Struktura židovské populace Jevíčka podle pohlaví v letech 1869 až 1930 (v %)

Rok	Pohlaví			
	muži	ženy	celkem	
1869	ŽO	48,2	51,8	100,0
	MO	45,0	55,0	100,0
1880	ŽO	47,8	52,2	100,0
	MO	48,5	51,5	100,0
1890	ŽO	43,1	56,9	100,0
	MO	45,8	54,2	100,0
1900	ŽO	39,1	60,9	100,0
	MO	45,5	54,5	100,0
1910	ŽO	44,3	55,7	100,0
	MO	45,5	54,5	100,0
1921		37,9	62,1	100,0
1930		41,9	58,1	100,0

Nejnižší procentuální podíl mužů v židovské populaci Jevíčka v rámci sledovaného období byl zaznamenán v roce 1921, kdy tvořil pouhých 37,9%. Index feminity se pro tento rok rovnal 1 638. Převaha žen se projevovala především v kategorii populace v produktivním (nebo reprodukčním) věku.

Struktura obyvatelstva podle věku a rodinného stavu

Ve věkové skladbě židovského obyvatelstva Jevíčka bylo po celý sledovaný časový úsek patrné dosti nízké zastoupení populace v reprodukčním věku, a to především u mužů. Nízký podíl této kategorie se projevoval především v ŽO. Svého minima zde dosáhl roku 1910, kdy reprodukční skupina představovala pouze třetinu obyvatelstva. Populace se tedy po celé období vyznačovala podílově významnou dětskou i stařeckou složkou.

Mezi ŽO a MO se projevovaly dosti zřetelné odlišnosti ve věkové skladbě obyvatel. Populace ŽO stárla rychleji, od roku 1890 se vyznačovala rysy regresivní struktury. V MO převládala v průběhu vývoje stacionární struktura, výjimku tvořil rok 1880, kdy měla zdejší populace výrazně progresivní charakter. Po vzniku republiky židovská populace Jevíčka z re-

Tabulka 7. Struktura židovské populace podle hranic reprodukčního věku v letech 1869-1930 (v %)

Rok		Věková kategorie			
		0 - 14	15 - 49	50 a více	Celkem
1869	ŽO	39,4	38,1	22,5	100,0
	MO	28,6	48,7	22,7	100,0
1880	ŽO	33,2	37,5	29,3	100,0
	MO	44,9	38,8	16,3	100,0
1890	ŽO	29,3	34,1	36,6	100,0
	MO	35,1	42,9	22,0	100,0
1900	ŽO	30,4	44,6	25,0	100,0
	MO	33,9	44,6	21,5	100,0
1910	ŽO	32,9	32,9	34,2	100,0
	MO	30,7	44,3	25,0	100,0
1921		25,8	38,7	35,5	100,0
1930		14,0	45,3	40,7	100,0

produkčního hlediska zcela evidentně upadala. Obě československá sčítání již svědčí o zestárlé populaci regresivního typu bez slibných vyhlídek na populační růst. V roce 1930 byl podíl dětské složky zredukován na pouhých 14%, zatímco stařecká složka představovala 41%.

V rámci populace starší 15 let tvořili po celé sledované období největší skupinu osoby žijící v manželství, a to jak v ŽO, tak i v MO. Jejich zastou-

Tabulka 8. Struktura židovské populace Jevíčka od 15 let věku podle rodinného stavu v letech 1869-1930

Rok		Muži			Ženy			Celkem
		svobod.	ženatí	ovdov.	svobod.	vdané	ovdov.	
1869	počet	42	81	12	72	82	18	307
	%	13,7	26,4	3,9	23,4	26,7	5,9	100
1880	počet	25	62	10	51	65	18	231
	%	10,8	26,9	4,3	22,1	28,1	7,8	100
1890	počet	32	51	4	37	54	18	196
	%	16,3	26,0	2,0	18,9	27,6	9,2	100
1900	počet	22	32	9	29	32	20	144
	%	15,3	22,2	6,3	20,1	22,2	13,9	100
1910	počet	15	30	6	22	28	13	114
	%	13,1	26,3	5,3	19,3	24,6	11,4	100
1921	počet	9	19	6	27	20	11	92
	%	9,8	20,7	6,5	29,3	21,7	12	100
1930	počet	10	20	2	17	22	3	74
	%	13,5	20,7	2,7	23,0	29,7	4,1	100,0

pení se pohybovalo okolo poloviny populace, zastoupení svobodných okolo třetiny. Ve stavu svobodných i ovdovělých po celé sledované období převažovaly ženy. V roce 1921 tvořili ženatí a vdané pouze dvě pětiny populace starší 15 let, svobodní další dvě pětiny a zbylá pětina připadla na ovdovělé. Svobodných žen bylo trojnásobně více než mužů. Do roku 1930 procento svobodných mírně kleslo, prudce se zvýšil podíl sezdaných (56,7%) a překvapivě výrazně kleslo zastoupení ovdovělých. Ti nepředstavovali ani celých 7% populace starší 15 let.

Struktura obyvatelstva podle rodin a domácností

Počet domácností se v letech 1869-1910 v ŽO snížil ze 47 na 21 a v MO z 56 na 25. Průměr osob na jednu domácnost se v ŽO pohyboval mezi 4,8 (1869) a 3,4 osobami a v MO mezi 4,7 (1880) a 3,5 osobami. V roce 1921 zde tvořilo jednu domácnost průměrně 3,6 osob, o deset let později to byly 3,4 osoby.

Podnájemníci se v židovských domácnostech častěji vyskytovali pouze v roce 1869, kdy byli uvedeni v devíti domácnostech ŽO a ve třech domác-

Tabulka 9. Struktura rodin a domácností židovské populace Jevíčka v letech 1869-1930

Typ domácnosti	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930
počet rodin a domácností							
nerodinná							
-jednotlivce	2	5	12	7	3	5	4
-vícečlenná	11	7	3	5	4	4	1
rodinná							
-úplná	62	49	45	23	21	15	15
-neúplná	16	9	9	10	9	7	1
rozšířená							
-složená	1	-	-	-	-	3	4
Celkem	103	83	76	54	46	34	25
struktura v procentech							
nerodinná							
-jednotlivce	1,9	6,0	15,8	12,9	6,5	14,7	16,0
-vícečlenná	10,7	8,4	4,0	9,3	8,7	11,8	4,0
rodinná							
-úplná	60,2	59	59,2	42,6	45,6	44,1	60,0
-neúplná	15,5	10,9	11,8	18,5	19,6	20,6	4,0
-rozšířená							
-složená	1,0	-	-	-	-	-	-
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	0	0	0	0	0	0	0

nostech MO. V dalších censech se objevili pouze v několika ojedinělých případech.

Většina židovských obyvatel Jevíčka žila v úplných rodinných domácnostech. V ŽO se však jejich podíl v průběhu vývoje snižoval: v roce 1869 tvořily 63,8% všech domácností, do roku 1910 se jejich podíl snížil na pouhých 33,3%. Přesto zde úplná rodinná domácnost zůstala nejfrekventovanějším modelem soužití. V MO se úplné rodinné domácnosti vyskytovaly ještě častěji a vždy zde tvořily nadpoloviční většinu všech domácností. V roce 1880 představovaly dokonce 66,7%.

Tabulka 10. Struktura židovských rodin v Jevíčku podle aktuálního počtu dětí v letech 1869 – 1930

Počet dětí v rodinách	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930
absolutní počet rodin							
bez dětí	9	10	10	8	7	6	6
1 dítě	21	16	16	8	14	7	5
2 děti	23	9	9	7	7	3	6
3 děti	22	15	9	10	5	3	3
4 děti	3	6	6	4	4	3	-
5 dětí	5	7	6	3	-	2	-
6 a více	7	8	5	2	2	1	-
Celkem	90	71	61	42	39	25	20
struktura v %							
bez dětí	10,0	14,1	16,3	19,0	17,9	24,0	30,0
1 dítě	23,3	22,5	26,2	19,0	35,9	28,0	25,0
2 děti	25,6	12,7	14,8	16,7	17,9	12,0	30,0
3 děti	24,5	21,1	14,8	23,8	12,9	12,0	15,0
4 děti	3,3	8,5	9,8	9,5	10,3	12,0	-
5 dětí	5,6	9,9	9,8	7,2	-	8,0	-
6 a více	7,7	11,2	8,3	4,8	5,1	4,0	-
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

V tabulce jsou zohledněny pouze rodinné domácnosti a děti v nich přítomné, patřící k rodinnému jádru

Četnost dětí v rodinách se postupně snižovala. Rodiny s pěti a více dětmi, které tu dříve byly zcela obvyklé, se po přelomu století stávají výjimkami. Tendence mít více dětí se přitom projevovала spíše v MO než v ŽO. Nejvyšší počty dětí byly v rodinných domácnostech zaznamenány roku 1880, kdy ve 35% rodin bylo jedno nebo dvě děti, ve 40% rodin bylo tři až pět dětí a rodiny s šesti a více dětmi představovaly 11%.

Služebnictvo v židovských rodinách

Počet služebnictva v židovských rodinách byl velmi nízký. Nejvíce sloužících bylo zaznamenáno v roce 1890, jedná se však o pouhých 26 osob.

Tabulka 11. Počty služebníků v židovských domácnostech v Jevíčku v letech 1869-1930 (v %)

Rok		Počet služebníků v domácnosti			
		0	1	2	Celkem
1869	ŽO	80,9	17,0	2,1	100
	MO	83,9	10,7	5,4	100
1880	ŽO	75,6	22,0	2,4	100
	MO	71,4	3,8	4,8	100
1890	ŽO	80,6	19,4	-	100
	MO	52,5	47,5	-	100
1900	ŽO	78,3	21,7	-	100
	MO	67,7	25,8	6,5	100
1910	ŽO	66,7	33,3	-	100
	MO	64,0	28,0	8,0	100
1921		67,6	32,4	-	100
1930		56,0	44,0	-	100

Jak je zřejmé z tabulky, většina židovských rodin v Jevíčku neměla služebnictvo vůbec. Malá část domácností si mohla dovolit jednu služebnou a domácnosti se dvěma sloužícími byly spíše výjimkami. Více než dvě služebné nebyly registrovány ani v jedné z domácností. Větší počet služebnictva byl ve všech sčítáních zaznamenán v MO. V roce 1921 měla služebnou třetina všech rodin, roku 1930 to už byla téměř polovina. V této době zde žilo již pouhých 25 židovských rodin, jedenáct z nich zaměstnávalo služebnou.

Veškerý služební personál v židovských rodinách byl s výjimkou dvou mužů tvořen ženami. Služebnictvo v naprosté většině tvořily služky a děvečky, případně pomocnice v kuchyni, pokojské či opatrovnice dětí. Jednalo se vesměs o mladé svobodné dívky, které pocházely z nedalekých vesnic nebo přímo z Jevíčka, převážně římsko-katolického vyznání. Několik služebných bylo vyznání evangelického a pouze čtyři vyznání izraelského. Obcovací řeč služebných byla většinou česká, v letech 1880 - 1900 byla často uváděna řeč česko-moravská nebo moravská. Nejvíce služebných hlásících se k německé obcovací řeči bylo zaznamenáno roku 1890, kdy tvořily polovinu všeho personálu.

Struktura obyvatelstva podle obcovací řeči a národnosti

Židovské obyvatelstvo bydlící v ŽO se v době trvání rakouské monarchie hlásilo zcela výlučně k německé obcovací řeči. V MO byla zpočátku podobná situace: i zde si v letech 1880-1900 téměř všichni Židé při sčítání zapsali jako obcovací řeč němčinu, pouze přibližně 3% - 6% se hlásilo k řeči české či moravské.

V roce 1900 byl v Jevíčku registrováno celkem 408 osob hlásících se k německému jazyku, z toho 206 byli Židé. Tvořili tedy více než polovinu německy hovořícího obyvatelstva Jevíčka.

Tabulka 12. Struktura židovské populace podle obcovací řeči a národnosti v letech 1869-1930 (v %)

Rok		Národnost (obcovací řeč)			Celkem
		česká či moravská	německá židovská	židovská	
1880	ŽO	-	100,0	.	100,0
	MO	3,6	96,4	.	100,0
1890	ŽO	-	100,0	.	100,0
	MO	6,6	93,4	.	100,0
1900	ŽO	-	100,0	.	100,0
	MO	5,8	94,2	.	100,0
1910	ŽO	-	100,0	.	100,0
	MO	40,9	59,1	.	100,0
1921		14,5	8,9	76,6	100,0
1930		22,1	9,3	68,6	100,0

1880-1910 obcovací řeč, 1921-1930 národnost

K výrazné změně struktury populace podle obcovací řeči došlo roku 1910, kdy se v MO k němčině přihlásilo pouze 59,1% osob, a podstatná část Židů (40,9%) se hlásila k řeči české či moravské (moravskou řeč uvedly pouze dvě osoby). Zřetelně se tak odlišila populace MO od osob žijících v ŽO. Zatímco obyvatelstvo židovské obce se v celém sledovaném časovém úseku jeví jako homogenní komunita s jednotnou obcovací řečí, tedy němčinou, u Židů v městské obci se v nemalé míře projevila asimilace k českému jazyku a národnosti.

Po vzniku Československa se situace prudce změnila: 76,6% příslušníků židovské minority u sčítání využilo možnosti zapsat si národnost židovskou, pouze 8,9% si ponechalo národnost německou a k českému jazyku se přihlásilo 14,5% osob. V průběhu následujících deseti let klesl počet osob hlásících se k židovské národnosti o 8 procentních bodů, zatímco příslušnost

k českému jazyku o 8% vzrostla. Na osoby, které si zapsaly němčinu, připadlo opět zhruba 9%.

Struktura obyvatelstva podle stupně gramotnosti

Z tabulky je zřejmé, že podíl negramotnosti byl vždy vyšší v ŽO než v MO. Bylo to dáno mimo jiné rozdílnou věkovou skladbou obou obcí, neboť v židovské obci bylo větší zastoupení starších věkových kategorií, a právě ze starých lidí se rekrutovalo nejvyšší procento negramotných. Kromě toho tvořily vždy převážnou většinu těchto osob ženy. Např. v roce 1890 zaujímali negramotní muži pouze pětinu všech negramotných osob.

Tabulka 13. Struktura židovské populace starší 6 let podle stupně gramotnosti v letech 1869 - 1930 (v %)

Rok		Stupeň gramotnosti			Celkem
		umí číst i psát	umí pouze číst	neumí číst ani psát	
1880	ŽO	75,6	7,7	16,7	100,0
	MO	90,6	5,3	4,1	100,0
1890	ŽO	89,9	-	10,1	100,0
	MO	90,5	0,7	8,8	100,0
1900	ŽO	89,0	1,2	9,8	100,0
	MO	95,4	1,8	2,8	100,0
1910	ŽO	94,2	-	5,8	100,0
	MO	98,7	1,3	-	100,0
1921		98,3	-	1,7	100,0
1930		100,0	-	-	100,0

V roce 1880 byl ještě zaznamenán dosti vysoký stupeň negramotnosti, a to především v ŽO, kde bylo 16,7% osob negramotných a 7,1% připadlo na osoby znalé pouze čtení. Číst i psát zde umělo 75,6% Židů, zatímco v MO to bylo o 15 procentních bodů více. V následujících desetiletích se negramotnost postupně redukovala a podíl gramotných se pohyboval okolo 90% obyvatelstva.

Téměř stoprocentní gramotnosti v rámci populace starší 6 let bylo dosaženo v roce 1921, kdy byly negramotné pouze dvě chovanky chudinského ústavu, kterým bylo přes šedesát let. V roce 1930 nebylo zaznamenáno ani jedné osoby starší 6 let, která by neuměla číst nebo psát.

Struktura obyvatelstva podle ekonomické aktivity

Podíl ekonomicky aktivního obyvatelstva se v židovské populaci Jevíčka ve sledovaném časovém úseku pohyboval v rozsahu třiceti až čtyřiceti procent. Tento fakt je třeba vidět v souvislosti se skutečností, že tu také nikdy

nebylo silné zastoupení osob v produktivním věku. Většinu obyvatelstva tedy tvořily osoby ekonomicky neaktivní a především osoby závislé, bez vlastního zdroje obživy. Do této skupiny patřily především ženy v domácnosti, děti v předškolním věku, žáci a studenti, ale také osoby závislé na nadacích, žijící z podpory chudinského fondu.

Jevíčtí Židé se zabývali hlavně obchodem a živnostmi. Maloobchod, který byl jejich dominantní profesní sférou, zde provozovala zhruba polovina ekonomicky aktivních Židů. Zastoupení Židů angažovaných v obchodu bylo v ŽO nejvyšší v roce 1869, kdy se mu věnovalo 63% ekonomicky aktivních obyvatel. V MO byl obchod provozován ještě více, v roce 1880 poskytoval obživu 70% osob, které se aktivně účastnily hospodářského života. Židé tu obchodovali hlavně se smíšeným a střížným zbožím, s potravinami, kůžemi a kožešinami, s nádobím a keramikou, sklářskými výrobky, s koňmi, obilím, hadry, plátnem či s galanterií. Tento obchod byl často provozován formou podomního prodeje.

Druhou nejvíce zastoupenou hospodářskou oblastí zde byla další typická židovská činnost, totiž řemeslo. Procentuální podíl Židů angažovaných v řemeslech na rozdíl od podílu obchodního sektoru mírně rostl. Tuto skupinu tvořili především řezníci a pekaři a jejich početní pomocníci a tovaryši. Dalšími frekventovanými řemeslníky byli sklenáři a výrobci lihovin, dále krejčí a švadleny, objevovali se i hodináři a barvíři. Ženy se často živily ženskými ručními pracemi.

Z oblasti služeb zde bylo výrazněji zastoupeno pouze pohostinství.

Tabulka 14. Ekonomicky aktivní židovská populace podle výrobních sektorů v letech 1869-1930 (ŽO + MO)

Výrobní sektor	1869		1890		1910		1930	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Obchod	113	63,1	45	48,3	29	44,6	18	51,4
Řemeslo	32	17,9	28	30,1	19	29,2	8	22,9
Domácí služby	10	5,6	6	6,5	3	4,6	-	-
Veřejné služby	12	6,7	10	10,8	9	13,9	7	20,0
Pohostinství	10	5,6	4	4,3	5	7,7	2	5,7
Nádeníci	2	1,1	-	-	-	-	-	-
Celkem	179	100,0	93	100,0	65	100,0	35	100,0

K rozřídění populace do jednotlivých sociálních vrstev bylo použito kritérií navržených Reinhardem Schürenem.¹³ Rozřídění se týká pouze osob ekono-

¹³ R. SCHÜREN, *Soziale Mobilität. Muster, Veränderungen und Bedingungen im 19. Jahrhundert*. Berlin 1991, str. 33-40.

micky aktivních. V židovské populaci Jevíčka se vyskytovaly pouze tři společenské vrstvy, a to nižší a vyšší spodní vrstva a nižší střední vrstva. Vzhledem k tomu, že obchodníky zařadím do nižší střední vrstvy, tvořila právě tato vrstva největší podíl ekonomicky aktivních osob. Samostatní obchodníci představovali ve většině sčítání zhruba polovinu všech ekonomicky aktivních osob. Do nižší střední vrstvy dále náleželi řemeslníci mistři, hostinští a také střední úředníci a zaměstnanci. Z dolních vrstev byla zastoupena hlavně vyšší spodní vrstva.

Tabulka 15. Ekonomicky aktivní židovská populace podle sociální stratifikace v letech 1869-1930 (ŽO + MO)

Společenská vrstva	1869		1890		1910		1930	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Nižší spodní	21	11,8	7	7,6	6	9,2	0	0,0
Vyšší spodní	43	23,9	19	20,4	13	20,0	9	25,7
Nižší střední	115	64,3	67	72,0	46	70,8	26	74,3
Celkem	179	100,0	93	100,0	65	100,0	35	100,0

Struktura obyvatelstva podle teritoriálního původu

V roce 1869 byla židovská minorita Jevíčka tvořena z více než devadesáti procent místními rodáky. Pouze 9% obyvatel ŽO a 7% obyvatel MO byli přistěhovalci, kteří se v naprosté většině narodili na Moravě, případně přímo v soudním okrese Jevíčko. Do roku 1880 se počet obyvatel pocházejících z Jevíčka snížil v obou obcích na zhruba 80%. Sčítání obyvatel roku 1900 svědčí o výraznějším nárůstu podílu imigrace v MO, kde jevíčtí rodáci představovali již „pouhých“ 61%, zatímco jejich podíl v ŽO zůstal v podstatě konstantní jako už po dvacet let, tedy těsně pod osmdesáti procenty. V letech 1910 a 1921 představovalo původní obyvatelstvo v obou obcích něco přes 70%. Do roku 1930 se podíl Židů narozených v Jevíčku zredukoval na 56%, podíl osob s rodištěm na Moravě mimo soudní okres Jevíčko stoupl na čtvrtinu populace.

Můžeme konstatovat, že podíl imigrace byl v židovské minoritě Jevíčka až do roku 1930 velmi nízký a naprostou většinu osob zde tvořili místní rodáci. Přistěhovalci pocházeli převážně z Moravy, případně přímo ze soudního okresu Jevíčko. Rodiště v Čechách se objevovala jen zřídka, často se jednalo o obce ve východních Čechách. Velmi nízké procento představovali imigranti ze vzdálených rodišť, jako byly Rakousy, Slezsko, Polsko, Uhry, Rusko, Halič a Bukovina. Výrazně tu převažovala emigrace nad imigrací.

Tabulka 16. Židovská populace podle teritoriálního původu v letech 1869-1930 (v %)

Teritoriální původ	1869		1880		1890		1900		1910		1921	1930
	ŽO	MO	ŽO	MO	ŽO	MO	ŽO	MO	ŽO	MO		
Jevíčko	90,7	92,9	79,3	80,1	79,7	76,8	78,3	61,2	70,9	71,9	71,0	55,8
s.o. Jevíčko	1,8	1,3	6,0	3,5	2,4	8,3	3,2	10,7	8,8	5,6	3,2	3,5
Morava	5,7	4,2	10,9	11,7	6,5	13,1	15,2	19,0	13,9	12,4	13,8	25,6
Čechy	1,8	0,4	3,3	2,1	4,9	1,2	2,2	4,9	-	5,6	3,2	5,8
Slezsko	-	0,4	-	1,6	0,8	-	-	-	-	1,1	1,6	-
Rakousko	-	0,4	0,5	0,5	-	-	-	1,7	1,3	3,4	1,6	3,5
Polsko	-	-	-	0,5	-	-	-	-	-	-	-	4,7
Halič	-	0,4	-	-	-	0,6	1,1	0,8	1,3	-	-	-
Bukovina	-	-	-	-	-	-	-	1,7	1,3	-	3,2	-
Rusko	-	-	-	-	-	-	-	-	2,5	-	1,6	-
Dolní Uhry	-	-	-	-	5,7	-	-	-	-	-	-	-
Slovensko	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,8	1,1
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

5. Emigrace Židů z Jevíčka

Směry migrace jevíčských Židů bylo možno zrekonstruovat pomocí údajů, které poskytují sčítací operáty. V letech 1857 a 1869 bylo v Jevíčku evidováno velké množství nepřítomných Židů (535 a 881) a u většiny z nich bylo uvedeno i místo jejich pobytu. Údaje o lokalitě, kde se tito nepřítomní Židé nalézali, umožňují získat představu o tom, kterými směry probíhala jejich migrace a v kterých městech a obcích se postupně usazovali. Získané informace jsou samozřejmě orientační. Nemůžeme s jistotou tvrdit, že se Židé v uvedených lokalitách usazovali trvale, navíc nebylo u relativně velkého počtu osob místo pobytu vůbec uvedeno (v roce 1857 to bylo 6%, v roce 1869 dokonce 18%). Pro získání základní orientace však tyto údaje postačí.

V roce 1857 bylo v Jevíčku evidováno 89 nepřítomných rodin, z nichž nebyla ve městě přítomna již ani jedna osoba (celkem 441 osob), a dalších 94 nepřítomných osob z rodin, kde nejméně jeden člen zůstal v Jevíčku. Z těchto osob měly tři čtvrtiny (76%) uvedeno jako místo pobytu město nebo vesnici ležící na Moravě a pouze 6% lokalitu v Čechách. Dalších 8% pobývalo ve Vídni, malé procento připadlo také na Slezsko a Uhry. Nelze říci, že by při této migraci byla upřednostňována města nebo vesnická sídla; jejich zastoupení je spíše vyrovnané.

Nejvyšší procento Židů evidovaných jako nepřítomní v Jevíčku připadá v tomto roce na brněnský kraj (39%), k němuž Jevíčko náleželo. Tuto skupinu můžeme rozdělit do tří podskupin: první tvořili Židé, kteří z Jevíčka

odešli přímo do Brna (18% všech nepřítomných), druhou velkou podskupinu tvořili Židé, kteří žili roztroušeně v nedalekých vesnicích a městečkách v rámci politického okresu Moravská Třebová (17% všech nepřítomných). Třetí podskupinu v rámci brněnského kraje tvořili Židé, kteří přešli do nedalekých Boskovic (4% všech nepřítomných).

Ze zbývajících moravských krajů byl nejčastěji uváděn kraj olomoucký a tamní města Konice, Olomouc, Prostějov, Mohelnice, Zábřeh na Moravě a další a také řada vesnic. Z ostatních moravských měst se častěji objevuje Uherský Brod a Jihlava. Do Čech odešlo jen asi 6% zdejších Židů, a to z naprosté většiny do sousedního chrudimského kraje. Zatímco Vídeň byla uvedena u 42 osob, město Praha bylo zaznamenáno pouze u jedné osoby.

V roce 1869 vzrostl počet rodin, jejichž všichni členové byli v době sčítání nepřítomní, na 179 (tvořilo je 815 osob), dalších nepřítomných osob bylo 66. Celkem bylo jako nepřítomných evidováno 881 Židů, tedy skoro dvojnásobek Židů přítomných.

Proti stavu v roce 1857 se snížil podíl Židů, kteří měli jako místo svého pobytu uvedeno město či obec na Moravě, na tři pětiny (59%). Naopak vzrostl počet těch, kteří odcházeli za hranice českých zemí. Ztrojnásobil se počet osob pobývajících ve Vídni (na 125 osob, 14% všech nepřítomných). Toto velkoměsto měl označeno jako místo svého pobytu každý sedmý Žid nepřítomný v Jevíčku. Vídeň tak dokonce předčila Brno, které si se svými 12% všech nepřítomných bezkonkurenčně uhájilo prvenství v rámci českých zemí. Praha byla uvedena pouze u šesti osob. Na Čechy celkově připadlo přes 5%.

Skoro pětina nepřítomných zůstávala v politickém okresu Moravská Třebová. V rámci tohoto okresu stoupla proti roku 1857 orientace na města Moravskou Třebovou a Svitavy. Z moravských měst měla po Brnu silné zastoupení Olomouc (7%), dále se objevovalo Nové Město na Moravě, Boskovice, Jihlava a další. Méně než jedním procentem bylo zastoupeno Slezsko, Bavorsko, Uhry a Prusko; u tří osob byla registrována Anglie a u jedné Japonsko.

Z uvedených údajů je zřejmé, že přestože se Jevíčko nachází v západní části Moravy a hranice politického okresu Moravská Třebová, jehož součástí byl jevíčský soudní okres, tvořila hranici s Čechami, patřila zdejší židovská obec do sféry vlivu vídeňské kultury a vazba na Prahu se neprojevovala. Židovští studenti z Jevíčka odcházeli na školy do Brna, Olomouce a Vídně.

6. Závěr - srovnání skladby židovského obyvatelstva Jevíčka s populacemi vybraných židovských komunit na Moravě

Pro tuto komparaci jsem záměrně zvolila tři židovské komunity s výrazně odlišnými rysy: Moravskou Ostravu, Strážnici a Hodonín.¹⁴ Moravská Ostrava, která na přelomu 19. a 20. století procházela nebývalým rozmachem, reprezentuje středisko prudkého rozvoje modernizace, kam Židé přicházeli v době vytváření ostravské průmyslové oblasti (ostravská židovská obec byla založena až v roce 1875) a zastupuje průmyslové velkoměsto. Opačný protipól představují města Strážnice a Hodonín, kde, podobně jako v Jevíčku, existovalo tradiční židovské osídlení již od středověku. Strážnice, stejně jako Jevíčko, byla venkovské městečko agrárního charakteru, odkud Židé v 19. století odcházeli z důvodu obtížného existenčního uplatnění. Hodonín byl zemědělsko-průmyslovým městem, jehož průmyslový růst měl narozdíl od Moravské Ostravy převážně regionální charakter.

Zatímco počet židovského obyvatelstva Moravské Ostravy ve sledovaném období prudce rostl (v osmdesátých a devadesátých letech 19. století kulminovala migrační vlna ortodoxních Židů, přicházejících do Moravské Ostravy z Haliče), probíhal ve stejné době v Jevíčku prudký pokles počtu židovského obyvatelstva způsobený vystěhovalectvím. Počet Židů ve Strážnici rostl až do roku 1880, v Hodoníně do roku 1900. Poté začíná i v těchto městech jejich počet klesat.

Probíhající industrializační a urbanizační procesy se výrazně promítly do struktur jednotlivých židovských populací podle teritoriálního původu jejich příslušníků. Na jedné straně stálo Jevíčko, kde podíl rodáků z příslušného soudního okresu klesl v letech 1869-1930 z 93% na 59%, a na druhé straně figurovalo centrum Moravské Ostravy, kde tento podíl v letech 1890 až 1930 vzrostl z 14% na 42%. Zatímco v židovské populaci soudního okresu Jevíčko zcela převažovali starousedlíci, židovskou populaci soudního okresu Moravské Ostravy tvořili z naprosté většiny přistěhovalci. Strážnická židovská minorita byla v tomto ohledu blízká minoritě jevíčské, ovšem ve srovnání s ní se přece jen vyznačovala vyšší imigrací. Procentuální podíl

¹⁴ K. BALOUCHOVÁ, *Historickodemografická charakteristika židovské minority Moravské Ostravy na přelomu 19. a 20. století (židovská populace městského „city“ a města Moravské Ostravy)*. DP FF OU. Ostrava 1999; J. EKARTOVÁ, *Kapitoly z dějin hodonínské židovské minority v letech 1869 - 1910*. DP FF OU. Ostrava 2000; M. LUBO-JACKÁ, *Proměny životního stylu představitelů židovské minority z Moravské Ostravy od doby vzniku Židovské náboženské obce do konce první republiky*. DP FF OU. Ostrava 1997; G. PŘÍHODOVÁ, *Kapitoly z dějin strážnické židovské minority v letech 1869 - 1939*. DP FF OU. Ostrava 1998; P. RÝMAŘOVÁ, *Moravskoostravští židé na prahu 20. století*. DP FF OU. Ostrava 1999.

Židů narozených ve městě Strážnici klesl v letech 1869-1930 ze 76,3% na 46,9%, zatímco podíl Židů narozených přímo v Jevíčku se v tomto období snížil z 91,8% na 55,8%. V Hodoníně se procento místních rodáků v letech 1869 až 1910 zredukovalo z 54,3% na 39,0%. V roce 1910 tvořili imigranti 29% židovské populace Jevíčka, 43% židovské populace Strážnice a 61% židovské populace Hodonína, což svědčí o míře atraktivnosti těchto obcí pro nově příchozí obyvatele. Největší část imigrantů v těchto třech židovských střediscích pocházela z různých obcí a měst na Moravě. Hodonín a v menším měřítku i Strážnice se navíc vyznačovaly výrazným přílivem přistěhovalců z Horních Uher. Jiná byla situace v Moravské Ostravě, kde velká část Židů pocházela ze Slezska a především z Haliče.

Specifické znaky srovnávaných měst měly ovšem dopad i na biologické struktury jejich židovských komunit. Ve venkovských zemědělských městech, jako bylo Jevíčko a Strážnice, byl zjištěn nejvyšší index feminity.

Velké rozdíly byly zaznamenány ve velikosti podílu populace v reprodukčním věku (15-49 let). Nejnižší zastoupení této věkové kategorie mělo Jevíčko, kde reprodukční skupina ve většině sčítání nedosáhla ani čtyřiceti procent populace. Ta se po celé sledované období vyznačovala podílově významnou dětskou i stařeckou složkou, což je stav typický pro venkovské emigrační sídlo. V centru Moravské Ostravy měl podíl reprodukční skupiny rostoucí tendenci a roku 1910 představoval dokonce skoro sedmdesát procent. Všechny čtyři srovnávané židovské komunity prošly vývojem od progresivního typu populace k regresivnímu.

Bez zajímavosti není srovnání národnostní struktury jednotlivých židovských obcí. V tomto ohledu byla zjištěna pozoruhodná podobnost mezi Jevíčkem a Strážnicí. Na rozdíl od Strážnice tíhli jevíčtí Židé více k němčině. V letech 1880-1910 se podíl Židů hlásících se k německé obcovací řeči v Jevíčku snížil z 98% na 78% a ve Strážnici z 98% na 71%. V roce 1921 se shodně v obou městech přihlásilo přibližně 77% Židů k židovské národnosti a 14% k národnosti české. Zbývající Židé se v Jevíčku přihlásili k německé národnosti a ve Strážnici u sedmi procent chyběl údaj. V roce 1930 si v obou městech zapsalo 22% Židů českou národnost. Ve Strážnici se 77% Židů přihlásilo k židovské národnosti, v Jevíčku to bylo o devět procent méně. Těchto devět procent v Jevíčku představovali Židé německé národnosti. V centru Moravské Ostravy se židovské obyvatelstvo v době trvání rakouské monarchie hlásilo téměř výhradně k německé obcovací řeči. V roce 1910 se pouze pět procent Židů přihlásilo buď k češtině nebo k polštině. V obou sčítáních z meziválečného období se zhruba polo-

vina Židů hlásila k národnosti židovské a asi dvě pětiny k národnosti německé. Zbývající desetina Židů si zapsala národnost českou nebo polskou.

Jedním z aspektů, jimiž se Židé v Jevíčku výrazně lišili od Židů v dalších třech komunitách, byla dosti nízká míra zaměstnávání služebnictva. V roce 1869 zde měla služebnictvo pouze pětina domácností. Podíl domácností bez služebnictva se dále postupně snižoval a v roce 1930 již měla služebnou pouze každá druhá domácnost. Zatímco v Jevíčku byly domácnosti se dvěma služebnými výjimkami, v jiných komunitách byly běžné domácnosti se třemi i více služebníky. V centru Moravské Ostravy chybělo služebnictvo až do roku 1921 pouze v deseti až dvaceti procentech domácností.

Ve spektru různých ekonomických aktivit měl ve všech čtyřech židovských komunitách zcela zásadní význam obchod, jemuž se věnovalo přibližně čtyřicet až šedesát procent ekonomicky aktivních osob. Důležité bylo také řemeslo, přičemž největší podíl osob angažovaných v řemesle byl registrován právě v Jevíčku. Průmyslový sektor nebyl v Jevíčku zaznamenán vůbec, ve Strážnici nepatrně, v centru Moravské Ostravy jeho zastoupení v letech 1890-1930 stoupl z 6% na 8%, v Hodoníně v letech 1869-1910 z 6% na 15%. Dalším významným odvětvím bylo pohostinství, kterému se věnovali nejvíce Židé v Moravské Ostravě. Centrum Moravské Ostravy se proti srovnávaným komunitám vyznačovalo také rostoucím zastoupením v oblasti zdravotnictví, advokacie a finančnictví.

Z hlediska sociálního charakteru lze konstatovat, že jevíčtí Židé byli ve sledovaném období mnohem chudší než Židé v Hodoníně či v Moravské Ostravě. Stejně jako Židé v Hodoníně náleželi jevíčtí Židé z převážné většiny do nižší střední vrstvy. Na rozdíl od Hodonína zde však vůbec nebyla zastoupena vyšší střední ani horní vrstva. V centru Moravské Ostravy naopak vyšší střední vrstva tvořila od roku 1900 největší část židovské populace.

Závěrem můžeme shrnout, že Židé v Jevíčku se v demografických charakteristikách výrazně shodovali s židovským obyvatelstvem usazeným ve městě Strážnici. Pro obě tyto minority byla od poloviny 19. století typická vysoká míra vystěhovalectví. V obou byl vyšší index feminity a nízké zastoupení populace v reprodukčním věku. Obě minority měly velmi podobnou národnostní strukturu, shodovaly se v nízké míře zaměstnávání služebnictva a v zásadě i ve svých socioekonomických charakteristikách. Naopak židovská minorita Moravské Ostravy představuje z demografického hlediska zcela odlišný typ populace, odpovídající velkoměstskému prostředí a rozvíjení ekonomických aktivit v něm adekvátních, čehož bylo dosaženo v meziválečném období.

Summary

JEWES IN JEVÍČKO FROM THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY TO 1938

Research on Jewish communities in Moravia has been successfully developing since the last decade. A Jewish community also existed in a town Jevíčko in the North-western Moravia (contemporary district Svitavy). Jevíčko was always a small rural town where Jews settled down when they had been expelled from royal towns. Imminently after the abolition of discriminating decrees against Jews in the middle of the 19th century, the Jewish community in Jevíčko started to decline in numbers and especially young people begin to leave. Thus, the proportion of population with Jewish confession in the town was permanently decreasing – Jews represented one fifth of the population in 1869, but only 3 pct. in 1930. At the same time, the structure of the Jewish population has been changing and the share of women and older persons has been growing. Composition of households has been changing too and the number of complete family households and the average number of children in the family has been decreasing. The families that were on average smaller did not employ nearly any household servants. The materials enable us to investigate mobility of the local population in detail and a direction of the migration – Jevíčko population had close bonds with other Moravian localities, bonds with Bohemia were weaker.

Soupis farních matrik založených před rokem 1650 a uložených ve státních archivech

Morava a Slezsko

Soupis dochovaných farních matrik, založených před rokem 1650 a uložených ve státních archivech na území České republiky je sestaven abecedně podle současného úředního názvu osady nebo města, které bylo sídlem farního obvodu. Bylo-li v rámci jednoho sídla více far, jsou všechny uvedeny pod názvem tohoto sídla a jsou rozlišeny názvem farního kostela případně jiným způsobem. Uvádíme také příslušnost sídla farního obvodu k dnešnímu okresu (stav v roce 2001). Rozsah farních obvodů, který byl ve sledované době značný a není výjimkou, že se průběžně měnil, zachycen není. Není také uvedeno, do kolika svazků jsou dnes příslušné záznamy kompletovány, ani jejich signatury. V některých případech uvádíme, zda matriky byly založeny jako evangelické, případně jiné podrobnosti. Všechny tyto informace a mnohé další podrobnosti nalezne badatel v inventárních seznamech vedených jednotlivými zemskými archivy.

Ve sloupci „*Událost*“ je rozlišen typ záznamů: křty, které považujeme za záznamy o narozených dětech (N), sňatky (O) a zemřelé osoby (Z). Ve sloupci „*Období záznamů*“ je uvedeno období, které je zachyceno v těch zachovaných svazcích farních matrik, které obsahují záznamy ještě z první poloviny 17. století. Je uvedena informace pouze o těch typech záznamů, které začínaly nejpozději v roce 1650; jestliže je matrika tripartitní a zápisy pro ostatní události začínají později, zpravidla je neuvádíme. Ve sloupci „*Místo*“ je uvedeno sídlo příslušného zemského archivu, kde jsou matriky v současné době uloženy.

Soupis byl sestaven péčí Komise pro historickou a sociální demografii; podklady z Moravského zemského archivu v Brně zpracovala Ludmila Nesládková, ze Zemského archivu v Opavě včetně olomouckého pracoviště Lumír Dokoupil. Souhrn sestavila Ludmila Fialová.

Název farní osady	Okres	Událost	Období záznamů	Místo
Batelov	Jihlava	N O O	1621-1623, 1635-1670 1635-1670 1640-1770	Brno
Bělotín	Přerov	N	1637-1700	Olomouc
Bernartice	Jeseník	N	1603-1652	Opava
Bohdalov	Žďár nad Sázavou	N O Z	1642-1724 1642-1723 1644-1724	Brno
Bořitov	Blansko	NO	1640-1670	Brno
Bouzov	Olomouc	N	1648-1746	Olomouc
Branná	Šumperk	NOZ	1628-1691	Olomouc
Brtnice	Jihlava	N O	1625-1683 1627-1673	Brno
Brumov	Zlín	N	1634-1675 ¹	
Bruzovice	Frydek-Místek	N	1610-1665	Opava
Břidličná	Bruntál	NOZ	1598-1657	Olomouc
Bzenec	Hodonín	N	1638-1669	Brno
Čejkovice	Hodonín	NO	1629-1666	Brno
Dambořice	Hodonín	N Z	1646-1688 1650-1688	Brno
Dolany	Olomouc	N O	1642-1654 ² 1649-1657	Olomouc
Dolní Cerekev	Jihlava	O Z	1637-1690 1639-1642	Brno
Dolní Moravice	Bruntál	NZ O	1647-1737 1647-1771	Olomouc
Dolní Věstonice	Břeclav	N	1579-1614	Brno
Dolní Vražné	Nový Jičín	N O Z	1629-1668 1629-1669 ³ 1660-1668	Opava
Doubravice nad Svitavou	Blansko	N O	1645-1731 1648-1731	Brno
Drahotuše	Přerov	NO	1644-1679	Olomouc
Dubicko	Šumperk	N	1617-1694	Olomouc
Fryšták	Zlín	N	(1631) 1655-1673	Brno
Fulnek	Nový Jičín	N O Z N	1619-1667 1631-1667 1657-1667 1637-1724	Opava
Jestřabí ⁴				

¹ T. č. chybí.² Mezera 1646-1647.³ Mezera 1642-1659⁴ Samostatné knihy v rámci farnosti.

Název farní osady	Okres	Událost	Období záznamů	Místo
Stachovice ⁵		OZ N OZ	1657-1724 1637-1724 1657-1724	
Hanušovice	Šumperk	N O Z	1628-1659 1629-1649 1636-1659	Olomouc
Hlučín ⁶	Opava	N	1647-1715	Opava
Hnojice	Olomouc	NO	1648-1682	Olomouc
Hodonín	Hodonín	N	1639-1666	Brno
Holešov	Kroměříž	N O	1618-1651 1624-1648 (1648)	Brno
Horní Libina	Šumperk	N Z	1630-1721 1640-1721	Olomouc
Horní Věstonice	Břeclav	NOZ	1640-1783	Brno
Hrabyně	Opava	NOZ	1645-1758	Opava
Hradec nad Moravicí	Opava	NOZ	1643-1807	Opava
Hranice	Přerov	N O Z	1625-1754 1628-1728 1627-1738	Olomouc
Hustopeče	Břeclav	N O Z	1621-1643, 1647-1679 1621-1640, 1649-1663 1626-1629, 1634-1663	Brno
Cholina	Olomouc	N O	1614-1666 1641-1645	Olomouc
Ivančice	Brno-venkov	N O Z	1609-1650 1626-1650 1626-1650	Brno
Ivanovice na Hané	Vyškov	N O	1632-1635, 1650-1685 1624, 1632, 1634, 1650-1651	Brno
Javorník	Jeseník	N O	1638-1677 1642-1682	Opava
Jihlava Sv. Jakub ⁷	Jihlava	N O Z	1599-1707 1599-1707 1626-1743	Brno
Jiřice u Miroslavi	Znojmo	N	1635-1724	Brno
Jiříkov	Bruntál	O	1633-1692	Olomouc

⁵ Samostatné knihy v rámci farnosti.

⁶ Pro přiřazené obce.

⁷ Část Jihlavy.

Název farní osady	Okres	Událost	Období záznamů	Místo
Jívová	Olomouc	N O	1634-1659 1635-1650	Olomouc
Kamenice	Jihlava	N O	1641-1665, 1648-1670 1641-1665, 1648-1670	Brno
Kdousov	Třebíč	N O	1632-1685 1632-1679	Brno
Knínice u Boskovic	Blansko	NO	1633-1662	Brno
Konice	Prostějov	N	1632-1655	Brno
Kostelec na Hané	Prostějov	N	1623-1721	
Krnov	Bruntál	N	1640-1674	Opava
Kroměříž Panny Marie	Kroměříž	N O Z	1633-1657 1632-1657 1647-1654 (1657)	Brno
Křtiny	Blansko	N	1607-1630, 1634-1695	Brno
Kučerov	Vyškov	NO Z	1608-1617, 1619-1662 1608-1617, 1621-1662	Brno
Kujavy Hladké Životice ⁸	Nový Jičín	NO NO	1636,1637-1665 1636-1665	Opava
Kuřim	Brno-venkov	N O	1634-1703 1647-1730	Brno
Leskovec nad Moravicí	Bruntál	N Z N	1606-1624, 1650-1653 1599-1627, 1638-1642 1642-1679	Opava
Letovice	Blansko	N	1645-1671	Brno
Lipník nad Bečvou	Přerov	N OZ	1623-1678 1624-1679	Olomouc
Liptaň	Bruntál	NOZ	1614-1736	Opava
Litovel ⁹	Olomouc	NOZ	1592-1608	Olomouc
Loštice	Šumperk	N	1647-1743	Olomouc
Luleč	Vyškov	N OZ	1648-1729 1649-1729	Brno
Mašovice	Znojmo	N	1646-1699	Brno
Měrotín	Olomouc	N	1648-1742	Olomouc
Měříň	Žďár nad Sázavou	N O	1640-1647 1645-1652	Brno
Mikulov Sv. Václav	Břeclav	N O	1625-1690 1624-1690	Brno

⁸ Samostatné knihy v rámci farnosti, mezera 1651-1654 v oddací matrice.

⁹ Luterská fara.

Název farní osady	Okres	Událost	Období záznamů	Místo
Mikulovice	Znojmo	N O	1640-1647, 1642-1680 1645-1652	Brno
Místek	Frydek-Místek	N O Z	1628-1658 1629-1658 1649-1658	Opava
Modřice	Brno-venkov	NO	1647-1730	Brno
Mohelnice	Šumperk	N O Z	1614-1671 1641-1683 1641-1652	Olomouc
Moravany	Brno-venkov	NOZ	1643-1700	Brno
Moravská Ostrava	Ostrava	N O	1614-1642 1614-1631	Opava
Moravské Budějovice	Třebíč	N	1630-1677	Brno
Moravský Kočov	Bruntál	N O Z	1638-1723 1637-1723 1637-1722	Olomouc
Náklo	Olomouc	N O Z	1625-1759 1635-1759 1648-1759	Olomouc
Nezamyslice	Prostějov	N	1648-1676	Brno
Nové Veselí	Žďár nad Sázavou	NO	1634-1698	Brno
Nový Jičín	Nový Jičín	N Z	1626-1680 1634-1680	Opava
Odry	Nový Jičín	N O Z N O Z	1611-1636 1611-1627 1611-1628 1629-1683 1629-1682 1640-1683 ¹⁰	Opava
Olomouc Sv. Mořic	Olomouc	NO Z	1599-1603 1590-1602	Olomouc
Ondřejovice	Jeseník	NOZ	1650-1686	Opava
Opava	Opava	N O	1627-1664 1627-1719	Opava
Orlová Doubrava, Poruba ¹¹	Karviná	N O N O	1630-1828 1644-1828 1635-1828 1645-1828	Opava

¹⁰ Mezera 1643-1644.

¹¹ Samostatná kniha v rámci farnosti.

Název farní osady	Okres	Událost	Období záznamů	Místo
Oslavany	Brno-venkov	N O	1627-1660 1627-1657	Brno
Osoblaha ¹²	Bruntál	N O	1627-1680 1612-1718	Opava
Ostrovačice ¹³	Brno-venkov	N	1636-1637	Brno
Ostružná	Šumperk	NZ	1628-1788	Olomouc
Pavlov Mušov Perná	Břeclav	N OZ N O Z	1627-1727 1640-1727 1648-1667 1646-1667 1646-1666	Brno
Pavlov	Jihlava	ON	1628-1720	Brno
Podlesí	Šumperk	N Z	1639-1696 1639-1693	Olomouc
Polná	Jihlava	N	1640-1696	Brno
Potštát	Přerov	NOZ	1628-1666	Olomouc
Pouzdrány	Břeclav	N O Z N O Z	1630-1692 1639-1692 1635-1692 1630-1649 1640-1649 1635-1649	Brno OÚ Popice
Pozořice ¹⁴	Brno-venkov	NOZ	1637-1660	Brno
Pravlov	Brno-venkov	N O Z	1634-1651 1635-1650 1635-1643	Brno
Prostějov Sv. Kříže	Prostějov	N O Z	1622-1642 1622-1625, 1634-1642 1622-1625, 1633-1642	Brno
Přerov	Přerov	NO	1629-1645	Olomouc
Pustiměř	Vyškov	N O	1613-1654 1614-1653	Brno
Rajhrad	Brno-venkov	N O	1612-1645, 1647-1668 1625-1645, 1645-1687	Brno
Razová	Bruntál	N O Z	1593-1669 1571-1669 1572-1669	Opava

¹² Pouze fotokopie.

¹³ Pouze rod Macháčků.

¹⁴ Tč. chybí.

Název farní osady	Okres	Událost	Období záznamů	Místo
Rokytnice nad Rokytnou	Třebíč	N O	1640-1662 1648-1663	Brno
Rosice	Brno-venkov	NO Z	1644-1692 1660-1692	Brno
Rýmařov	Bruntál	NOZ	1614-1653	Olomouc
Ryžoviště	Bruntál	NZ O NOZ	1583-1640 1583-1637 1640-1717	Olomouc
Sedlec	Břeclav	N	1642-1684	Brno
Skorošice	Jeseník	N N O	1599-1618,1619-1632 1633-1659 1599-1686	Opava
Slatina	Nový Jičín	N O	1642-1658 1646-1658	Opava
Slavkov u Brna	Vyškov	N	1623-1659	
Stará Červená Voda	Jeseník	O	1637-1686	Opava
Stará Rudná	Bruntál	N O Z	1638-1673 1639-1672 1639-1660	Opava
Staré Město	Šumperk	NZ O	1628-1652 1627-1652	Olomouc
Starý Jičín	Nový Jičín	NZ O	1610-1676 1630-1676	Opava
Stonařov	Jihlava	N O Z	1637-1722 1638-1722 1641-1722	Brno
Strážnice Sv. Martin	Hodonín	N O Z	1629-1993 1632-1662 1633-1640	Brno
Střelice	Brno-venkov	N O Z	1642-1693 1644-1693 1642-1693	Brno
Suchdol nad Odrou	Nový Jičín	NO	1636-1692	Opava
Svitávka	Blansko	N O	1640-1740 1643-1740	Brno
Šatov	Znojmo	NO	1636-1657	Brno
Šenov	Nový Jičín	N O	1633-1690 1631-1679	Opava
Šternberk	Olomouc	N O	1636-1696 1633-1696	Olomouc

Název farní osady	Okres	Událost	Období záznamů	Místo
Štramberk ¹⁵	Nový Jičín	N	1626-1700	Opava
Telč	Jihlava	N	1635-1694	Brno
Těšnovice	Kroměříž	N	1634-1638, 1647-1676	Brno
Troskotovice	Znojmo	N	1638-1679	
Troubsko	Brno-venkov	N O	1642-1742 1650-1742	Brno
Třebíč Sv. Martin	Třebíč	NO	1635-1651	Brno
Třešť	Jihlava	N O	1645-1663 1645-1653	Brno
Uherské Hradiště	Uherské Hradiště	N O	1619-1645, 1639-1665 1625, 1629-1643, 1639-1667	Brno
Uherský Brod	Uherské Hradiště	N O	1646-1683 1647-1658	Brno
Újezd (u Vizovic)	Zlín	N O Z	1634-1730 1663-1730 1663-1702	Brno
Uničov	Olomouc	NO	1607-1726	Olomouc
Úsov	Šumperk	N O	1610-1655 1611-1655	Olomouc
Valtice	Břeclav	NOZ NOZ N O Z	1615-1622 1623-1635 1641-1642, 1641-1648 1641-1650 1641-1654	Brno
Velká Bíteš	Žďár nad Sázavou	N O	1629-1672 1631-1672	Brno
Velká Polom	Opava	NOZ	1645-1686	Opava
Velké Heraltice	Opava	NO Z	1646-1674 1646-1671	Opava
Velké Kunětice	Jeseník	N O Z	1602-1668 1604-1641 1618-1667	Opava
Velké Losiny	Šumperk	NOZ	1643-1654	Olomouc
Velké Meziříčí	Žďár nad Sázavou	NO	1622-1669	Brno
Vidnava	Jeseník	N O Z	1591-1624, 1625-1688 1591-1645, 1645-1672 1591-1688	Opava
Vílanec	Jihlava	N O	1643-1696 1643-1697	Brno

¹⁵ I pro přiřazené obce Hodslavice, Hostašovice, Libhošť, Kopřivnice, Mořkov, Rybí, Veřovice, Závišice, Ženklaava.

Název farní osady	Okres	Událost	Období záznamů	Místo
Vítkov	Opava	NZ O	1635-1670 1634-1671	Opava
Vlasatice	Břeclav	N O Z	1631-1662 1638-1657 1644-1657	Brno
Vrchy	Nový Jičín	N OZ	1637-1724 1657-1724	Opava
Vsetín	Vsetín	N OZ	1644-1692 1644-1693	Opava
Vysoká	Bruntál	N O Z	1622-1714 1608-1713 1608-1714	Opava
Vyšehorky	Šumperk	N	1641-1709	Olomouc
Vyškov Křečkovice, Brňany	Vyškov	N O N	1624-1670 1602-1670 1603-1641	Brno
Zábřeh	Šumperk	NOZ	1649-1692	Olomouc
Zdounky	Kroměříž	N O Z	1628-1643, 1647-1684 1627-1640, 1646-1684 1637-1643	Brno
Znojmo Hradisko Sv. Hypolita Louka Sv. Mikuláš	Znojmo	N OZ N OZ N O	1632-1740 1634-1740 1580-1618, 1623-1627, 1633-1690 1580-1618 1623-1654 1633-1674	Brno
Ždánice	Hodonín	N O	1646-1688 1642-1648	Brno
Žďár nad Sázavou	Žďár nad Sázavou	N O	1608-1669 1614-1669	Brno
Želetice ¹⁶	Hodonín	N	1644-1753	Brno

¹⁶ Rejstřík.

BIBLIOGRAFIE

BIBLIOGRAFIE ČESKÉ HISTORICKÉ DEMOGRAFIE ZA OBDOBÍ 1997-1999.

Sestavily Petra Brabcová, Alice Klášterská, Eduard Maur a Helena Smíšková.

Použité zkratky:

AČ - Archivní časopis, ČČH - Český časopis historický, ČL - Český lid, ČMM - Časopis Matice moravské, ČNM - Časopis Národního muzea, ČSZM - Časopis Slezského zemského muzea, ČVC - Češi v cizině sv. 10, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR 1998, D - Demografie, DP - Documenta Pragensis, DS - Dějiny a současnost, FHB - Folia Historica Bohemica, HD - Historická Demografie, HG - Historická geografie, HO - Historický obzor, JB - Judaica Bohemiae, JSH - Jihočeský sborník historický, JM - Jižní Morava, MZK - Minulostí západočeského kraje, PH - Paginae historiae, PSH - Pražský sborník historický, SAP - Sborník archivních prací, SPFFBU - Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, SPPFO - Sborník prací pedagogické fakulty v Ostravě, SSH - Středočeský sborník historický, TA - Tábořský archiv, sborník okresního archivu v Táboře, VSV - Vlastivědný sborník Vysočiny, VVM - Vlastivědný věstník moravský, ZHS - Západočeský historický sborník, ZM - Západní Morava.

- BALETKA Tomáš, **Venkovské statky měšťanstva z poddanských městeček moravského severovýchodu ve středověku (Nový Jičín, Valašské Meziříčí, Rožnov, Frenštát p. R.). Sborník prací historických. Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Facultas Philosophica. Historica. Sv. 16, Historica 28-1998 (vyd. 1999), s. 37-45.**
- BARTEČEK Ivo, **Vystěhovalectví z českých zemí a Československa do Brazílie. SPFFOU sv. 162, 1996, č. 4, s. 149-162.**
- BARTEČEK Ivo, **Vystěhovalectví a studium vystěhovalectví - občanský či národnostní princip? Příklad vystěhovalectví do Latinské Ameriky z Československa v letech 1918-1938. Sborník prací historických. Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Facultas Philosophica. Historica. Sv. 15, Historica 27-1996 (vyd. 1998), s. 205-211.**
- BOROVSKÝ Tomáš, **Kutná Hora 1437-1461. ČNM, řada historická, 167, 1998, s. 17-36.**
- BERÁNEK Karel, **Univerzitní matrika jako pramen nobilitací. Miscellanea 13/1996 (vyd. 1997), s. 62-71.**
- BLÁHOVÁ Marie, **Hladomor v Čechách roku 1282 a jeho reflexe v české středověké historiografii, DP XVI, 1998, s. 161-170.**
- BLÁHOVÁ Marie, **Panovnické genealogie a jejich politická funkce ve středověku. SAP 48, 1998, č. 1, s. 11-47.**

- BOBKOVÁ Kateřina, **Sváteční dny v klementinském gymnáziu v první polovině 18. století.** *ČL 84*, 1997, č. 2, s. 111-124.
- BOBKOVÁ Lenka, **Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621-1639.** *Documenta pragensia monografia, volumen 8*, Praha 1999, 228 s. Edice.
- BOHÁČ Zdeněk, **K počtu řeholníků v předhusitských kláštorech.** *HG 29*, 1997, s. 11-20.
- BOTÍKOVÁ Marta – JAKUBÍKOVÁ Kornélia – ŠVECOVÁ Soňa, **Tradície slovenskej rodiny.** Bratislava 1997, 244 s.
- BRABCOVÁ Petra, **Plodnost vdaných žen na vesnici Komín v první polovině 18. století.** *D 39*, 1997, s. 101-109.
- BRABCOVÁ Petra, **Přirozený pohyb obyvatelstva ve vesnici Komín mezi lety 1700-1799.** *VVM 50*, 1998, č. 1, s. 41-46.
- BRABCOVÁ Petra, **Svatby v 18. století z hlediska církevních matrik.** *ČL 85*, 1998, č. 3, s. 257-262.
- BRABCOVÁ Petra, **Vícečetné porody a legitimita narozených ve farnosti sv. Petra a Pavla v Brně během 18. století.** *VVM 50*, 1998, č. 3, s. 310-314.
- BŮŽEK Václav - HRDLÍČKA Josef, **Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence.** *Opera historica sv. 6*, 1998, s. 145-271.
- CERMAN Markus - MATUŠÍKOVÁ Lenka - ZEITLHOFER Hermann, **Projekt „Sociální struktury v Čechách“. Rozbor pramenů s použitím počítače.** Část I. *AČ 49*, 1999, s. 107-128. Část II. *Tamtéž* s. 171-190.
- ČÁŇOVÁ Eliška, **Morová epidemie na Broumovsku 1633-1634.** *D 39*, 1997, s. 21-25.
- ČÁP Jaroslav, **Soupis pramenů k dějinám Kladska, uložených v archivech, muzeích i v knihovnách ČR. (Průběžný stav k 31. 8. 1995).** *Kladský sborník sv. 1*, 1996, s. 143-156.
- ČÁP Jaroslav, **Broumov a jeho obyvatelé ve světle soupisu věřících z roku 1785.** *Stopami dějin Náchodska sv. 3*, 1997, s. 53-80.
- ČECHURA Jaroslav, **Broumovská rebelie.** Praha 1997.
- ČECHURA Jaroslav, **Žili snad na panství Frýdlant v 17. století lvi?** *ČNM, řada historická, 168*, 1999, s. 1-20.
- ČECHURA Jaroslav - ČECHUROVÁ Jana, **Mobilita v jedné české pobělohorské vsi, Pelejovice 1650-1700.** K novověkým a sociálním dějinám českých zemí I. Čechy mezi tradicí a modernizací 1566-1848. Red. Z. Kárník aj. Štaif, Praha 1999, s. 94-124.
- ČECHURA Jaroslav – HOJDA Zdeněk – NOVOZÁMSKÁ Martina, **Nájemníci na Starém městě pražském roku 1608.** *Documenta pragensia monografie, volumen 3*, Praha 1997, 188 s. edice.
- ČERNÝ Viktor - BRŮŽEK Jaroslav - SIEGLOVÁ Zuzana - BUDIL Ivo - BRDIČKA Radim, **Vztah sociální organizace tradičních společností, biologické reprodukce a genetické variability - setkání molekulární genetiky, sociální antropologie a postprocesuální archeologie.** *Archeologické rozhledy 51*, 1999, s. 346-367.
- Dějiny Prahy I., II.** Praha- Litomyšl 1997, 1998, 491+363 s.
- DELUMEAU Jean, **Strach na Západě ve 14.-18. století. Díl 1, Strach doléhající na většinu.** Argo, Praha 1997, 296 s.

- DELUMEAU Jean, **Strach na Západě ve 14.-18. století. Díl 2, Obležená obec. Vládnoucí kultura a strach.** Argo, Praha 1999, 328 s.
- DESCOLA Philippe, **Claude Lévi-Strauss, strukturální antropologie a strukturalistická etnografie.** ČL 84, 1997, č. 1, s. 1-14.
- DOHNAL Miloň, **Hospodářský a sociální vývoj na hukvaldském panství v době předbělohorské.** SPFFOU, sv. 175, 1998, historie 6, s. 15-35.
- DOKOUPIL Lumír - NESLÁDKOVÁ Ludmila, **Proměny životního stylu rodin a domácností vítkovické židovské minority v etapě vytváření industriální společnosti na Ostravsku (1869-1930).** SPFFOU sv. 153, 1995, č. 3, s. 45-59.
- DOKOUPIL Lumír-NESLÁDKOVÁ Ludmila, **Židovská populace Vítkovic v procesu vytváření industriální společnosti na Ostravsku (Věkové složení, původ migrantů, profesní orientace 1869-1930).** SPFFOU sv. 162, 1996, č. 4, s. 51-69.
- DOKOUPIL Lumír - FIALOVÁ Ludmila - MAUR Eduard - NESLÁDKOVÁ Ludmila, **Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století.** Sociologický ústav AV ČR, Praha 1999, 141 s.
- ENCYKLOPEDIE ČESKÝCH BUDĚJOVIC. České Budějovice 1998, 589 s.
- FAUVE-CHAMOUX Antoinette, **K historii vdov.** HD 23, 1999, s. 15-28.
- FAUVE-CHAMOUX Antoinette - FIALOVÁ Ludmila (eds.), **Le phénomène de la domesticité en Europe, XVIe-Xxe siècles,** Acta demographica XIII. Česká demografická společnost, Sociologický ústav AV ČR, Praha 1997.
- FEJTOVÁ Olga, **Příspěvek k sociálně-ekonomické charakteristice Nového Města pražského v 17. století - domovní majetek jako výraz sociálně-ekonomického potenciálu města,** s. 171-183.
- FIALOVÁ Ludmila, **Epidemie zaznamenané v matrikách u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském v první polovině 17. století.** DP 16, Praha 1998, s. 227-234.
- FIALOVÁ Ludmila - HORSKÁ Pavla, **Novoměstské matriky očima historika sociálních dějin 17. a 18. století.** DP 17, Praha 1998, s. 191-204.
- FILKA Ivo, **Farnost Fryšava pod Žákovou horou v matričních záznamech.** I. část. ZM 2, 1998, s. 144-150; II. část. ZM 3, 1999, s. 184-196.
- GILAR Štěpán, **Urbariální povinnosti poddaných velkostatku Stárkov roku 1625.** Stopami dějin Náchodska sv. 4, 1998, s. 167-175.
- GMITEREK Henryk, **Studenti ze zemí České koruny na Zamojské akademii.** FHB 18, 1997 (vyd. 1998), s. 167-172.
- GRULICH Josef, **Poddanská nemovitost a dědické právo na Tábořsku. Vřesecká rychta v letech 1625-1825.** JSH 65, 1996, s. 34-42.
- GRULICH Josef, **Obraz manželství a rodiny v díle J. A. Komenského a B. Bolzana.** HO 9, 1998, č. 7-8, s. 169-172.
- GRULICH Josef - KLÁŠTERSKÁ Alice, **„Týká se mé mohovitosti, usmyslel jsem sobě ustanovit...“** Dějiny a současnost 98, 2, s. 12-15.
- GRULICH JOSEF - ZEITLHOFER Hermann, **Lebensformen und soziale Muster in Südböhmen im 16. und 17. Jahrhundert.** JSH 66-67, 1997-98, s. 26-50.
- GRULICH JOSEF - ZEITLHOFER Hermann, **Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení.** HD 22, 1998, s. 79-105.

- GRULICH JOSEF - ZEITLHOFER Hermann, **Struktura jihočeských venkovských a městských domácností v 16. a 17. století. (Příspěvek k dějinám sociální každodennosti poddaných v období raného novověku).** *HD 23*, 1999, s. 31-84.
- HAVRÁNEK Jan, **Stěhování národů ve 20. století (1939-1946).** *Slovanské historické studie sv. 23*, 1997, s. 215-218.
- HÁZA Zdeněk, **Stav a struktura obyvatel na panství Šternberk ve světle soupisu daně z hlavy z ledna 1691.** *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity - řada historická (C) 47*, s. 103-132.
- HÁZA Zdeněk, **Zevrubný soupis všech žijících duší města Bruntálu z roku 1621. Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného středověku (16.-18. století) - Sborník příspěvků z konference uspořádané v Prostějově ve dnech 25.-27. dubna 1995,** Prostějov 1997, s. 249-269.
- HERNOVÁ Šárka, **Národnostní heterogamie a její vliv na skladbu obyvatelstva ČR.** *Slezský sborník 95*, 1997, č. 1-2, s. 20-29.
- HERNOVÁ Šárka, **Sociální struktura národnostních menšin České republiky a její vývojové tendence po roce 1945 (Němci, Poláci, Slováci).** *Slezský sborník 97*, 1999, s. 181-200.
- HLAVÁČKOVÁ Ludmila – SVOBODNÝ Petr, **Generální raport o asijské choleře v Praze, Vídni a Mnichově.** *DP 16*, Praha 1998, s. 257-265.
- HOFMANN Gustav, **Nové osady vzniklé na území Karlovarska v letech 1654-1854.** *MZK 32*, 1997, s. 183-195.
- HOFFMANN František, **Bydlení chudých vrstev ve středověkých městech.** *DP 16*, 1996, s. 17-25.
- HOFFMAN Jaroslav, **Ženské pracovní síly v textilním průmyslu Sudetské župy. Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, 3. Ed. Zdeněk Radvanovský,** Universita Jana Evagelisty Purkyně Ústí nad Labem 1999, s. 29-75.
- HOJDA Zdeněk, **"Okrajové" skupiny a "národnostní menšiny" v Praze 17. a 18. století.** *DP 16*, 1998, s. 45-47.
- HOREJSEK Jaroslav, **Měšťanstvo ve druhé polovině 19. století a jeho politická, společenská, sociální a kulturní aktivita (dlouhodobé tendence na příkladu Olomouce a olomouckých měšťanů).** *Studie k sociálním dějinám 19. století sv. 1 (8)*, 1998, s. 23-82.
- HORSKÁ Pavla, **Pohyblivá hranice mezi městskou společností a městskou spodinou - specifický problém dějin měst.** *DP 16*, 1998, s. 55-59.
- HORSKÁ Pavla, **La sociologie et la démographie historique tchèques au carrefour des influences des écoles historiques centreeuropéennes, françaises et allemandes.** *Acta demographica XIII*, 1997, s. 5-11.
- HORSKÁ Pavla, **19. století a populační problém českých zemí.** *MZK 33*, 1998, s. 101-105.
- HORSKÁ Pavla, **Česká a francouzská historická demografie roku 1999 - po třiceti letech kontaktů - jak dále?** *HD 23*, 1999, s. 5-12.
- HORSKÁ Pavla, **Naše prababičky feministky.** Praha 1999, s. 128 s.
- HORSKÝ Jan - SELIGOVÁ Markéta, **Rodina našich předků.** Praha 1997.

- HORSKÝ Jan, **K životnímu jubileu profesora Eduarda Maura**. *HD 21*, 1997, s.-22.
Bibliografie prací Eduarda Maura za léta 1962-1996. *Tamtéž*, s. 23-38.
- HRUŠKOVÁ Věra, **Uplatňování sociální endogamie v příměstské vesnici ve druhé polovině 19. století**. *HD 21*, 1997, s. 133-148.
- CHOCHOLÁČ Bronislav, **Moravský venkov 16. a poč. 17. století**. Brno 1997, 14 s.
- CHARVÁTOVÁ Kateřina, **Pluh a sekera, hospodářství a osídlovací procesy na panstvích českých klášterů ve 13. století**. *Muzejní a vlastivědná práce - Časopis Společnosti přátel starožitností 36 (106)*, 1998, č. 2, s. 65-79.
- CHOCHOLÁČ Bronislav, **Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století**. Edice Knihnice Matice moravské, Brno 1999, 188 s. + obr. příloha.
- JÁNSKÝ Zdeněk, **Statistika obyvatel dobenínské kolatury k roku 1851**. *Stopami dějin Náchodska sv. 4*, 1998, s. 211-228.
- JIŘÍK Karel - PROKOP Radim, **Zvláštnosti vývoje a skladby obyvatel Ostravy na pozadí hospodářských a sociálních proměn po roce 1945**. *Ostrava - Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 18*, 1997, s. 46-87.
- JUROK Jiří, **Hospodářský a každodenní život města Příbora v 16.-18. století na podkladě městských účtů**. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín sv. 50*, 1996, s. 7-24.
- KAHUDA Tomáš, **Moravské zemské berní evidenční pomůcky ze sklonku doby předbělohorské jako produkty krajských berních úřadů a jako historické prameny**. *SAP 49*, 1999, 2, s. 257-436.
- KALÁB Vladimír, **Římskokatolické farní matriky okresů Jičín a Semily ve státním oblastním archivu v Zámrsku**. *Z Českého ráje a Podkrkonoší. Vlastivědný sborník sv. 9*, 1996, s. 181-192.
- KALÁB Vladimír, **Církevní matriky okresu Pardubice**. *Východočeský sborník historický 7*, 1998, s. 197-208.
- KAPITOLY Z DĚJIN ŘÍČAN. Red. Jaroslava Honcová Říčany 1997, 561 s.
- KASTNER Quido, **Dobříň u Roudnice nad Labem v letech 1925-1935 (Demografická studie)**. *Vlastivědný sborník Podřipsko 9*, 1999, s. 121-135.
- KAŠPAR Jaroslav, **Čelákovice roku 1842. Historicko-geografický obraz města podaný na základě údajů stabilního katastru**. *HG 29*, Historický ústav, Praha 1997, s.103-151.
- KAŠPAR Jaroslav, **Čelákovice na počátku osmnáctého století. Obraz města ve světle přípravných operátů k tereziánským katastrům**. *SVS 16*, 1998, s. 29-54.
- KLÁŠTERSKÁ Alice, **Forma sociálního zabezpečení na vesnici v 18. a první polovině 19. století. (Výměnek v pozemkových knihách vesnice Lhůty u Štáhlav)**. *HD 21*, 1997, s. 95-132.
- KLÁŠTERSKÁ Alice, **Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí a jejich sourozenců na Štáhlavsku v 18. a na počátku 19. století**. *HD 22*, 1998, s. 145-168.
- KLÍMOVÁ Helena, **Prameny k dějinám Kladska uložené v I. oddělení Státního ústředního archivu**. *Kladský sborník sv. 2*, 1998, s. 229-308.

- KNOZ Tomáš, „... s pomocí boží dosti mírně se mám ...“ **Zdraví a nemoci Karla st. ze Žerotína.** *Časopis Moravského muzea - scientiae sociales* 82, 1997, s. 183-199.
- KOCOURKOVÁ Květa, **Zahranční dělníci v oblasti vládního prezidenta v Ústí nad Labem.** *Historie okupovaného pohraničí 1938-1945*, 3. Ed. Zdeněk Radvanovský, Universita Jana Evagelisty Purkyně Ústí nad Labem 1999, s. 31-58.
- KOHOUTEK Vojtěch, Gruntovní kniha obce Loučany z roku 1526, Loučany 1997, 63 s.
- KOHÚTOVÁ Mária, **Národnostná a náboženská štruktúra obyvatel'ov Záhoria v 17. storočí.** *D* 39, 1997, s. 110-113.
- KOKOŠKOVÁ Zdeňka, **Soupis obyvatel domů svatojindřišské farnosti z r. 1636.** *PSH* 30, 1998, s. 128-150.
- * KONEČNÝ Lubomír, **Počátky Brna ve světle nejnovějších poznatků.** *Forum Brunense 1995/1996* (vyd. 1996), s. 21-31.
- KOPIČKOVÁ Božena, **Žena a rodina v husitství. (Současný stav bádání).** *Husitský Tábor. Sborník Husitského muzea* 12, 1999, s. 37-48.
- KORBELÁŘOVÁ Irena - ŽÁČEK Rudolf, **Slezsko v církevních statistikách olomoucké diecéze (arcidiecéze) z 2. pol. 18. - 1. pol. 19. století, II. Obce slezské části olomoucké diecéze (arcidiecéze), 5. část.** *ČSZM, série B vědy historické*, 45, 1996, č. 2, s. 113-153. **6. část.** *ČSZM, série B vědy historické*, 45, 1996, č. 3, s. 214-257.
- KOŘALKA Jiří - KOŘALKOVÁ Květa, **Češi v Porýní a Vestfálsku 1890-1918.** *ČVC*, s. 7-38.
- KOTYZA Oldřich – SMETANA Jan – TOMAS Jindřich (red.), **Dějiny města Litoměřic.** Litoměřice 1997, 479 s.
- KOUKAL Petr, **Narození, sňatky, manželky a děti Zachariáše z Hradce a na Telči.** *VSV – oddíl věd společenských* 10, 1997, s. 41-64.
- KRÁL Pavel, **Pohřby posledních pánů z Hradce.** *Opera Historica* 6, 1998, s. 401-512.
- KRMELOVÁ Zdeňka, **Národnostní menšiny v Rakousku. Historické kořeny a současné postavení.** *Slezský sborník* 97, 1999, s. 161-180.
- KUBA Jiří - ŠIMEK Tomáš - ZAHŘÁDKA František, **Soupis východočeských urbářů 2. poloviny 13. století -1776,** Státní oblastní archiv v Zámrsku 1997, 272 s. a mapa.
- KUBEŠ Jan, **Rodinné vztahy pánů z Hradce a Rožmberků v předbělohorském století.** *Opera Historica* 6, 1998, s. 273-317.
- KUBÍKOVÁ Anna, **Morová epidemie roku 1598 v Českém Krumlově.** *DP* 16, 1998, s. 221-226.
- KUČA Karel, **Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I., II, III.** Libri, Praha 1996, 1997, 1998, 868+938+952 s..
- KUDĚLA Jiří, **Judeus pauper.** *DP* 16, 1998, s. 67-72.
- KUKÁNOVÁ Zlatuše, **Hornolužický světský klérus v pražské arcidiecézi v první polovině 17. století.** *Paginae historiae* 7, 1999, s. 5-23.
- KUKÁNOVÁ Zlatuše-MATUŠÍKOVÁ Lenka, **Soupis matrik židovských náboženských obcí na Moravě.** *PH* 5, 1997, s. 187-218.
- KULHÁNEK Otakar, **Selské grunty v Korně ve světle pozemkových knih a katastrů.** *Minulostí Berounska sv. I*, 1998, s. 21-37.

- LANGER Jiří, **Co mohou prozradit lidové stavby. Lidové stavební tradice v severozápadních Karpatech a jejich kulturní funkce.** Rožnov pod Radhoštěm 1997, 236 s.
- LEDVINKA Václav – PEŠEK Jiří (eds.), **Ponížení a odstrčení.** DP 16. Praha 1998, 356 s.
- LEDVINKA Václav – PEŠEK Jiří (eds.). **Města versus katastrofy.** DP 16, Praha 1998, 356 s.
- LEDVINKA Václav – PEŠEK Jiří (eds) - **Nové Město pražské.** DP 17, Praha 1998, 376 s. a mapa.
- LENDEROVÁ Milena, ... **Bůh nás obdařil malou Pepičkou. (Několik poznámek o mateřství v Čechách 18.-19. století).** HO 8, 1997, č. 11-12, s. 264-268.
- LENDEROVÁ Milena, **Studenti ze střední Evropy na lékařské fakultě univerzity v Montpellieru (1600-1789).** HO 10, 1999, č. 7-8, s. 173-178.
- LENDEROVÁ Milena, **K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století.** Mladá fronta, Praha 1999.
- LOEWENSTEIN Bedřich, **Lid a chudoba v pohledu 18. a začátku 19. století.** DP 16, 1998, s. 61-65.
- MACEK Josef, **Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526). I. Hospodářská základna a královská moc. II. Šlechta. III. Města. IV. Venkovský lid; Národnostní otázka.** Praha 1992, 1994, 1998, 1999, 432+230+387+223 s.
- MACHAČOVÁ Jana, **K sociálnímu a hospodářskému vývoji českých zemí v 19. století.** Slezský sborník 94, 1996, s. 261-277.
- MACHAČOVÁ Jana, **Vzdělání a výchova dívek v měšťanské rodině v 1. polovině 19. století (upomínky K. Světlé).** Slezský sborník 96, 1998, č. 4, s. 250-263.
- MACHAČOVÁ Jana-MATĚJČEK Jiří, **Chudé (dolní) vrstvy společnosti českých zemí v 19. století.** Sociální pozice a vzory chování. Studie k sociálním dějinám 19. století sv. I (8), 1998, s. 121-303.
- MACHAČOVÁ Jana-MATĚJČEK Jiří, **Sociální pozice a vzory chování dolních vrstev společnosti českých zemí v 19. století.** Slezský sborník 96, 1998, č. 2, s. 81-94.
- MACHAČOVÁ Jana-MATĚJČEK Jiří, **Sociální pozice národnostních menšin v českých zemích 1918-1938, k metodice a problémům výzkumu.** Slezský sborník roč. 95, 1997, č. 1-2, s. 136-139.
- MAREČKOVÁ Marie, **K podmínkám provozu středoevropského dálkového obchodu a transformace ekonomiky na prahu novověku na příkladu aktivit východoslovenského měšťanstva.** HG sv. 29, 1997, s. 153-171.
- MAŤA Petr, **Nejstarší české a moravské deníky. Kultura každodenního života v raném novověku a některé nové perspektivní prameny.** FHB 18, 1997 (vyd. 1998), s. 99-120.
- MATĚJČEK Jiří, **Rok na vsi. Sonda sociální situace na jihomoravské vesnici v poslední čtvrtině 19. století,** Slezský sborník 96, 1998, č. 4, s. 264-284.
- MATUŠÍKOVÁ Lenka, **Konskription der Juden in der Herrschaft Veselí nad Moravou (Vessely a. d. March) im Jahr 1727.** JB 32, 1997, s. 104-114.
- MATUŠÍKOVÁ Lenka, **Hospodářské a sociální poměry na panství Poděbrady po třicetileté válce.** SSH 22-23, 1996-97, s. 51-70.

- MATUŠÍKOVÁ Lenka, **Namensänderungen in jüdischen Familien im Jahre 1787 am Beispiel der jüdischen Gemeinde Kanitz (Dolní Kounice)**. *JB 34*, 1998 (vyd. 1999), s. 107-125.
- MATUŠÍKOVÁ Lenka, **Rozvoj řemeslné výroby na panství Poděbrady v 17. a 18. století**. *HD 22*, 1998, s. 69-78.
- MATUŠÍKOVÁ Lenka, **Mor v Čechách roku 1680**. *DP 16*, 1998, s. 235-240.
- MAUR Eduard, **Das Gesinde in Böhmen in der frühen Neuzeit**. *Acta demographica XIII*, 1997, s. 75-94.
- MAUR Eduard, **L'Autriche, les pays tchèques**. In: Jean Paul Bardet – Jacques Dupaquier, *Histoire des populations d'Europe, I. Des origines à la révolution démographique*. Paris 1997, s. 553-544.
- MAUR Eduard, **Čeled' a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651**. *HD 23*, 1999, s. 85-136.
- MAUR Eduard, **Dětství a mládí jako fáze životního cyklu v pojetí J. A. Komenského**. *Studia Comeniana et historica 29*, 1999, č. 62, s. 113-125.
- MAUR Eduard, **Die Wirtschaftliche, soziale und demographische Entwicklung Böhmens 1648-1740**. In: Walter Leitsch – Stanislaw Trawkowski (red.), *Polen und Österreich im 17. Jahrhundert*. Wien-Köln-Weimar 1999, s. 68-108.
- MAUR Eduard, **Zemřel Petr Jančárek**. *HD 23*, 1999, s. 185-187.
- MAUR Eduard, **In memoriam Jaroslava Honce**. *HD 23*, 1999, s. 183-185.
- MELKESOVÁ Miroslava, **„...ku pomoci a odlehčení těžkých trápení těhotných paní...“ Lékařské knihy a porodnické instrukce 16. století**. *Historický obzor 10*, 1999, s. 122-128.
- MĚŘÍNSKÝ Zdeněk, **Studenti vídeňské univerzity z Polné (1377-1524)**. *VSV - oddíl věd společenských, sv. 11*, 1998, s. 59-75.
- MĚŘÍNSKÝ Zdeněk, **Studenti z Bítova na vídeňské univerzitě (1382-1447) a význam univerzitních matrik pro poznání kulturních vztahů Moravy a Slezska s rakouskými zeměmi**. *ČMM 117*, 1998, č. 2, s. 431-452.
- MLEZIVA Štěpán, **Územní změny a změny názvů obcí a osad v českých zemích od roku 1850 do současnosti ve světle právních norem**. *HG 30*, 1999, s. 101-118.
- MORAVEC Jaroslav, **Sociální péče o uprchlíky na Roudnicku v období mezi Mnichovem 1938 a 15. březnem 1939**. *Vlastivědný sborník Podřipsko 8/2*, 1998, s. 25-30.
- MYŠKA Milan, **Rytíři průmyslové revoluce. Šest studií k dějinám podnikatelů v českých zemích**, Šenov u Ostravy 1997, 277 s.
- MYŠKA Milan, **Pohřbívání bohatých aneb cesta na věčnost moravského podnikatele Alberta Kleina**. *SM 72*, 1996, s. 21-26.
- NÁCOVSKÁ Pavla, **Svatební smlouvy jako pramen sociálně-dějinného vývoje a historicko-demografického poznání (Kutná Hora 1550-1600)**. *HD 21*, 1997, s. 37-72.
- NEČAS Ctibor, **Materiál o Romech na Slovensku z roku 1924**. *HD 22*, 1998, s. 169-199.
- NEČAS Ctibor, **Romská osada v Luhačovicích**. *SPFFBU, C 44*, 1997, s. 181-188.

- NEČAS Ctibor, **Romská osada v Uherčicích a její obyvatelé.** *JM 35*, sv. 38, 1999, s. 249-255.
- NEČAS Ctibor, **Rozmístění, početní stav a demografické charakteristiky Romů na Hodonínsku (1876).** *JM 33*, sv. 36, 1997, s. 228-231.
- NEKUDA Vladimír, **Zemědělství a chov dobytka ve středověké vesnici na Moravě.** *VVM 51*, 1999, s. 4-19.
- NESLÁDKOVÁ Ludmila - DOKOUPIL Lumír, **Židovská minorita na Moravě a její služebnictvo v době utváření moderní společnosti (1869-1938).** *HD 21*, 1997, s. 149-174.
- NESLÁDKOVÁ Ludmila, **Obyvatelstvo střední Moravy od třicetileté války do poloviny 19. století.** *SPFFOU*, sv. 175, 1998, historie 6, s. 37-70.
- NESLÁDKOVÁ Ludmila, **Reprodukce obyvatelstva českého Slezska od třicetileté války do poloviny 19. století.** *Slezsko v dějinách českého státu - Sborník příspěvků z vědecké konference.* Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea 1998, s. 193-199.
- NESLÁDKOVÁ Ludmila-DOKOUPIL Lumír, **Obyvatelstvo rakousko-moravského pomezí od třicetileté války do poloviny 19. století.** *SPFFOU*, sv. 168, 1997, historie 5, s. 63-87.
- NODL Martin, **Raně novověké městské migrace, perspektivy, tendence a metodické podněty německého bádání 70. až 90. let.** *FHB sv. 18*, 1997 (vyd. 1998), s. 289-304.
- NOVÁČKOVÁ Eva, **Obyvatelé města Jemnice v 16. a v první třetině 17. století.** *ZM 1*, 1997, s. 20-32.
- Nové Město pražské 1348-1784.** Praha 1998, 224 s.
- OBRŠLÍK Jindřich, **Poddanství na Moravě v 18. století - otázky řešené i neřešené či nedořešené.** *Slezský sborník 97*, 1999, s. 135-138.
- OGILVIE Sheilagh - EDWARDS Jeremy, **Ženy a „druhé nevolnictví“ v Čechách na počátku novověku.** *HD 22*, 1998, s. 5-49.
- OPATRŇNÝ Josef, **Česká emigrace do latinské Ameriky.** *HO 10*, 1999, č. 9-10, s. 214-221.
- PAJER Jiří, **Novokřtěnci v Ostrožské Nové Vsi.** *Slovácko 40*, 1998, s. 161-182.
- PÁNEK Jaroslav, **Okrajové vrstvy obyvatelstva českých měst a městeček v 16. – 18. století.** *DP 16*, 1998, s. 49-53.
- PÁNEK Jaroslav, **Cestování jako modernizační činitel středověké a raně novověké společnosti (Problémy a úkoly českého výzkumu).** *Acta Universitatis Purkynianae. Philosophica et Historica. Studia historica 2/1995* (vyd. 1997), s. 9-22.
- PAŘEZ Jan, **Urbář kláštera sv. Kateřiny na Novém Městě pražském do roku 1414.** *Bibliotheca Strahoviensis sv. 2*, 1996, s. 33-59.
- * PÁTKOVÁ Hana, **Berní knihy Starého Města pražského (1427-1434),** *Documenta pragensia monographia, volumen 2*, Praha 1996, 331 s. edice.
- PAZDEROVÁ Alena, **Sociální kategorie obyvatel rychnovského panství ve světle nejstarších českých katastrů.** *Východočeský sborník historický 7*, 1998, s. 19-62.
- PAZDEROVÁ Alena, **Venkovští poddaní rychnovského panství v 17. století ve světle gruntovní knihy.** *HD 22*, 1998, s. 51-68.

- PEKAŘ Josef, **Kniha o Kosti. Kus české historie.** 5. vydání, Elka Press, Praha 1998, 367 s.
- PETRÁŇ Josef, **Dějiny hmotné kultury II/1-2.** Praha 1995, 1997, 1002 s.
- PROKOP Radim, **K některým teritoriálním závislostem migračních trendů mezi Slovenskem a českými zeměmi po druhé světové válce.** *Slezský sborník 97*, 1999, s. 38-52.
- PROKOP Radim, **Slovenské obyvatelstvo v sídelních strukturách regionu Těšínska.** *Slezský sborník 95*, 1997, č. 1-2, s. 76-85.
- PŘÍHODOVÁ Galina, **Historie židovského obyvatelstva ve Strážnici do roku 1919.** *JM 34*, sv. 37, 1998, sv. 262-268.
- PŘÍHODOVÁ Galina, **Přirozená měna strážnického židovského obyvatelstva v letech 1874-1939.** *JM 35*, sv. 38, 1999, s. 99-107.
- RAK Petr, **Kadaňské knihy trhů a testamentů z let 1465-1603 a testamentární praxe v Kadani od 15. do počátku 17. století.** *SAP 48*, 1998, č. 2, s. 3-106.
- RATAJOVÁ Jana, **Pražské testamenty (1600-1620) jako pramen k dějinám rodinných struktur.** *PSH 30*, 1998, s. 90-127.
- RECHCIGL Miloslav, ml., **První židovští přistěhovalci do Ameriky z území bývalého Československa.** *ČVC*, s. 88-102.
- ROYT Jan, **Poutě a poutní místa v Čechách.** *Acta Universitatis Purkynianae. Philosophica et Historica. Studia historica 2/1995* (vyd. 1997), s. 309-314.
- * RŮŽENECKÁ Ludmila, **Postavení členů rodiny v rolnickém společenství. (Podle svatebních smluv z 2. poloviny 19. století).** *Sborník Chebského muzea*, 1996, s. 62-66.
- ŘEHÁČEK Karel, **Národnostní složení obyvatelstva Říšské župy Sudety v roce 1939.** *Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, 3.* Ed. Zdeněk Radvanovský, Universita Jana Evagelisty Purkyně Ústí nad Labem 1999, s. 97-118.
- SEMERÁDOVÁ Veronika, **Vizitační písemnosti Čech 17. století (Farní kostely a farní klérus pražské arcidiecéze v letech 1623-1694).** *SAP 47*, 1997, č. 1, s. 125-204.
- SEMOTANOVÁ Eva, **Historická geografie českých zemí.** Práce Historického ústavu AV ČR. Řada A - Monografia, Praha 1998, 293 s.
- SEMOTANOVÁ Eva – ŠIMŮNEK Robert – ŽEMLIČKA Josef, **K životnímu jubileu Zdeňka Boháče.** *HG 30*, 1999, s. 250. **Výběrová bibliografie prací PhDr. Zdeňka Boháče, CSc., od r. 1994.** Sest. E. Semotanová. *Tamtéž*, s. 250-283.
- * SCHALLNER Dieter, **Sčítání lidu podle národnosti.** In: I. Barteček – M. Pospíchal – R. Slavíková (red.), *Pocta profesoru Polišenskému*, Olomouc 1999, s. 133-141.
- SCHWALLER Jan, **Fenomén roku 1645 v pardubických dějinách.** *ČNM, řada historická 167*, 1998, s. 13-17.
- SCHWALLER Jan, **Komorní velkostatek Pardubice v letech 1650-1651.** In: Zdeněk Kárník – Jiří Štaif (ed.), *K novověkým sociálním dějinám českých zemí I. Čechy mezi tradicí a modernizací 1566-1848.* Praha 1999, s. 71-93.
- SKUPNIK Jaroslav, **Příbuzenský výběr a etnografická data.** *ČL 85*, 1998, č. 3, s. 223-239.
- SLABÁKOVÁ Jarmila, **Emigrace za francouzské revoluce - problémy a přístupy k jejímu zkoumání se zvláštním důrazem na typologii emigrace francouzské šlechty**

- do rakouských zemí.** *Sborník prací historických. Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Facultas Philosophica. Historica. Sv. 16, Historica 28-1998* (vyd. 1999), s. 57-65.
- SOMMER Karel, **Migrace Slováků do českých zemí v letech 1945-1948.** *Slezský sborník 96*, 1998, č. 1, s. 20-35.
- Soupis poddaných podle víry z roku 1651 - Bechyňsko 1-3.** Zpracovaly a úvod napsaly Zdena Kokošková, Helena Sedláčková, Magda Zahradníková, Státní ústřední archiv, Praha 1997, 867 s.
- Soupis poddaných podle víry z roku 1651 - Čáslavsko 1-2.** Zpracovaly a úvod napsaly Magda Zahradníková a Eva Štrejnová, Státní ústřední archiv, Praha 1999, 633 s.
- Soupis poddaných podle víry z roku 1651 - Kouřimsko.** Zpracovala a úvod napsala Helena Klímová, Státní ústřední archiv, Praha 1997, 218 s.
- Soupis poddaných podle víry z roku 1651 - Žatecko 1-3.** Zpracovaly a úvod napsaly Magda Zahradníková a Eva Štrejnová, Státní ústřední archiv, Praha 1997, 759 s.
- SRB Vladimír, **Obyvatelstvo Československé republiky v letech 1918-1938.** *D 40*, 1998, s. 3-22.
- SRB Vladimír, **Obyvatelstvo Podkarpatské Rusi 1918-38.** *D 41*, 1999, s. 207-219.
- SRB Vladimír - ANDRLE Alois, **Změny v územním rozložení obyvatelstva německé, polské a maďarské národnosti 1961-1991 podle okresů.** *Slezský sborník 97*, 1999, s. 201-210.
- STARÝ Václav, **Ze života v Prachaticích v 16. století.** *Zlatá stezka. Sborník Prachatického muzea 5*, 1998, s. 293-296.
- STEHLÍK Michal, **Židovská komunita v Dačicích. Zapomenutých sto let (1848-1942).** *VSV - oddíl věd společenských, sv. 11*, 1998, s. 235-345.
- STEHLÍK Michal, **Židé na jihozápadní Moravě v letech 1848 až 1948. Od zrovnoprávnění k zániku.** *Vlastivědný věstník moravský 51*, 1999, s. 125-134.
- STEINBACHOVÁ Lucie, **Ke kritice spolehlivosti zpovědních seznamů pražské arcidiecéze.** *HD 23*, 1999, s. 137-150.
- STIBOR Jiří, **Nerovné sňatky na Těšínsku.** *Slezsko v dějinách českého státu - Sborník příspěvků z vědecké konference.* Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea 1998, s. 220-236.
- SVĚRÁK Vlastimil, **Farnost Vysoké Studnice v letech 1784-1888 (2. část).** *VSV – oddíl věd společenských sv. 10*, 1997, s. 91-104.
- ŠAFARÍK Petr, **Vandry - cesty za prací ve vzpomínkách pamětníků.** *HO 8*, 1997, č. 1-2, s. 33-36.
- ŠIMŮNEK Robert, **Urbář panství Vítkův Kámen z roku 1515.** *HG 30*, 1999, s. 207-245.
- ŠIMŮNKOVÁ Alena, **Statut, odpovědnost a láska, vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století.** *ČČH 95*, 1997, č. 1, s. 55-109.
- ŠKABRADA Jiří, **Lidové stavby. Architektura českého venkova.** Praha 1999.
- ŠKUBAL Rudolf, **Pohyb obyvatelstva ve valašských městech zlínské oblasti,** Brno 1996 (vlastním nákladem, 15 s.).
- ŠMILAUEROVÁ Eva, **K lokalizaci zaniklé vsi Vidim na zbraslavském panství.** *SSH 22-23*, 1996-97, s. 22-26.

- ŠTEFANOVÁ Dana, **Die Erbschaftspraxis, das Ausgedinge und das Phänomen der „zweiten Leibeigenschaft“ in den nordböhmisches Dörfern der Herrschaft Frýdlant. Ein Beitrag zur Existenz der Familie unter obrigkeitlicher Einflussnahme (1650-1700).** In: F. X. Eder – P. Feldbauer – E. Landsteiner (red), *Wiener Wege der Sozialgeschichte; Themen – Perspektiven – Vermittlungen.* Wien 1997, s. 225-241.
- ŠTEFANOVÁ Dana, **K aspektům role příbuzenských vztahů a majetkových transakcí. Situace na frýdlantském panství v letech 1558-1750.** *HD 22*, 1998, s. 107-144.
- ŠTĚRBOVÁ Blanka, **Vývoj sňatečnosti ve Střelských Hořticích v letech 1891-1999.** *HD 23*, 1999, s. 151-182.
- ŠTĚŘÍKOVÁ Edita, **Běh života českých emigrantů v Berlíně v 18. století.** Praha 1999.
- ŠTINDL Martin, **Almužníci 17. století na cestě do Bíteše a Meziříčí. (Pokus o zachycení pohybu na okraji barokní společnosti).** *ZM 2*, 1998, s. 135-139.
- ŠTINDL Martin, **Úmrtní zápisy v nejstarší matrice farnosti velkomeziříčské 1657-1665 (edice).** *ZM 3*, 1999, s. 146-170.
- ŠULC Petr, **Struktura pozemkové držby v Hradeckém kraji na počátku 15. století.** *ČNM - řada historická 166*, 1997, č. 3-4, s. 65-85.
- TARCALOVÁ Ludmila, **Obřadní atributy v rodinných a výročních obyčejích.** *Slovácko 40*, 1998, s. 33-43.
- TARCALOVÁ Ludmila, **Obřad, slavnosti, děti.** *Slovácko 39*, 1997, s. 37-46.
- TAUSCH Jaromír, **Špitály na Českomoravské vrchovině.** *VSV - oddíl věd společenských, sv. 11*, 1998, s. 267-284.
- TECL Rudolf, **Nejstarší inventář soběslavského městského archivu z roku 1626. (Příspěvek k problematice deperdit středověkých až raně novověkých písemností na příkladě dějin archivu někdejšího poddanského města.)** *TA 8*, 1997-98, s. 71-103.
- TECL Rudolf, **Ještě glosa k rožmberskému urbáři (Purkrabí hr. Poděhús).** *JSH 65*, 1996, s. 138-141.
- TOŠNEROVÁ Marie, **Obyvatelstvo města Berouna v polovině 17. století.** *HD 21*, 1997, s. 73-93.
- ÚLOVEC Jiří, **Rejstřík dlužníků berně z roku 1579.** *TA sv. 7, 1995-1996* (vyd. 1996), s. 133-175.
- VACULÍK Jaroslav, **Demografický vývoj české minority na Volyni v letech 1868-1914.** *HG 29*, Miscellanea, Historický ústav, Praha 1997, s.??.
- VALENSIOVÁ Lucette - WACHTEL Nathan, **Historická antropologie.** *ČL 85*, 1998, č. 3, s. 193-207.
- VÁLKA Josef, **Myšlenkové ovzduší české společnosti na přelomu 16. a 17. století.** *Studia Comeniana et historica 26*, 1996, č. 55-56, s. 10-24.
- VAN DÜLMEN Richard, **Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století), Díl 1, Dům a jeho lidé.** Praha 1999, 340 s.
- VANĚK Pavel, **K zabezpečení příslušníků rodiny v 16. a 17. století na poddanských usedlostech.** *SMB 98*, s. 1-10.

- VANĚK Pavel, **Výbavy synů a dcer na vsích boskovického panství v letech 1575-1651 ve světle pozemkových knih.** *SMB* 97, s. 25-36.
- VELKOVÁ-KLÁŠTERSKÁ Alice, **Zásahy státu do vztahu mezi vrchností a poddanými a jejich dopad na vesnickou rodinu na přelomu 18. a 19. století.** *ČNM, řada historická*, 168, 1999, s. 53-73.
- VORÁČEK Emil, **Sociální vývoj ruské společnosti ve 20. století a problém nových elit.** *Slovanský přehled* 84, 1998, č. 3, s. 243-270.
- VOREL Petr, **Dějiny města Přelouče I. 1086-1618.** Přelouč 1999, 222 s.
- VYBÍRAL Zdeněk, **Berní reforma roku 1567 a město Tábor. (Edice berního rejstříku z roku 1579).** *TA* 8, 1997-98, s. 63-70.
- WASKA Karel, **Majetková a společenská struktura rady poddanského městečka Úterý v 18. století.** *ZHS* sv. 2, 1996, s. 65-92.
- WOLF Vladimír, **Osídlení kraje na česko-slezském pomezí východně od Krkonoš v druhé polovině 13. století.** *Sborník prací historických. Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Facultas Philosophica. Historica. Sv. 16, Historica* 28-1998 (vyd. 1999), s. 31-35.
- WONDRÁK Eduard, **Historie moru v českých zemích.** Praha 1999, 120 s.
- ZAORALOVÁ Marie, **Kapitoly z dějin Příbyslavic. Část 2. Vlastivědný věstník moravský** 51, 1999, s. 20-32.
- ŽILKA Ladislav, **Seznam domů týnské osady z roku 1613.** *DP* 15, Praha 1997, s. 75-83.

Zdeněk Boháč odešel navždy

Zdeněk Boháč, kolega a přítel, skromný, nezištný a obětavý člověk, již není mezi námi. Tak jak žil, tak i odešel, v pokoře, smířen se světem a se zákeřnou nemocí, s níž více než rok marně bojoval. Nemoc ukončila všechny jeho životní plány, jeho elán a odhodlání, věnovat se i nadále oboru, jemuž zasvětil desítky let poctivé práce - historické geografii. Po celý rok od podzimu 1999, kdy již statečně vzdoroval zdravotním obtížím, nepřestal pracovat. Zemřel po dlouhé a těžké nemoci 25. března 2001 ve věku šedesáti osmi let. Místem jeho posledního odpočinku je hřbitov v rodném Klínci.

PhDr. Zdeněk Boháč, Csc., narozený 3. ledna 1933, pracoval od roku 1965 v oddělení historické geografie Historického ústavu ČSAV; řadu let před tím učil na střední škole v Radotíně u Prahy. Jako historik se již od počátku své vědecké dráhy zaměřoval na studium středověkého osídlení a kolonizace v souvislosti s proměnami obyvatelstva a krajiny středověkých Čech. Jeho obraz demografického vývoje Čech raného a vrcholného středověku, patří k nevšedním, původním pohledům v historicko-demografickém výzkumu posledních desetiletí.

V rámci interdisciplinárně pojímaného studia osídlení se Zdeněk Boháč zabýval rovněž problematikou patrocinií středověkých kostelů a kaplí, stáří a vývojem katastrálních hranic, rekonstrukcí původních toků řek, tvary venkovských sídlišť a jejich plužin, procesem pustnutí venkovského osídlení a strukturou pozemkové držby, zejména církevních institucí, ve středověkých Čechách. Analytický výzkum regionu středního Povltaví z hlediska historických, ale i archeologických a onomastických poznatků s využitím široké pramenné základny se stal hlubokou, plastickou sondou do hlavních etap sídelního, hospodářského a sociálního vývoje předhusitských Čech.

Zdeněk Boháč ve své práci intenzívně využíval nejen písemné, ale také kartografické prameny a kartografickou metodu jak v pracích z dějin osídlení, tak i v novém projektu, jímž byl v posledních letech „*Atlas církevních dějin českých zemí*“. Čtvrtý svazek atlasu pro období let 1918-1999 vyšel v pořadí jako první, v rukopise bohužel zůstaly podklady pro zpracování

svazků prvního až třetího pro období předcházející stejně tak jako většina mnohasvazkového „*Topografického slovníku předhusitských Čech*“. Na církevních dějinách českých zemí posledního půlstoletí, jednom z bílých míst naší historiografie, pracoval Zdeněk Boháč s obrovským nasazením a zpřístupnil v *Atlasu českých dějin* i v mnoha statích nesmírné množství dosud nepublikovaných údajů. „*Topografický slovník předhusitských Čech*“, resp. jeho první, dokončený díl k území pražského archidiakonátu, vydá v blízké době jeho mateřská instituce, Historický ústav AV ČR.

Od mládí se Zdeněk Boháč věnoval dějinám Lužických Srbů, historii česko-lužických styků a podílel se na udržování kulturních vztahů mezi Československou, později Českou republikou a Srby z Lužice. Lužická problematika se objevila v mnoha jeho větších i drobnějších pracích, vždy podložených důkladným pramenným výzkumem.

Zdeněk Boháč stál u zrodu sborníku *Historická geografie* v roce 1968, působil jako jeho dlouholetý vedoucí redaktor a osobně se zasloužil o uznávanou úroveň periodika. Do třicátého, jubilejního svazku *Historické geografie* z roku 1999, přispěl statí o trnité cestě Slovenska k církevní provincii. Zdeněk Boháč rovněž pracoval v čele *Komise pro historickou geografii*, v *Onomastické komisi AV ČR* a v *Komisi pro dějiny středověkých Čech*.

Ti, kdo Zdeňka Boháče znali, vážili se jeho odborných znalostí, pracovitosti, přátelství i pochopení pro druhé. Jeho vědecké dílo s výraznými interdisciplinárními rysy, založené na tvrdé práci, nesmírné péči a precizním studiu pramenů, má trvalou hodnotu. Zůstane neodmyslitelnou součástí naší historické geografie a historické demografie a budeme se k němu stále vracet. Stejně tak si budeme připomínat hluboce lidský přístup Zdeňka Boháče ke svým blízkým, ke spolupracovníkům i k přátelům. Na Zdeňka Boháče nezapomeneme.

Eva Semotanová

**Výběrová bibliografie prací PhDr. Zdeňka Boháče, CSc.,
za léta 1999 - 2000.**

Tato výběrová bibliografie navazuje na výběrovou bibliografii z let 1965 až 1983 (*Historická geografie* 22, Praha 1983, s. 234-254), výběrovou bibliografii z let 1984-1994 (*Historická geografie* 28, Praha 1995, s. 260-264) a výběrovou bibliografii z let 1994-1999 (*Historická geografie* 30, Praha 1999, s. 250-253).

a) Knižní publikace:

1. *Atlas církevních dějin českých zemí IV. 1918-1999*, Kostelní Vydří 1999, 175 s.
2. *Vršovice v minulosti a současnosti*, Praha 2000, 36 s.

b) Studie a články:

3. *Církevní řády a kongregace v Čechách a na Moravě před 1. světovou válkou*. In: *Zakony i klazstory w Europie środkowo-wschodniej X-XX wiek*. Lublin 1999, s. 384-385.
4. *Středověké kláštery v Čechách a na Moravě*. In: *Zakony i klazstory w Europie środkowo-wschodniej X-XX wiek*. Lublin 1999, s. 147-152.
5. *Násilné zrušení řeckokatolické církve na počátku 50. let v Československu*. In: *Stát a církev v roce 1950*. Sborník příspěvků z konference pořádané Českou křesťanskou akademií, Ústavem pro soudobé dějiny, Centrem pro studium demokracie a kultury dne 21. června 2000 v Emauzském klášteře v Praze. Brno 2000, s. 86-97.
6. *Pohled historika na toponymii Lužice*. In: *Onomastické práce 4*. Sborník rozprav k 70. narozeninám univ. prof. PhDr. Ivana Lutterera, Csc. Praha 2000, s. 41-48.
7. *Mysle na spočatku lěttysaca*. In: *Serbska protyka 2001*. Bautzen 2000, s. 39-41.

RECENSE A ZPRÁVY

Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Hradecko-Bydžovsko 1-4.

Zpracovaly Lenka Matušíková, Zlataše Kukánová, Magda Zahradníková.
Praha, Státní ústřední archiv 2000, 1539 s.

Edice Soupisu poddaných podle víry z roku 1651, záslužně zpřístupňující jeden z nejvýznamnějších evidenčních pramenů raně novověkých Čech, se pomalu chýlí ke konci. V roce 2000 vyšly čtyři objemné svazky někdejšího Hradeckého kraje, v době tereziánské rozděleného na kraj Hradecký a Bydžovský. Pečlivou edici tentokrát připravily L. Matušíková, Z. Kukánová a M. Zahradníková.

Rozlehlý Hradecký kraj měl své zvláštnosti, které se odrážejí i v daném seznamu. Byl to kraj převážně český, proto i jednotlivé soupisy jsou až na několik panství české. Byl to rovněž kraj s jednoznačně nekatolickou minulostí, kde rekatolizace narážela na značné překážky, mimo jiné i proto, že tu zanikly téměř všechny středověké kláštery, které byly například v západních a jižních Čechách po své obnově nebo po svém oživení jednou z důležitých opor rekatolizačního úsilí. Specifikum Hradeckého kraje se odráží jednak ve zcela nedostatečné hustotě farní sítě, o níž podávají závěrečné relace o stavu far na jednotlivých panstvích dosti neradostné svědectví, jednak v neobyčejně vysokém počtu nekatolíků na některých panstvích. Například na panství Opočno najdeme jen hrstku katolíků, i v samotném městečku je jich jen minimum, zatímco na panství Nový Bydžov naopak jasně převažují katolíci. Nekatolíci se neudrží ve velkém počtu jen v odlehlých horských končinách, jak bychom předpokládali, ale i v přístupné úrodné Polabské nížině včetně poděbradského panství, kde bychom očekávali vzhledem k tomu, že bylo královským zbožím, jinou situaci. Jinak se i v Hradeckém kraji setkáváme se známým jevem, že přednostové domácností jsou označováni jako katolíci, zatímco jejich rodinní příslušníci

často zůstávají nekatolíky. Pokud jde o Nový Bydžov, lze jen litovat, že tu soupis – na rozdíl od Kolína – nezachytil zdejší početnou židovskou minoritu.

Z hlediska jazykového nepřináší seznam nic, co bychom neznali odjinud. Nomenklatura zaměstnání je běžná, obvyklá i jinde, jistou krajevou zvláštností je snad jen časté užívání genitivního přímení typu „Janků“, obvyklého dnes spíše v jižních Čechách. Poněkud překvapuje relativně malý počet venkovských textilních řemesel v kraji, kde se již po jedno století čile rozvíjela textilní proto-industrie. V tomto směru má seznam zřejmě malou vypovídací hodnotu. Pro panství, kde byla venkovská textilní výroba rozvinuta nejvíce, tedy pro Broumovsko, se bohužel seznam nedochoval. Zajímavá jsou svědectví o relativně silné migraci poddaných kolem roku 1648, související snad s poválečnou obnovou jednotlivých panství. Tyto údaje se ovšem dochovaly jen pro několik málo panství. Zajímavé je z tohoto hlediska panství Černíkovice, jehož vrchnost, pan Henrich Crafft z Lamersdorfu, ač sám katolík, byl zřejmě nábožensky velmi tolerantní, takže nejenže naprostá většina jeho poddaných dosud nepřestoupila ke katolicismu, ale na jeho panství se uchýlila i řada nekatolíků z okolních panství Opočno, Vamberk, Rychnov, Jičín, Kostelec nad Orlicí, Solnice, Lanškroun, Smiřice, Nové Město nad Metují, Kvasiny, Náchod a dalších, ale i lidí z Kladska a ze Slezska. Na panství Opočno je zase systematicky poznamenáváno původní bydliště čeledi, což v seznamu z roku 1651 nacházíme jinak jen velmi vzácně. Pro studium migrací venkovského obyvatelstva je tedy opočenský soupis jedinečným pramenem. Podobně zaujmou i poznámky o zběhnutí řady hospodářů, například na panství náchodském nebo rychnovském, k němuž bezpochyby v té době rovněž vedly především náboženské důvody.

Jako celek je edice zpracována velmi dobře, místní jména jsou určena spolehlivě, úvod je instruktivní a dobře se čte. Lze se jen těšit na zbývající svazky.

Eduard Maur

Lenka Bobková (ed.), Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621-1639.

Praha, Skriptorium 1999, LXIV + 228 s.

Po dlouhé odmlce se zdá, že se opět začíná rozvíjet výzkum české pobělohorské emigrace, která u nás kdysi byla studována velmi intenzívně, v posledních desetiletích se však zájem v podstatě vyčerpával jen studiiemi komeniologickými. Příslibem obratu jsou jednak práce Edity Štěříkové, zejména její poslední monografie nazvaná *Běh života české emigrace v Berlíně v 18. století (Praha 1999)*, jednak recenzovaná edice tří seznamů českých emigrantů – z roku

1629, 1631 a 1636 - usazených za třicetileté války dočasně v saské Pirně, kterou připravila Lenka Bobková, docentka Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, která velkou část svého vědeckého díla věnovala vztahu Čech k okolním zemím, ať již v rámci českého státu, nebo mimo tento rámeček.

Této edici autorka přededala rozsáhlý úvod, ve kterém podává především velmi užitečný a neobyčejně zasvěcený přehled staršího bádání o české pobělohorské emigraci, dále v něm pojednává o pramenné základně pro studium jejich osudů a podrobně popisuje dějiny české emigrantské obce v Pirně až do jejího rozpadu, následujícího po pražském míru z roku 1635. V úvodu je rovněž podán rozbor všech tří vydávaných soupisů a také závažné informace o pirenské emigrantské skupině, které autorka získala jejich studiem, včetně statistických údajů o způsobu obživy českých emigrantů, o jejich početním podílu na celku pirenské populace (např. podle soupisu z roku 1631 žilo v Pirně 2123 příslušníků české emigrace, později jejich počet klesal), o podobě emigrantských rodin a domácností, o počtu šlechty, o počtu lidí původem z Prahy aj. Úvod je tak vlastně samostatnou studií, kterou nemůže pominout nikdo, kdo se problematikou emigrace zabývá.

Sama edice tří zmíněných soupisů, uložených v Saském hlavním státním archívu v Drážďanech, je závažným edičním počinem, jednak proto, že pirenská emigrantská obec byla jedním z nejvýznamnějších center české pobělohorské emigrace, jednak proto, že sama edice je připravena velmi pečlivě. Každý, kdo má představu o tom, co ediční práce s sebou přináší, musí vyslovit editorce mimořádné uznání jak za úmornou práci, kterou si edice vyžádala, tak i za její dokonalou prezentaci. Edice je především opatřena velmi důkladně zpracovaným jmenným rejstříkem zaznamenaných exulantů, ve kterém se autorka ke každému z nich pokusila shromáždit všechna dostupná životopisná data. Tento rejstřík je užitečnou pomůckou nejen pro každého uživatele edice, ale i pro všechny, kdo se budou zabývat pobělohorskou emigrací do Německa. Dále je připojen abecední soupis emigrantů z Prahy, rejstřík místa původu evidovaných exulantů a konečně jmenný rejstřík ubytovatelů. Je nutno říci, že s tak dokonalým edičním aparátem se v současné době setkáváme v našich edicích k dějinám raného novověku spíše ojediněle (výjimku tvoří například Pánkova edice Březanových biografí posledních Rožmberků) a že jeho připojením užitná hodnota edice neobyčejně stoupla. Jak úvod, tak edice sama jsou důležitým příspěvkem ke studiu migrací u nás. Lze jen doufat, že podnítl další bádání nejen o české pobělohorské emigraci, ale i o jiných formách geografické mobility obyvatelstva českých zemí v raném novověku, která by si zasloužila daleko větší pozornost, než se jí dosud dostalo.

Eduard Maur

Gary B. Cohen, Němci v Praze 1861-1914.

Praha, Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum 2000, 314 s.

Kniha profesora historie na University of Oklahoma Gary B. Cohena se zabývá tématem, kterému česká historiografie věnovala až dosud jen velmi malou pozornost. V centru autorova zájmu je německá menšina v Praze ve druhé polovině 19. a počátkem 20. století, její ústup z dosavadních pozic a tvrdošijné snahy tyto pozice zachránit. Autor přitom vychází ze základní teze, že naprostá většina německy mluvícího obyvatelstva v Praze, podobně jako mnozí česky mluvící před rokem 1848, neměli vědomí identity jako oddělená etnická nebo nacionální skupina.

Německy mluvící Pražané se podle Cohena cítili být spjati s panovníkem a územím, ne s národem; pokládali se za obyvatele Čech a Rakouska, nikoliv za Němce, a pokud se za ně považovali, bylo to v kulturním, ne politickém smyslu, neboť dosud převážně stavovsky uspořádaná společnost neměla dost místa pro národní identifikaci. „Německy mluvící živly v hlavním městě Čech nerozvíjely ve čtyřicátých letech výrazné německé nacionalistické tendence srovnatelné s českými. Impulsem k německé nacionální sebeidentifikaci se staly úspěchy českého národního hnutí.“ „Ve 30. a 40. letech mobilizovali čeští nacionalisté stále větší počet stoupenců, kteří se identifikovali s českým národem a jako Čechové požadovali práva ve státu a společnosti. To nejen snižovalo příliv nových posil z nižších vrstev do německy mluvící městské elity, ale také vyvolávalo vzrůstající zápolení o politické a mocenské pozice ve všech třech zemích České koruny: v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.

V procesu sebeobrany proti českým nárokům se německy mluvící střední a vyšší vrstvy měnily z českých zemských vlastenců v Němce.“ Členové pražské německy mluvící střední a vyšší vrstvy začali podle něho projevovat německou identitu srovnatelnou s českou teprve během revoluce 1848. V 50. letech reakce německé nacionální cítění opět utlumila, v plné míře se však rozvinulo od let šedesátých. Tento fakt našel výraz v tom, že mezi léty 1859-1861 se rychle rozštěpil český a německý veřejný život, objevily se odlišné české a německé politické útvary pro celou zemi, stejně jako nejrůznější zájmové organizace, v Praze pak Češi zcela ovládli radnici. Separace Čechů a Němců ovšem nebyla úplná. Zatímco se plně prosadila v politice, zábavních spolcích a profesních organizacích, mísili se Češi a Němci i nadále v organizacích náboženských a charitativních, zčásti i ve starých kulturních institucích s výrazným podílem aristokracie, jako byla *Krasoumná jednota*. Také v běžném životě bylo podle autora mísení obou národností intenzivnější než v životě veřejném. Z německých organizací bylo zřejmě nejdůležitější německé *Kasino*, ustavené roku

1862, které sdružilo rozhodující část německé měšťanské společnosti. *Kasinu*, jež integrovalo činnost ostatních německých spolků (hlavně osobní provázaností), dávaly politickou orientaci liberální kruhy německé buržoazie a nikdy se mu nepodařilo plně integrovat nižší vrstvy německého obyvatelstva v Praze.

Právě na vnitřním vývoji *Kasina* se autor pokouší podrobně dokumentovat celou složitou problematiku německé menšiny v Praze ve druhé polovině 19. a počátkem 20. století. Ukazuje zejména na mimořádně významnou úlohu Židů v rámci německého společenství a německé liberální politiky v Praze. Například mezi členy *Kasina* vzrostl podíl Židů z 38 % v letech 1879-1880 na 45 % v letech 1898-1899, významné pozice měli trvale v jeho vedení. Právě potřeba udržení pozic německého etnika v Praze oslabovala v pražské německé společnosti antisemitismus. Německy mluvící Židé se dostávali do popředí německého veřejného života v Praze, aniž by museli přetřhnout svazky se svou náboženskou obcí, jak tomu bylo v téže době ve Vídni.

Po pádu liberální politiky v Rakousku zaujala německá společnost v Praze ještě intenzivnější obranný postoj, daný nejen novou politickou situací, ale i demografickým úbytkem pražských Němců a ekonomickým vzestupem českého etnika. Liberální německá pražská společnost ale musela čelit i německé radikální nacionální opozici, zřetelně antisemitské, vyrůstající zejména z řad studentstva a nižších vrstev německého obyvatelstva Prahy, stejně jako počínajícímu sionismu, ohrožujícímu dosavadní jednotu německého a židovského liberálního hnutí v Praze. Během posledních desetiletích před první světovou válkou tak dochází k jejímu postupnému rozkladu.

Autorův výklad o politickém vývoji v Praze je podložen velmi důkladnými statistickými výzkumy, které se opírají nejen o úřední statistiku, ale také o neobyčejně pracné a metodicky invenční samostatné zpracování sčítacích operátů jednotlivých sčítání obyvatelstva. Autor sleduje nejen měnící se podíl německého obyvatelstva podle jednotlivých čtvrtí, ale i původ migrantů, asimilaci židovské menšiny, socioprofesionální složení německé menšiny, sociální složení členstva *Kasina* a podíl židovského etnika mezi jeho členy, složení Německé tělovýchovné jednoty a další zajímavé skutečnosti. Pozoruhodné jsou zejména tabulky v příloze, kde srovnává složení obyvatelstva vybraných farností roku 1890 podle obcovací řeči v souvislosti s náboženstvím, se socioprofesionální skladbou a s teritoriálním původem, stejně jako podíl smíšených manželství. Důkladná znalost struktury pražské německé společnosti podstatně zvyšuje váhu a věrohodnost jednotlivých autorových tvrzení, která některým českým čtenářům mohou připadat poněkud nečekaná nebo nezvyklá.

Jako celek je Cohenova kniha mimořádně cenným příspěvkem ke studiu národnostního vývoje českých zemí. Nesnadná byla úloha překladatelky J. Man-

dlarové, neboť překládala do češtiny četné anglické výrazy označující pražskou skutečnost sledovaného období, které předtím autor přeložil z němčiny, případně z češtiny. Ne vždy se jí podařilo svůj úkol plně zvládnout, například *Krasoumná jednota* v knize vystupuje jako *Krasoumný spolek*, jiná organizace se na téže stránce střídavě vyskytuje pod názvem *Svaz Němců v Čechách*, *Liga Němců v Čechách* a *Bund*. Chyb však není mnoho a celková úroveň překladu jimi zásadně netrpí.

Eduard Maur

Zdeněk Kárník, České země v éře první republiky (1918-1938). Díl první, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929).

Praha, Libri 2000, 571 s.

V současné době vycházejí paralelně dvě mnohosvazková prestižní díla, jež si kladou za úkol podat syntetický obraz dějin českých zemí od jejich počátků až do současnosti. Jsou to jednak *Velké dějiny zemí Koruny české*, vydávané nakladatelstvím *Paseka*, jednak patnáctisvazkové *Dějiny českých zemí*, které dodává na čtenářský trh nakladatelství *Libri*. V rámci této druhé řady vyšel dosud jako poslední roku 2000 svazek věnovaný první polovině první republiky, jehož autorem je Zdeněk Kárník.

A hned úvodem je třeba říci, že je to svazek velmi zdařilý. Autorovi především patří zásluha, že se neomezil jen na politické dějiny, které při zpracování nejnovějších dějin často zatlačují do pozadí jiné složky historické skutečnosti, ale že věnuje rovnoměrně pozornost i dějinám správním, hospodářským a zejména dějinám sociálním a do jisté míry i kulturním, včetně tzv. každodennosti. Historického demografa zaujme kapitola o poválečné bídě, zejména výklad o zdravotním stavu obyvatelstva, vývoji cen a mezd a sociální politice státu, dále kapitola o národnostním složení českých zemí a o německém problému, kapitola o hospodářských elitách českých zemí, zejména však kapitola XIV, nazvaná *České země a jejich obyvatelé*, kde autor na 50 stranách podává výstižný výklad o počtu obyvatelstva a jeho vývoji za války, hustotě osídlení, přirozené změně, přirozeném přírůstku a migracích, o urbanizaci (se zvláštním zřetelem k Praze, Brnu, Ostravě a Bratislavě), o sociálním rozvrstvení obyvatel českých zemí, o stupni proletarizace společnosti, o hospodářských elitách dělnictva a zaměstnanců a o formování a vývoji průmyslově rozvinutých a zaostávajících oblastí českých zemí. K téže problematice se pak autor znovu vrací v kapitole XX. a XXII., pojednávajících o konjunkturu 20. let a jejích důsledcích. Tyto kapitoly shrnují vše podstatné, co dosavadní literatura k problematice přinesla, a zčásti se opírají i o dobovou statistiku.

Obraz podaný autorem je velmi výstižný a vyvážený, cenné je i mezinárodní srovnání, i když v některých bodech bychom uvítali, kdyby ho bylo ještě více (např. otázky úrovně bydlení, zdravotnické péče apod.). Hlavní pozornost je ovšem věnována otázkám politického vývoje, kde je Z. Kárník předním znalcem. Právě zde bych podtrhl vyváženost a neschematičnost výkladu, který neupadá do černobílého vidění a hledání všech možných senzačních odhalení „vad na kráse“ první republiky. Autor nijak nezastírá její problémy a nedostatky, např. v otázce přebujelého stranického systému nebo řešení německé otázky, nicméně nedává se strhnout zjednodušujícími konjunkturálními soudy, například v tak důležitých otázkách, jako je problém pozemkové reformy (kapitola jí věnovaná patří v knize k nejzajímavějším) nebo vývoj KSČ před rokem 1929. Cenné je i to, že se autorovi do textu podařilo vtěsnat maximum věcných informací, aniž by upadl do popisnosti a přehuštěnosti fakty.

Každý čtenář ovšem může najít i mezery, záleží na jeho vkusu a zájmech. Sám bych uvítal poněkud podrobnější výklad o kultuře, ne snad jako suplování dějin literatury, výtvarného umění nebo hudby, ale spíše výklad pojednávající o funkci kulturní tvorby při vytváření dobového společenského vědomí. Myslím, že pro formování postojů lidí například v národnostní otázce, nebo k hodnotám demokratické společnosti, ale i k formování jejich sociálního cítění apod. byla často literatura, divadlo nebo film důležitější než působení politických stran nebo masových médií. Vzhledem k pozdějšímu vývoji bych uvítal i podrobnější informaci o polské menšině a jejím veřejném životě, případně i o Rómech v českých zemích. Tyto drobné výhrady či spíše přání ovšem nijak nesnižují celkové jednoznačně pozitivní hodnocení Kárníkova díla, jehož předností je vedle věcnosti a maximální snahy po objektivitě především jeho celostní pohled na údobí, o němž práce pojednává. Těšíme se již na její druhý díl.

Eduard Maur

Na okraj nové historicko-demografické studie Martina Nodla.¹

Krátce před vydáním tohoto čísla *Historické demografie* publikoval Martin Nodl zajímavou stať *Populační vývoj Stříbra v letech 1380-1419 (Integrace – fenomén dějin středověkého města)*, ve které si vytýčil závažný a záslužný úkol posunout dále studium populačního vývoje měst ve středověku, které ustrnulo, jak autor právem konstatuje, na tom, že se za pomoci mechanicky přebíraných

¹ Martin NODL, **Populační vývoj Stříbra v letech 1380-1419 (Integrace – fenomén dějin středověkého města)**. Věnováno Františku Hoffmannovi k 80. narozeninám. *Minulostí Západočeského kraje* 35, 2000, s. 7-47.

koeficientů násobí známý počet berních poplatníků, aby se dosáhlo odhadu početnosti městské populace. Cestu k dosažení vytčeného cíle vidí v „modelovém prosopografickém studiu demografických problémů prostřednictvím metod, které doposud nebyly při studiu dějin pozdně středověkých měst využity“. Za vzorek, na němž tyto nové postupy vyzkoušel, si zvolil M. Nodl západočeské město Stříbro v letech 1380-1418, jednu z našich mála lokalit, kde prameny takový postup umožňují. A hned předem je nutno říci, že jeho studie, založená na souboru údajů takového rozsahu, v jakém dosud u nás pro studium dějin městské populace ve středověku nebyly využity, a kladoucí pramenům důvtipně otázky, které si před ním nikdo nepoložil, přinesla opravdu mimořádně cenné výsledky a odhalila skutečnosti, které dosavadní bádání nebralo vůbec, nebo jen nedostatečně v úvahu.

Svůj výklad M. Nodl zahajuje důkladným přehledem novějšího západoevropského, zvl. německého bádání k dané otázce, z něhož dokázal načerpat cenná metodická poučení a podněty. Rozsáhlý soupis literatury uváděný v poznámkách uvítá každý, kdo se danou problematikou zabývá. Kriticky – a myslím že až příliš kriticky – se autor vypořádává i s analogicky zaměřenou českou literaturou a teprve poté předkládá výsledky vlastního studia. Při něm ve vymezeném časovém úseku sledoval každého berního poplatníka ve všech vybraných berních rejstřících, což mu umožnilo konstatovat dva důležité poznatky. Jednak dospívá k závěru, že počet berních poplatníků v kontinuálně zachovaných berních rejstřících, jaké máme dochovány pro Stříbro, v důsledku krátkodobé nepřítomnosti, tolerování platební neschopnosti, změn berního systému i jiných okolností v jednotlivých letech silně kolísal, takže srovnání dvou populací z libovolně zvolených let je podle něho zavádějící, a že vzájemné srovnávání náhodně (nereprezentativně) zachované evidence berních poplatníků nemůže ani v hrubých rysech odrážet populační změny ve městě. S tímto závěrem, lze jistě v zásadě souhlasit. Není sice zcela nový, naznačily jej už některé práce J. Čechury, avšak Nodl pro něj shromáždil přesvědčivou číselnou dokumentaci. Zbývá ovšem otázka, zda po pečlivější vnitřní kritice, tj. po zjištění velikosti náhodných vyloučení, opírajícím se o zpracování více lokalit, a po zjištění, že berní systém se mezi sledovanými daty nezměnil, nelze i izolovaných dat přece jen nějakým způsobem využít, například je-li pokles počtu berních poplatníků mimořádně nápadný a nemáme pro něj jiné vysvětlení než úbytek obyvatelstva. Že půjde jen o přibližný, spíše jen orientační výsledek, je ovšem nabíledni.

Zpracováním stříbrských berních knih autor dále dochází k zajímavým zjištěním, která odpovídají na zcela nově položené otázky, jež starší bádání přecházelo. Sleduje, jak v desetiletých intervalech ubývalo těch, kteří na počátku zkoumaného období žili ve městě, stejným způsobem také zkoumá, jak dlouho žili berní poplatníci, zachycení na konci zkoumaného úseku, a nakonec sleduje

totéž uprostřed intervalu směrem vzhůru i dolů, aby vyloučil minimalizující vliv přesahu délky pobytu ve městě přes hranice sledovaného období. Vychází mu, že jen poměrně malá část zkoumaných berních poplatníků ve městě (a ještě více na předměstí) byla plně integrována do městské obce, neboť v ní plynule setrvala 20 a více let, zatímco poměrně značný počet berních poplatníků ve městě pobýval velmi krátce. To mělo jistě závažné důsledky pro vytváření pocitu soudržnosti s městskou obcí, pro vytváření kolektivní paměti a podobně a v tomto zjištění vidím velký přínos Nodlova článku.

Některé jeho další závěry ovšem nesdílím. Za diskutabilní zejména považuji jeho tvrzení, že většina stříbrské předrevoluční berní populace na vlastní kůži zažila pouze sociálně stabilní situaci prvního dvacetiletí 15. století a nepamatovala starší období s mírnějším berním zatížením. Toto tvrzení totiž bere v úvahu jen přítomnost osob evidovaných ve městě jako berních poplatníků a přehlíží nejen předávání zkušeností z generace na generaci a kolektivní paměť, na což sám autor upozorňuje v poznámce, ale především prostý fakt, že sledovaní jedinci mohli mít mnohem delší sociální zkušenost, které mohli nabýt jednak v jiném prostředí, odkud přišli do Stříbra, jednak v dětství, případně že k pamětníkům patřili i lidé, kteří již pro stáří soubor berních poplatníků opustili, ale setrvali ve městě. Z vlastní zkušenosti mohu říci, že ač žiji víc než čtyřicet let v Praze, zůstává pro mne stále tíživou životní zkušeností zážitek druhé světové války, kterou jsem prožíval jako dítě v Plzni, a nejinak tomu jistě bylo i u šedesátníků žijících ve Stříbře roku 1418 vzhledem k starým „dobrým“ časům s nízkou berní zátěží, které nemuseli prožít právě ve Stříbře. Totéž, co platí o zkušenosti s berním zatížením, pak lze mutatis mutandis říci i o zkušenosti s morem v roce 1380, kterou autor považuje za stejně mizivou.

Cenné výsledky přinesl autorův rozbor městských migrací, které ovšem berní knihy odrážejí jen velmi nepřesně, zejména proto, že v nich nelze rozeznat osoby zemřelé a jedince, kteří se odstěhovali. I zde autor vcelku přesvědčivě ukazuje, jak překvapivě mobilní byla městská populace, a zároveň dokládá, že právě úroveň mobility a atraktivita města významně ovlivňovala vývoj jeho celkového počtu obyvatel. Dokládá rovněž, že mobilita předměstského obyvatelstva byla ještě větší než mobilita berních poplatníků žijících uvnitř městských hradeb. Výsledkem je konstatování, že stabilní a relativně nemobilní část populace, žijící ve Stříbře více než 20 let, byla početně slabá, tvoříc zhruba jednu pětinu obyvatelstva.

Tolik tedy k výsledkům Nodlova výzkumu, které nesporně obohatily naše poznání středověkých měst jak cennými podněty čerpanými ze zahraniční literatury, tak i vlastní prosopografickým zpracováním rozsáhlého souboru údajů o stříbrských berních poplatnících. Přínos této práce je nesporný, a proto tím více zamrzí některá její problematická místa. Zčásti jsem na ně již upozornil,

jsou však i další. Jedna má poznámka se týká terminologie. Autor se pokouší své prosopografické výzkumy zařadit do kontextu demografické metodiky, a užívá proto i při popisu zkoumaných jevů demografickou terminologii, bohužel většinou dosti libovolně a řekl bych i zavádějícím způsobem. Prvním takovým sporným pojmem je termín „berní populace“, čímž autor míní soubor berních poplatníků. Na jednom místě pak tento termín ještě upřesňuje jako sociálně vymezenou subpopulaci nebo mikropopulaci. Nelze popřít, že v demografické literatuře můžeme k takovému termínu najít určité analogie, například český svazek *Mnohojazyčného demografického slovníku* uvádí, že ve statistickém smyslu může termín populace označovat jakýkoliv soubor, nejčastěji soubor obyvatel určitého území nebo jeho část, např. populaci ve školním věku apod.² Tato formulace je však spíše odrazem situace v jiných jazycích, např. ve francouzštině, kde pro *obyvatelstvo* existuje právě jen výraz *population*. V české demografické literatuře se však prosazuje snaha využít existence dvou termínů existujících v češtině, *populace* a *obyvatelstvo*, k významovému rozlišení. Např. Zdeněk Pavlík soudí, že je nutné významově rozlišovat obyvatelstvo jako soubor osob žijících na určitém území a lidskou populaci jako soubor lidí, mezi nimiž dochází k demografické reprodukci, tedy jako populační systém.³ S tímto druhým významem lze ovšem autorův termín berní populace obtížně sladit, vždyť berní poplatníci byli až na výjimky muži, mezi nimiž k demografické reprodukci z prostých důvodů dojít nemohlo.

Ještě povážlivější je pak praxe užitá v tabulkách, kde se mluví o velikosti stříbrské populace, ač jde pouze o počet berních poplatníků. To už je přímo zavádějící a matoucí postup. Přitom by prostě stačilo označit studovaný soubor jako soubor berních poplatníků nebo ještě prostěji jako berní poplatníky a mluvit o jejich počtu. Bylo by to zcela srozumitelné, navíc přesné a rozhodně by to neubíralo práci na vědeckosti. Zdá se, že tu M. Nodl podlehl praxi rozšířené dnes hojně v zahraniční literatuře, zejména v německé, vytvářet či užívat za každou cenu speciální odbornou terminologii, a to i tam, kde je to zbytné, nemluvě už o případech, kdy je to zavádějící. U mnoha autorů ovlivněných např. kulturní antropologií nelze v Německu prostě napsat, že ženy chodily do čelední služby jen na kratší dobu v mládí a pak se teprve definitivně zařazovaly do daného systému dělby práce, ale je nutno říci, že čelední služba byla „lebenszyklische Erscheinung“. Zní to vědecky, ale neříká to nic více než předchozí opis. Vytváří se tak specifický jazyk přístupný jen úzkému okruhu zasvěcenců, který nesporně usnadňuje jejich komunikaci, ale současně odpuzuje širší

² *Mnohojazyčný demografický slovník. Český svazek*. Praha 1965, s. 19.

³ Zdeněk PAVLÍK – Jitka RYCHTAŘÍKOVÁ – Alena ŠUBRTOVÁ, *Základy demografie*. Praha 1986, s. 21.

okruh zájemců. To co však je ještě únosné v Německu, je značně problematické u nás, kde je čtenářská obec zhruba desetkrát menší. Je proto takovéto termíny volit velmi uvážlivě a zbytečně text nezaplevelit schválnostmi, tím spíše pak termíny, jejichž obsah je problematický.

Jinou spornou formulaci najdeme u M. Nodla tam, kde tvrdí, že ztráty na obyvatelstvu, k nimž docházelo z roku na rok, vzdáleně připomínají klasickou demografickou veličinu nazývanou „hrubá míra reprodukce“, a ještě více tam, kde tohoto termínu pro označení úbytku berních poplatníků používá. Toto přirovnání je totiž zcela matoucí. Především evidované ztráty nejsou způsobeny jen úmrtími (tj. jednou ze dvou složek reprodukčního procesu), ale i zanecháním živnosti nebo odchodem z města. Proto jsou také mnohem větší, než byla míra úmrtnosti ve městech, jak přiznává i sám autor poučený A. Imhofem. Navíc zkoumaní berní poplatníci byla skupina vymezená určitým věkem a sociálním statusem. Nejde tedy v žádném případě o hrubou míru, týkající se všeho obyvatelstva, ale naopak o míru specifickou a diferenční (ovšem jen v případě, že bychom eliminovali jiné případy úbytku, než bylo úmrtí). Použitý termín je tedy opět v naprostém rozporu s běžně užívanou demografickou terminologií.

Další výhrady mám ke způsobu, jakým se M. Nodl vypořádal s výsledky staršího bádání. Především není tak zcela pravda, že česká historiografie 70. a 80. let se sice distancovala od F. Grause, ale paradoxně antikvovala jeho koncept, v němž Graus veškeré demografické faktory pominul. Účelem mého článku o demografické struktuře předhusitských Čech, publikovaného pro různé průtahy až roku 1989,⁴ ale v zásadě hotového již ke karlovskému výročí v roce 1978 (kdy jsem publikoval jen jeho resumé),⁵ bylo právě poukázat na tento nedostatek Grausova pojetí. Podobně tomu bylo i s mým článkem o moru roku 1380, publikovaným roku 1986.⁶ Že při tom nebudu Grause výslovně jmenovat, jsem považoval za samozřejmé, neboť by to mohlo být chápáno jako konjunkturalistické přiživování na jeho politicky motivované kritice. Pozorný čtenář si ovšem kritiku starší medievistiky mohl přečíst hned v prvních větách článku.

Ne zcela přesné je i Nodlovo tvrzení, že vedle sebe existují dvě v zásadě vyhocené interpretace dosahu morových epidemií v předhusitských Čechách,

⁴ Eduard MAUR, **Příspěvek k demografické problematice předhusitských Čech (1346-1419)**, *AUC – Phil. et Hist.* 1989, č. 1 (vyšlo 1991), s. 7-71.

⁵ Eduard MAUR, **Lidnatost Čech ve 14. století. Resumé.** *Mezinárodní vědecká konference Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR. Materiály z plenárního zasedání a ze sekce historie.* Praha, UK 1981, s. 140-141. Viz i Eduard MAUR, **Sterblichkeit in den böhmischen Ländern im 14. Jahrhundert.** *Sborník Národního muzea v Praze, ř. B – přírodní vědy*, sv. XLIII, 1987, č. 2-4, s. 160-165.

⁶ Eduard MAUR, **Morová epidemie roku 1380 v Čechách**, *HD* 10, 1986, s. 37-71.

z nichž první vidí klíčový okamžik ve vývoji předhusitské společnosti v demografických a sociálních dopadech morové epidemie z roku 1380, zatímco druhá „krizový faktor morových depresí“ v zásadě popírá a poukazuje na jejich kvantitativní a kvalitativní rozdíly ve srovnání se západoevropským vývojem. Za stoupence prvního pohledu označuje mne a P. Čorneje (kupodivu však vynechává F. Šmahela), za stoupence druhého J. Čechuru a sebe. Ať hledám v mé citované studii na uvedených stránkách sebevíce, marně se tu snažím najít formulaci o klíčovém významu morové epidemie roku 1380 pro předhusitskou společnost (co to je „krizový faktor morových depresí“, ovšem nejsem s to říci). Výslovně tu naopak uvádím, že důsledky morových epidemií jsou u nás na jedné straně patrné, na druhé straně však nesrovnatelně méně drastické než v nejtěživěji postižených zemích (s. 41), a pokud jde o útlum ekonomické expanze patrný u nás od 60. let 14. stol. a zřetelněji od jeho konce, považuji shodně s jinými autory za jeho hlavní příčinu vyčerpání vnitřních vývojových možností daného typu ekonomiky a pouze připomínám, že dopad tohoto faktu mohl být umocněn demografickými ztrátami, které nelze v obrazu sociální situace předhusitských Čech přehlížet jako doposud. Nic více a nic méně. Podsouvat autorům něco, co nikdy nenapsali, není myslím nejlepším způsobem polemiky.

A již vůbec nemohu souhlasit s kritikou na adresu A. Kostlána a Z. Boháče. Nodl tu považuje Kostlánovy závěry o pustnutí venkova či o demografickém regrese venkovské populace za nedostatečně podložené, neboť vycházejí ze srovnání vesnické populace ve dvou libovolně zvolených letech, tzn. podle dochovaných pramenů. Podle Nodla jeho prosopografický výzkum Stříbra jednoznačně ukazuje, že Kostlánem a Boháčem zvolené postupy jsou výrazně limitovány nahodilostí dochovaných srovnávaných pramenů. Zde ovšem jde o značné zjednodušení věci. Nodlova prosopografie se opírá o berní rejstříky, tj. o seznamy dosti fluktujících berních poplatníků, zhotovené přímo při výběru a mající význam jen pro daný rok. Urbáře, z nichž vycházejí oba autoři, však neevidují berní poplatníky včetně neosedlých jako berní rejstříky, ale poddanské nemovitosti s jejich držiteli, případně poznamenávají, že usedlost je pustá. Navíc nejde o evidenci vybrané berně, ale o předpis dávek na řadu desetiletí dopředu. Usedlost je ovšem nemovitost, tedy se nehýbe, a tudíž ani nemizí z pramenů, neovlivňuje ji ani úmrtí majitele, protože je záhy nahrazen jiným, takže zjištění získaná prosopografickým zpracováním berních rejstříků jsou pro hodnotu urbářů zcela irelevantní. Bylo by možno uvažovat snad o jediném, totiž o tom, zda v předhusitských Čechách neexistovala držba jedné usedlosti více držiteli, např. analogie šlechtického nedílu nebo francouzské frerèche. Tím by bylo možno vysvětlit, proč ve srovnání se 14. stol. vykazovaly analogické prameny kolem roku 1500 a dokonce i kolem roku 1600 v jednotlivých vesnicích (mimo úrodný pruh země ve středních Čechách) podstatně nižší počty usedlostí, zato

však usedlosti většího rozsahu. Pro tuto eventualitu však prozatím nemáme žádné doklady, takže zbývá jediné vysvětlení úbytku depopulace a s ní spojená koncentrace majetku. Pochybovat o obecném pustnutí venkova v 15. století, ze kdy máme bezpečně doloženy stovky zpustlých vesnic, které sice zčásti byly znovu osídleny během 16. stol., zčásti však trvale zanikly, nebo máme-li na počátku 16. století doloženy v jednotlivých vesnicích velké počty poustek, v průběhu století postupně osazovaných, považuji vsutku za nemístný criticismus. Dodejme ještě, že pokud jde o Boháče, M. Nodl odkazuje jen k jeho studii z roku 1987, kde je problém pustnutí jen letmo zmíněn, pomíjí však jeho bohatě dokumentovanou studii z roku 1988.⁷ Taková polemika ovšem postrádá smysl.

Zbývá závěr Nodlova článku. Autor tu na základě svých zjištění ze Stříbra říká, že pozdně středověká demografie, zejména česká a německá, by se neměla izolovat pouze na studium měšťanské domácnosti a na statistické sledování „velkých“ populačních změn, nýbrž by ve svých metodických a interpretačních přístupech měla orientovat především na časově náročné, avšak ve svých výsledcích „zlatonosné“ prosopografické bádání. Ponechme stranou německé historické demografy (kteří ostatně sotva čtou MZK) a zůstaňme skromně u českých. Pozoruhodné výsledky, k nimž dospěl M. Nodl nově koncipovaným výzkumem stříbrské populace, zdánlivě autorův postulát potvrzují. Věc se však ukáže v jiném světle, když si položíme otázku, jaké jsou pramenné možnosti takového studia. Pro dobu předhusitskou existují v Čechách seriální prameny obdobné stříbrským jen pro Cheb a do jisté míry pro České Budějovice. To je ovšem pramenná základna dosti úzká a jejím zpracováním dostaneme výsledky sice minuciózní, ale pro celočeské poměry stejně nereprezentativní a tudíž nepřesné, jako jsou pouhé odhady získané za pomoci známých koeficientů, kritizované autorem na počátku jeho studie. Výsledek sice bude nesporně zajímavý, ale zázraky od něho očekávat nemůžeme. Navíc tu vzniká ještě jeden problém, jaký známe například ze zpracování farních monografií z bohatě pramenně dotovaného období raného novověku. Jejich autoři se mohou metodicky opřít o minuciózní Henryho metodu rekonstrukce rodin a také tak v rozsáhlé míře činili a dodnes činí. Zároveň však se stále více objevují i limity kdysi tak nadšeně vítaného postupu. Stále nové pracně sestavené lokální monografie v podstatě jen potvrzují s malými obměnami to, co známe z monografií starších. A to příliš k další práci v tomto směru nemotivuje, navíc nové monografie již nikdo pořádně nečte. Podobně tomu nesporně bude i s prosopograficky orientovanými lokálními monografiemi středoevropských měst, pokud nějaké vzniknou. Budou jistě užitečné a zajímavé, jakmile se však bude jejich počet množit, postupně

⁷ Zdeněk BOHÁČ, *Historical-ecological Aspects of the Bohemian Feudal State Economy. Historická ekologie – Historical Ecology 1*, Praha 1988, s. 11-59.

bude jejich zajímavost slábnout a zájem o ně upadat. Pokud však zůstane jejich počet limitován na několik lokalit, zůstanou stejně málo průkazné jako starší, mnohem jednodušeji získaná data, sice velmi nepřesná, ale relativně početná.

Těchto několik poznámek na okraj Nodlovy studie rozhodně nechce zpochybňovat její přínos. Studium středověké městské populace se jí dostalo o velký kus dále, o tom není sporu. Jen některé důsledky, které ze svých zjištění autor vyvozuje, nejsou po mém soudu tak jednoznačné, jak se mu zdá. V každém případě však díky za vynaloženou práci i chytré kladení otázek.

Eduard Maur

Do sborníku přispěli:

Petra Brabcová, Český statistický úřad, Praha

Lumír Dokoupil, Filosofická fakulta Ostravské University, Ostrava

Jana Helemíková, Filosofická fakulta Ostravské University, Ostrava

Alice Klášterská, Filosofická fakulta Karlovy University, Praha

Eduard Maur, Filosofická fakulta Karlovy University, Praha

*Ludmila Nesládková, Filosofická fakulta Ostravské University,
Ostrava*

*Eva Semotanová, Historický ústav Akademie věd České republiky,
Praha*

Lucie Steinbachová, Preisswatterhouse Cooper, Praha

Helena Smíšková, Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín

*Martin Zeman, Pedagogická fakulta Jihočeské university, České
Budějovice*

Obsah

<i>Úvod</i>	3
<i>Eduard Maur, Urbanizace Čech v raném novověku</i>	5-64
<i>Martin Zeman, Možnosti využití „farářských relací“ jako pramene pro historicko-demografická studia</i>	65-82
<i>Petra Brabcová, Plodnost vdaných žen v první polovině 18. století dle dvou brněnských farností</i>	85-100
<i>Lucie Steinbachová, Demografický vývoj za hladomoru v letech 1771-1772</i>	101-128
<i>Jana Helemíková, Židé v Jevíčku od poloviny 19. století do roku 1938</i>	139-155
<i>Soupis farních matrik založených před rokem 1650, které jsou uloženy ve státních archivech (Morava a Slezsko)</i>	156-164
<i>Bibliografie české historické demografie za léta 1997-1999...</i>	165-177
<i>Kronika</i>	179-181
<i>Recenze a zprávy</i>	183-196

<i>Contens</i>	
<i>Introduction</i>	3
<i>Eduard Maur, Urbanisation of the Czech Lands in the early modern times</i>	5-64
<i>Martin Zeman, Relations parochorum as a material for historical demography and possibilities they offer</i>	65-82
<i>Petra Brabcová, Fertlity of married women in the first half of the 18th century. Results from two South-Moravian parishes</i>	85-100
<i>Lucie Steinbachová, Demographic development during a famine in 1771-1772</i>	101-128
<i>Jana Helemíková, Jews in Jevíčko from the middle of the 19th century to 1938</i>	139-155
<i>List of parochial registers from the period before 1650 preserved in Czech archives (Moravia and Silesia)</i>	156-164
<i>Bibliography of the Czech historical demography, 1997-1999</i>	165-177
<i>Chronicle</i>	179-181
<i>Reviews</i>	183-196

Název	Historická demografie 25
Vydavatel	Sociologický ústav AV ČR
Místo a rok vydání	Praha 2001
Počet stran	200
Náklad	270 výtisků
Distribuce	Sociologický ústav AV ČR